

**ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЮРКОВ ЕДУАРД ОЛЕГОВИЧ

УДК 342.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕЦЕПЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ І МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора філософії**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Е.О. Юрков

Науковий керівник – **Доненко Валерій Вікторович**,
доктор юридичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Юрков Е.О. Рецепція європейських і міжнародних стандартів адміністративного судочинства: теорія та практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2025.

Дисертація є одним з перших в Україні комплексних змістовних досліджень теоретичних та прикладних основ рецепції стандартів адміністративного судочинства з урахуванням міжнародного та європейського досвіду, а результати дослідження у формі наукових узагальнень та висновків є вагомими для сучасної системи адміністративного права, в межах якого з використанням сучасних методів наукового пізнання, із врахуванням здобутків юридичної науки окреслено науково обґрунтовані новітні підходи до розуміння, значення, суті та ролі процесу рецепції права в межах дихотомії права, проаналізовано діючі стандарти адміністративного судочинства та запропоновано підхід до їх систематизації з урахуванням потреб сформованих сучасних відносин між публічними та приватними суб'єктами, досліджено генезу формування стандартів адміністративного судочинства з урахуванням процесів універсалізації, уніфікації права, взаємодії правових систем, проаналізовано міжнародно-правове та європейське регулювання стандартів адміністративного судочинства та їх вплив на систему права України, а також сформульовано науково обґрунтовані висновки та науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення здійснення адміністративного судочинства національною системою судів України з урахуванням міжнародного та європейського компонентів.

У межах дисертаційного дослідження з'ясовано, що вітчизняне законодавство не містить дефініції «стандарти адміністративного

судочинства», а обмежується нормативним поняттям засад судочинства та теоретичним поняттям принципів, які містяться в положеннях сукупності міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, що свідчить про складний та всеохоплюючий характер категорії стандартів адміністративного судочинства та їх широке тлумачення з огляду на можливості праворозуміння та правозастосування, а тому теоретико-правове розуміння стандартів адміністративного судочинства зводиться до того, що сама дефініція «стандарты адміністративного судочинства» за своїм змістом та онтологічно є ширшою, ніж наведений перелік засад у статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України, оскільки в системі публічно-приватних відносин вкрай важливим є захист прав, свобод та інтересів приватних осіб, а буквальне тлумачення закону може призвести саме до такого обмеження, що матиме наслідком недотримання завдання адміністративного судочинства та може створити ризики неефективного використання та порушення гарантованого державою інструментарію захисту прав особи в адміністративному процесі.

У дисертації запропоновано авторське визначення стандартів адміністративного судочинства, під якими слід розуміти сукупність вимог, які закріплені в актах національного та міжнародного права, що регулюють діяльність системи правосуддя, адміністративних судів, процедури здійснення такими судами судочинства, організаційний та розпорядчий характер цих процедур, їх відповідність нормативно визначеним правилам та порядку, верховенству права та справедливості, а також гарантують права, свободи та інтереси приватних осіб в публічно-правових спорах. Стандарти адміністративного судочинства не обмежуються нормативною визначеністю, а є результатом та наслідком усвідомлення учасниками публічно-правового спору необхідності досягнення найвищих моральних та ідеологічних цінностей для досягнення мети адміністративного судочинства. Стандарти адміністративного судочинства пропонується розуміти у якості спеціальних галузевих стандартів, які слід систематизувати шляхом їх поділу на три

великі групи: міжнародні стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки міжнародних актів в галузі захисту прав людини та правосуддя; європейські стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки європейських актів імперативного характеру та актів *soft law*; національні стандарти адміністративного судочинства, які в свою чергу поділяються на підгрупи: конституційні стандарти адміністративного судочинства; законодавчі стандарти адміністративного судочинства; галузеві стандарти адміністративного судочинства; процесуальні стандарти адміністративного судочинства.

Автором у роботі проаналізовано генезу стандартів адміністративного судочинства, що має тісний зв'язок із процесом рецепції права. Запропоновано визначати наступні етапи процесу формування стандартів адміністративного судочинства: визнання природних прав особи та їх місця в системі цінностей держави та суспільства, еволюційний розвиток інститутів громадянського суспільства, входження правового простору України в європейський та світовий, які містять загальновизнані стандарти та правила побудови відносин між суб'єктами, імплементація європейських стандартів здійснення судочинства та перманентне уособлення принципу верховенства права для реалізації завдань адміністративного судочинства.

При дослідженні рецепції стандартів адміністративного судочинства було, рецепцію пропонується розглядати у ролі способу акультурації законодавства відповідно до новітніх підходів, які відображають інтеграційні, узагальнюючі тенденції розвитку правових систем та не мають прив'язки до поділу права на приватне та публічне. З'ясовано, що рецепція як явище в процесі формування стандартів адміністративного судочинства залежить від умов взаємодії правових систем, ключову роль в якій відіграє акультурація, процес реалізації якої можливий за умови панування суспільної зацікавленості у рецепції та залежить від рівня гнучкості правової системи,

яка в свою чергу залежить від різноманітних політико-державних тенденцій розвитку.

З'ясовано, що взаємодія правових систем як чинник рецепції може бути реалізована на двох рівнях: національному та міждержавному. Визначено, що рецепція права відображає процеси універсалізації, уніфікації та акультурації права, сприяє його змістовному наповненню за умови готовності правової системи до таких змін. Рецепція також виступає додатковим індикатором необхідних змін в суспільно-правовому регулюванні, а необхідність у ній підтверджується існуванням правових ситуацій, що потребують зовнішнього втручання.

При дослідженні форм рецепції стандартів адміністративного судочинства було з'ясовано, що особлива роль відводиться реалізації аксіологічної функції права, яка в процесі правової еволюції трансформувалась в ціннісний складник стандартів, в тому числі і адміністративного судочинства, а форми рецепції ідентифікуються з урахуванням дихотомії права, його дифузії, що означає універсальний та всезагальний характер стандартів, які можуть бути спільними як для приватного так і для публічного права. Запропоновано форми рецепції стандартів адміністративного судочинства поділяти на наступні групи: форми, що відображають право як глобалізаційний регулятор; форми, що наповнюють право як систему діючого законодавства; форми, що відображають право як доктрину. Обґрунтовано особливу роль у процесі рецепції стандартів адміністративного судочинства відведена аксіологічним формам. Обґрунтовано особливу роль у процесі рецепції стандартів адміністративного судочинства аксіологічних форм. Зроблено висновок, що для системи стандартів адміністративного судочинства характерною є наявність особливих гібридних форм рецепції, до яких запропоновано віднести конвергенцію права; визнання конвенційних положень або ж конвенційне закріплення стандартів; врахування рекомендацій та висновків окремих міжнародних організацій; гармонізація законодавства;

імплементация правових приписів; адаптація законодавства, яка є сучасною формою рецепції європейського досвіду та цінностей, в тому числі і у сфері адміністративного судочинства.

Окремо проаналізовано систему міжнародних та європейських стандартів адміністративного судочинства та з'ясовано, що вагому роль в межах дослідження міжнародних стандартів судочинства відіграють норми *jus cogens*. Зроблено висновок, що в контексті дослідження транспозиції стандартів адміністративного судочинства, міжнародні норми та норми *jus cogens* співвідносяться як загальне та спеціальне, коли стандарти судочинства походять від об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens* та відповідають їй як результату рецепованого правового досвіду.

При дослідженні практичного складника реалізації стандартів адміністративного судочинства у формі рішень ЄСПЛ з'ясовано, що найважливішою проблемою є неоднозначне та широке тлумачення положень статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що слідує із неоднозначного тлумачення цивільного компоненту. Відтак, запропоновано та обґрунтовано теоретичну концепцію, за якого національним судам слід дотримуватись підходу, за якого категорія цивільності порушених прав приватних осіб існує у розрізі протилежності категорії кримінального спору, а статтю 6 визнавати процедурною гарантією, яка передусім надає право доступу до суду і право на судовий розгляд упродовж розумного строку з усіма подальшими елементами та висновками, що з цього об'єктивно сліднують.

Викладені у дисертації висновки та пропозиції становлять науково-теоретичний та практичний інтерес і можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності для оновлення розуміння стандартів в межах адміністративного судочинства та рівня відповідності діяльності правоохоронних та судових органів України вимогам законності, верховенства права та справедливості.

Сформульовані за наслідками наукового дослідження положення наукової новизни та всі результати роботи отримані на підставі особистого вивчення та аналізу теоретичних і законодавчих положень, практики правозастосування.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, акультурація права, взаємодія правових систем, практика Європейського суду з прав людини, рецепція права, стандарти адміністративного судочинства.

ABSTRACT

Yurkov E.O. Reception of European and international standards of administrative proceedings: theory and practice. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 “Law”. – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2025.

The thesis is one of the first comprehensive substantive research in Ukraine of the theoretical and practical foundations of the reception of standards of administrative justice, including international and European experience. The results of the research in the form of scientific generalizations and conclusions are significant for the modern system of administrative law, within which, using modern methods of scientific knowledge, considering the achievements of legal science, scientifically based new approaches to the understanding, meaning, essence and role of the process of reception of law within the dichotomy of law are outlined, the current standards of administrative proceedings were analyzed and an approach to their systematization was proposed considering the needs of the formed modern relations between public and private entities, the genesis of the formation of standards of administrative proceedings was investigated taking into account the processes of universalization, unification of law, interaction of legal

systems, international legal and European regulation of standards of administrative proceedings. Judicial proceedings and their impact on the legal system of Ukraine were analyzed, scientifically based conclusions and scientific and practical recommendations regarding the improvement of the implementation of administrative proceedings by the national court system of Ukraine with the international and European components were formulated.

Within the scope of the dissertation research, it was found that domestic legislation does not contain a definition of «standards of administrative proceedings». But domestic legislation is also limited to the normative concept of the foundations of judicial proceedings and the theoretical concept of principles contained in the provisions of a set of international and domestic regulatory legal acts, which indicates the complex and all-encompassing nature of the category «standards of administrative proceedings» and their broad interpretation in view of the possibilities of legal understanding and law enforcement. Therefore the theoretical and legal understanding of the standards of administrative proceedings comes down to the fact that the definition of «standards of administrative proceedings» in its ontology is broader than the list of principles given in Article 2 of the Code of administrative proceedings of Ukraine, since in the system of public-private relations protection is extremely important rights, freedoms and interests of private individuals, and the literal interpretation of the law can lead to precisely such a restriction, which is a failure to comply with the task of administrative proceedings and may create risks of ineffective use and failure to comply with the state-guaranteed tools for the protection of individual rights in the administrative process.

The dissertation offers an author's definition of the standards of administrative proceedings, which should be understood as a set of requirements that are enshrined in acts of national and international law that regulate the activity of the justice system, administrative courts, the procedures for the implementation of judicial proceedings by such courts, the organizational and administrative nature of these procedures, their compliance with normative determined rules and order,

the rule of law and justice, as well as guarantee the rights, freedoms and interests of private individuals in public legal disputes. The standards of administrative proceedings are not limited to regulatory certainty but are the result and consequence of the awareness of the participants in a public legal dispute of the need to achieve the highest moral and ideological values to achieve the goal of administrative proceedings. The standards of administrative proceedings are proposed to be understood as special branch standards, which should be systematized by dividing them into three large groups: international standards of administrative proceedings contained in the provisions of a number of international acts in the field of human rights protection and justice; European standards of administrative proceedings contained in the provisions of a number of European acts of an imperative nature and soft law acts; national standards of administrative proceedings, which are divided into subgroups: constitutional standards of administrative proceedings; legislative standards of administrative proceedings; branch standards of administrative proceedings; procedural standards of administrative proceedings.

In the thesis the author analyzed the genesis of the standards of administrative proceedings, which is closely related to the process of reception of law. It is proposed to determine the following stages of the process of formation of standards of administrative proceedings: recognition of the natural rights of the individual and their place in the system of values of the state and society, the evolutionary development of civil society institutions, the entry of the legal space of Ukraine into the European and world, which contain generally recognized standards and rules for building relations between subjects, implementation of European standards of judicial proceedings and permanent personification of the principle of the rule of law for the implementation of the tasks of administrative proceedings.

It was proposed to consider the reception as a way of acculturation of legislation in accordance with the latest approaches that reflect integrative, generalizing trends in the development of legal systems without division into

private and public law. It was found that reception as a phenomenon in the process of formation of standards of administrative proceedings depends on the conditions of interaction of legal systems, the key role in which is given to acculturation, the process of which is possible under the condition of the dominance of public interest in reception and depends on the level of flexibility of the legal system, which depends on various political-state development trends.

It was found that the interaction of legal systems as a factor of reception can be implemented at two levels: national and interstate. It was determined that the reception of law reflects the processes of universalization, unification, and acculturation of law, contributes to its meaningful filling, provided the legal system is ready for changes. Reception also acts as an additional indicator of necessary changes in social and legal regulation, its necessity is confirmed by the existence of legal situations that require external intervention.

In the process of studying the forms of reception of standards of administrative proceedings, it was found that a special role is assigned to the implementation of the axiological function of law, which in the process of legal evolution was transformed into a valuable component of standards, including administrative proceedings. The forms of reception are identified considering the dichotomy of law, its diffusion, which means the universal nature of standards that can be common to both private and public law. It is proposed to divide the forms of reception of standards of administrative proceedings into the following groups: forms reflecting law as a globalization regulator; forms filling law as a system of current legislation; forms reflecting law as a doctrine. A special role in the process of reception of standards of administrative proceedings is justified, assigned to axiological forms. It was concluded that the system of standards of administrative proceedings is characterized by the presence of special hybrid forms of reception, to which it is proposed to attribute the convergence of law; recognition of convention provisions and consolidation of standards; considering the recommendations and conclusions of individual international bodies and organizations; harmonization of legislation; implementation of legal prescriptions;

adaptation of legislation, which is a modern form of reception of European experience and values, including in the field of administrative proceedings.

The system of international and European standards of administrative proceedings was separately analyzed. It was found that *jus cogens* norms play an important role in the study of international standards of judicial proceedings. It was concluded that in the context of the study of the transposition of administrative judicial standards, the international norms and *jus cogens* norms are correlated as general and special, when judicial standards originate from the objective reality created under the conditions of *jus cogens* action and correspond to it as a result of received.

In the process of studying the practical component of the implementation of the standards of administrative proceedings in the form of decisions of the European Court of Human Rights, it was found that the most important problem is the ambiguous and broad interpretation of the provisions of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which follows from the ambiguous interpretation of the civil component. Therefore, a theoretical concept was proposed and substantiated, according to which national courts should adhere to the approach, according to which the civil category of violated rights of private individuals exists as opposed to the category of criminal dispute, and Article 6 should be recognized as a procedural guarantee, which primarily provides the right of access to the court and the right to judicial consideration within a reasonable time with all further elements and conclusions that objectively follow from this.

The conclusions and proposals presented in the thesis are of scientific, theoretical, and practical interest and can be used in law-making and law-enforcement activities to update the understanding of standards within the administrative judiciary and the level of compliance of the activities of law enforcement and judicial bodies of Ukraine with the requirements of legality, the rule of law and justice.

Formulated according to the results of scientific research, the provisions of scientific novelty and all the results of the work are obtained based on personal study and analysis of theoretical and legislative provisions, law enforcement practice.

Key words: acculturation of law, administrative court, administrative proceedings, interaction of legal systems, practice of the European Court of Human Rights, reception of law, standards of administrative proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Юрков Е.О. Європейські стандарти адміністративного судочинства як передумова повноцінного функціонування судової системи України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3. С. 105–110. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.16>.

2. Юрков Е.О. Онтологічне значення рівності як стандарту адміністративного судочинства. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 95–101. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.12>.

3. Юрков Е.О. Роль рецепції публічного права в процесі вдосконалення адміністративного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 138–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221483>.

4. Юрков Е.О. Рецепція стандартів адміністративного судочинства України як спосіб адаптації законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 64. С. 71–74. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.14>.

5. Юрков Е.О. Диспозитивність сторін у справі як стандарт адміністративного судочинства. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 89–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.12>.

6. Юрков Е.О. Рецепція як пріоритетна умова трансформації адміністративного судочинства. *Proceedings of the international scientific conference “Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration”*, Częstochowa, the Republic of Poland, November 1–2, 2023. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2023. P. 42–44. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-11>.

7. Юрков Е.О. Незалежність суду та суддів як стандарт адміністративного судочинства. *Proceedings of the international scientific conference “European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice”*, Wloclawek, Republic of Poland, August 2–3, 2023. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2023. P. 104–107. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-26>.

8. Юрков Е.О. Вплив типології форм рецепції права на формування стандартів адміністративного судочинства. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету*, м. Київ, 17–18 жовтня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 124–127. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-32>.

9. Юрков Е.О. Право на публічний розгляд справи як стандарт адміністративного судочинства. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених* : IX Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених, м. Одеса, 15 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 135–137. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-37>.

10. Юрков Е.О. Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та в післявоєнний час. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи* : збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу, м. Харків, 17 березня 2023 р. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 220–223.

11. Юрков Е.О. Рецепція та імплементація: порівняльна характеристика понять. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 415–417. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-111>.

12. Юрков Е.О. Відповідність змін в порядку визначення способів забезпечення адміністративного позову в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану стандартам адміністративного судочинства. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану* : міжнародна науково-практична конференція, Науково-дослідний інститут публічного права, 17 травня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 271–272. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-395-1-80>.

13. Юрков Е.О. До питання реалізації принципу офіційного з'ясування обставин у справі у порядку адміністративного судочинства. *Proceedings of the international scientific conference “Advances in law: the view of domestic and foreign scholars”*, Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 174–176. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-44>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	28
1.1 Теоретико-правові підходи до розуміння стандартів адміністративного судочинства.....	28
1.2 Генеза формування стандартів адміністративного судочинства.....	53
1.3 Система стандартів адміністративного судочинства України.....	79
Висновки до розділу 1.....	98
 РОЗДІЛ 2 СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА РЕЦЕПЦІЙ ЯК ПРОЦЕСУ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	102
2.1 Правова характеристика рецепції та її роль в адміністративному судочинстві.....	102
2.2 Рецепція стандартів адміністративного судочинства.....	123
2.2.1 Загальні підходи до визначення форм рецепції права та їх роль при формуванні стандартів адміністративного судочинства.....	126
2.2.2 Форми рецепції стандартів адміністративного судочинства.....	138
Висновки до розділу 2.....	162
 РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕЦЕПЦІЙ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	166
3.1 Міжнародні стандарти адміністративного судочинства та шляхи їх реалізації в Україні.....	166

3.2 Європейські стандарти адміністративного судочинства та шляхи їх реалізації в Україні.....	190
3.3 Практика Європейського суду з прав людини в контексті реалізації стандартів адміністративного судочинства України.....	218
Висновки до розділу 3	240
 ВИСНОВКИ.....	245
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	254
ДОДАТОК.....	285

ВСТУП

Актуальність теми. Ефективність та повноцінне функціонування адміністративного судочинства має безпосередній вплив на рівень розвитку суспільства та держави, що особливо актуальним питанням постає в нинішніх умовах утвердження української незалежності та самобутності. Євроінтеграційні процеси, розпочаті судова та адміністративна реформи, безперервні зміни до діючого законодавства створюють підстави для перегляду основних засад функціонування адміністративних судів та здійснення адміністративного судочинства. Одним із чинників, що впливає на забезпечення здійснення ефективного, прозорого, незалежного, неупередженого та справедливого адміністративного судочинства є запозичення позитивного міжнародного та європейського досвіду, який гарантує, що система адміністративних судів є ефективним інструментом захисту прав людини і громадянина та гарантією реалізації конституційного припису, що міститься в положенні статті 3 Основного Закону держави, яким утверджується пріоритетна роль людини, її життя, прав та свобод як найвищої соціальної цінності. З наукових та концептуальних положень про адміністративне судочинство слідує, що воно покликане, крім іншого, забезпечувати баланс прав та інтересів приватних осіб та публічно-владних суб'єктів.

Враховуючи процеси інтеграції та універсалізації права, дифузії правових систем, посилення взаємозалежності приватного та публічного компонентів в межах системи правовідносин, поступове зникнення межі між приватним та публічним, глибоке теоретичне дослідження процесу рецепції міжнародних та європейських стандартів адміністративного судочинства є актуальним та необхідним для подальшого визначення практичних рекомендацій та шляхів вдосконалення існуючої вітчизняної системи адміністративного судочинства. Зазначене свідчить про те, що запропонована проблематика даної роботи має комплексний та багатогранний характер.

Зокрема, проблеми і питання природи та системи принципів та їх ролі в межах адміністративного судочинства досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, П.О. Баранчик, Д.М. Бахрах, В.М. Бевзенко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, О.О. Гаврилюк, М.Т. Гавильців, С.К. Гречанюк, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Е.Ф. Демський, В.К. Демченко, П.В. Діхтієвський, В.С. Дорош, Т.Б. Дрягіна, О.М. Дубенко, Д.М. Лук'янець, С.В. Ківалов, М.В. Ковалів, І.Б. Коліушко, А.М. Колодій, Т.О. Коломоєць, О.В. Колісник, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, М.О. Ктіторов, Р.О. Куїбіда, Р.В. Миронюк, Р.С. Мельник, Т.П. Мінка, О.М. Пасенюк, С.П. Погребняк, Ю.Д. Притика, М.І. Смокович, І.Б. Стахура, Є.Ю. Соболев, А.О. Рибченко, О.П. Рябченко, А.В. Руденко, В.В. Тильчик, М.В. Титаренко, О.О. Уварова, Т.І. Фулей, М.М. Хміль, М.П. Цімох, В.І. Шишкін та ін.

Питанню рецепції права та її функції в правовій системі, яка виступає у ролі соціального феномену, окремим аспектам акультурації права та взаємодії правових систем свої наукові роботи присвячували такі учені, як Є.В. Бурлай, Н.В. Верлос, С.Д. Грицько, К.А. Жебровська, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, Л.А. Луць, З.П. Мельник, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабинович, В.М. Селіванов, О.Ф. Скакун, С.Р. Станік, О.Д. Тихомиров, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, М.Г. Хаустова, Ю.С. Шемшученко, та інші.

Разом з тим, незважаючи на багатоманітність наукових джерел, в яких досліджувались особливості стандартів адміністративного судочинства, окремі аспекти їх реалізації в судовій системі України, зарубіжний досвід здійснення адміністративного судочинства, до цього часу жодного комплексного адміністративно-правового дослідження теорії та практики процесу рецепції європейських та міжнародних стандартів адміністративного судочинства не проводилось, що й зумовлює актуальність тематики даного дослідження та вказує на потребу в такому науковому аналізі.

Таким чином, актуальність теми дисертації зумовлена: по-перше, необхідністю подальшої наукової розробки питань правової природи та

системи стандартів адміністративного судочинства з огляду на євроінтеграційні процеси України; по-друге, потребою у формуванні нового підходу розуміння рецепції права з урахуванням процесів універсалізації, конвергенції, уніфікації правових систем в межах реалізації стандартів адміністративного судочинства; по-третє, необхідністю розвитку теоретичних та наукових напрацювань щодо виконання завдання адміністративного судочинства з урахуванням міжнародного та європейського досвіду; по-четверте, потребою у формуванні нових підходів та пропозицій з правозастосування з метою удосконалення правових норм, які закріплюють стандарти адміністративного судочинства в Україні.

Нормативну основу дослідження складають Конституція України, міжнародні договори та угоди, які ратифікувала Україна, документи основних інституцій Європейського Союзу та Ради Європи, закони України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади, підзаконні акти інших органів державної влади, акти органів суддівського самоврядування, рішення Конституційного Суду України, рішення судів загальної юрисдикції, рішення Європейського суду з прав людини в частині визначення стандартів здійснення судочинства.

Для проведення глибокого аналізу досліджуваної проблематики з урахуванням комплексності відносин, що формують предмет дослідження, при підготовці роботи було використано також науково-аналітичні та науково-публіцистичні матеріали.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження обрана у зв'язку з її актуальністю та відсутністю відповідних спеціальних досліджень.

Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи юридичного факультету Запорізького національного університету.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення особливостей та формування нового наукового підходу у дослідженні наукової природи рецепції стандартів адміністративного

судочинства та формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій і пропозицій теоретичного та практичного характеру, які сприяють ефективному здійсненню адміністративного судочинства.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні *завдання*:

- з'ясувати теоретико-правові підходи до розуміння стандартів адміністративного судочинства;
- проаналізувати генезу формування стандартів адміністративного судочинства;
- визначити систему діючих стандартів адміністративного судочинства України;
- розкрити сутність і правову природу рецепції як дієвого процесу удосконалення здійснення адміністративного судочинства;
- з'ясувати роль рецепції у процесі формування правових систем та покращення ефективності адміністративного судочинства;
- розкрити особливості та значення форм рецепції стандартів адміністративного судочинства;
- розкрити особливості та способи реалізації в межах вітчизняної правової системи міжнародних стандартів адміністративного судочинства;
- проаналізувати європейський досвід закріплення стандартів адміністративного судочинства та їх можливу реалізацію в вітчизняній правовій системі з урахуванням процесу рецепції;
- проаналізувати практику Європейського суду з прав людини в частині застосування та реалізації стандартів адміністративного судочинства;
- систематизувати та обґрунтувати шляхи по вдосконаленню процесу рецепції світових стандартів адміністративного судочинства з урахуванням вітчизняних державотворчих, економічних, соціальних та політичних особливостей.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при реалізації рецепції європейських і міжнародних стандартів адміністративного судочинства в правовій системі України.

Предметом дослідження є рецепція європейських і міжнародних стандартів адміністративного судочинства

Методи дослідження. Для повних, всебічних та науково-обґрунтованих результатів дослідження, а також для отримання достовірних та об'єктивних висновків, при дослідженні було комплексно використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання. Серед загальнонаукових методів було використано такі, як узагальнення, системного аналізу, синтезу, діалектичний метод, історичний метод, логічний метод, індукції, дедукції, системно-структурний метод тощо. Серед спеціально-юридичних методів варто виокремити порівняльно-правовий, логіко-юридичний, документального аналізу, порівняльно-ретроспективний, формально-юридичний, метод альтернатив. Так, діалектичний метод пізнання було використано з метою визначення теоретичних підходів до розуміння стандартів адміністративного судочинства (підрозділ 1.1). Історичний та логічний методи, а також порівняльно-ретроспективний метод, було застосовано для дослідження витоків і передумов формування та укорінення стандартів адміністративного судочинства в правовій системі України (підрозділ 1.2), з'ясування ролі рецепції у процесі формування та становлення адміністративної юстиції (підрозділ 2.1). Метод синтезу та системний метод застосовано для дослідження системи стандартів адміністративного судочинства (підрозділ 1.3), логіко-семантичний – для формулювання відповідних дефінітивних конструкцій (розділи 1, 2). Системно-структурний метод було використано для з'ясування особливостей, типів та форм рецепції (підрозділи 2.2.1, 2.2.2); дослідження світового досвіду реалізації процесу рецепції стандартів адміністративного судочинства, з'ясування завдань держави у сфері вдосконалення адміністративного судочинства при реалізації процесу рецепції міжнародних та європейських стандартів (розділ 3). Метод порівняльного аналізу було застосовано для з'ясування подібних та відмінних ознак у правовому забезпеченні реалізації стандартів адміністративного судочинства в

зарубіжних країнах та, зокрема, в країнах Європейського Союзу (підрозділи 3.1, 3.2). Формально-юридичний метод дозволив визначити взаємозв'язки між органічним призначення процесу рецепції позитивного зарубіжного досвіду та фактичним станом правової системи України з огляду на використання стандартів адміністративного судочинства (розділ 3) та проаналізувати прикладне застосування досліджуваних стандартів на прикладі практики Європейського суду з прав людини (підрозділ 3.3), що додатково підсилюється застосуванням підходу органічної єдності теорії та практики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дане дослідження є одним із перших комплексних змістовних досліджень теоретичних та прикладних основ реалізації рецепції стандартів адміністративного судочинства з урахуванням міжнародного та європейського досвіду, а результати дослідження у формі наукових узагальнень та висновків є вагомими для сучасної науки адміністративного права.

Так, в результаті дослідження *вперше*:

- на основі системного аналізу з метою забезпечення ефективного здійснення адміністративного судочинства та з урахуванням плюралізму дефінітивних категорій запропоновано розуміння стандарту як результату переосмислення права, його адаптації до конкретних суспільних відносин, наслідку суб'єктивізації права з одночасною наявністю об'єктивного змісту та значення за рахунок визнання таких стандартів суспільною цінністю та результатом суспільної волі;
- запропоновано визначення стандартів адміністративного судочинства, під якими пропонується розуміти сукупність вимог, які закріплені в актах національного та міжнародного права, що регулюють діяльність системи правосуддя, адміністративних судів, процедури здійснення такими судами судочинства, а також їх організаційний та розпорядчий характер та відповідність нормативно визначеним правилам і

порядку, верховенству права та справедливості, а також гарантують права, свободи та інтереси приватних осіб в публічно-правових спорах;

- розкрито сутність стандартів адміністративного судочинства через призму аксіології права, а тому, доведено, що стандарти адміністративного судочинства не обмежуються нормативною визначеністю, а є результатом та наслідком усвідомлення учасниками публічно-правового спору необхідності досягнення найвищих моральних та ідеологічних цінностей для досягнення мети адміністративного судочинства;

- запропоновано форми рецепції стандартів адміністративного судочинства поділяти на наступні групи: форми, що відображають право як глобалізаційний регулятор; форми, що наповнюють право як систему діючого законодавства; форми, що відображають право як доктрину. Обґрунтовано особливу роль у процесі рецепції стандартів адміністративного судочинства відведена аксіологічним формам;

- з'ясовано спеціальні (гібридні) форми рецепції стандартів адміністративного судочинства, до яких запропоновано віднести конвергенцію права; визнання конвенційних положень або ж конвенційне закріплення; врахування рекомендацій та висновків окремих міжнародних органів; гармонізація законодавства; імплементація правових приписів; адаптація законодавства, яка є сучасною формою рецепції європейського досвіду та цінностей, в тому числі і у сфері адміністративного судочинства;

удосконалено:

- критерії систематизації стандартів адміністративного судочинства як спеціальних галузевих стандартів, відповідно до яких дані стандарти запропоновано поділяти на три великі групи: міжнародні стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки міжнародних актів в галузі захисту прав людини та правосуддя; європейські стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки європейських актів імперативного характеру та актів soft law; національні стандарти адміністративного судочинства, які в свою чергу поділяються на

підгрупи: конституційні стандарти адміністративного судочинства; законодавчі стандарти адміністративного судочинства; галузеві стандарти адміністративного судочинства; процесуальні стандарти адміністративного судочинства;

- розуміння та значення ролі рецепції права в межах публічних відносин, що формуються при реалізації адміністративного судочинства, та з'ясовано, що рецепція реалізується на національному та міждержавному рівні та відображає процеси універсалізації, уніфікації та акультурації права, сприяє його змістовному наповненню за умови готовності правової системи до таких змін, а також виступає додатковим індикатором необхідних змін в суспільно-правовому регулюванні, оскільки необхідність у рецепції є підтвердженням існування правової ситуації, яка потребує зовнішнього втручання;

- розуміння концепції правовладдя в межах вітчизняної наукової площини;

- науковий підхід до розуміння генези стандартів адміністративного судочинства з урахуванням процесів глобалізації та визнання прав людини найвищою соціальною цінністю та їх роллю у процесі формування комплексу засадничих умов функціонування судової влади;

- науковий підхід, що обумовлює класифікацію міжнародних стандартів судочинства та їх поділ на: загальні принципи права, що характеризують правовий статус особи; загальні принципи права, що обумовлюють співіснування суб'єктів міжнародного права; галузеві стандарти, які деталізують порядок існування судової влади у державі; стандарти, які визначають питання судоустрою; процесуальні стандарти реалізації судочинства; стандарти, які визначають статус суддів;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування реалізації права на справедливий суд в межах концепції адміністративного судочинства та його завдань через дію

принципу *restitutio in integrum*, який стосується відновлення порушеного матеріального становища;

- наукові обґрунтування підходу стосовно практики ЄСПЛ у частині вагомої проблеми реалізації стандартів адміністративного судочинства, якою є неоднозначне та широке тлумачення положень статті 6, що слідує із неоднозначного тлумачення цивільного компоненту права на справедливий суд;

- формування оптимального бачення теоретичної концепції, відповідно до якої національним судам слід дотримуватись підходу, за якого категорія цивільності порушених прав приватних осіб існує у розрізі протилежності категорії кримінального спору, а статтю 6 визнавати процедурною гарантією, яка передусім надає право доступу до суду і право на судовий розгляд упродовж розумного строку з усіма подальшими елементами та висновками, що з цього об'єктивно сліднують.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення дисертації можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – в межах подальших наукових досліджень та розробок теорії адміністративного права та процесу, зокрема питань правозастосування принципів адміністративного судочинства при написанні навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій, монографій;

- у навчальному процесі – при формуванні змісту навчальних програм, при викладанні навчальних дисциплін усього масиву адміністративного права та адміністративного процесу (зокрема, дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», «Адміністративне судочинство», «Правоохоронна діяльність», «Судові та правоохоронні органи»);

- у правотворенні – для формування пропозицій до законодавства щодо правомірного застосування принципів адміністративного судочинства з урахуванням міжнародних та європейських вимог;

- у правозастосовній сфері – у практичній діяльності правозахисників, органів правопорядку, судових органів для можливості аналізу та застосування принципів адміністративного судочинства;

- у правовиховній роботі – для підвищення рівня усвідомлення членами суспільства свого правового статусу та підвищення рівня поваги до права та закону через призму верховенства права.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні висновки, сформульовані у дисертації, були предметом обговорень та дискусій в науковому колі кафедри конституційного та адміністративного права юридичного факультету Запорізького національного університету.

Основні положення результатів дослідження були представлені на: міжнародній науковій конференції «Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration» (м. Ченстохова, Республіка Польща, 1–2 листопада 2023 р.); міжнародній науковій конференції «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice» (м. Влоцлавек, Республіка Польща, 2–3 серпня 2023 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету (м. Київ, 17–18 жовтня 2023 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених» (м. Одеса, 15 грудня 2023 р.); круглому столі «Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи» (м. Харків, 17 березня 2023 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану» (Науково-дослідний інститут публічного права, 17 травня 2024 р.); міжнародній науковій конференції «Advances in

law: the view of domestic and foreign scholars» (м. Рига, Латвійська Республіка, 3–4 жовтня 2024 р.)

Публікації. Основні положення, теоретичні та практичні висновки результатів дослідження було відображено у 13 публікаціях, у тому числі, в 5 наукових статтях, які опубліковано в наукових виданнях, що визнані в Україні як фахові з юридичних наук, а також у 8 тезах доповідей за результатами міжнародних наукових конференцій та круглого столу.

Структура та обсяг дисертації відповідають меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації складає 287 сторінок, з них 237 сторінок – основний текст. Список використаних джерел містить 269 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

1.1 Теоретико-правові підходи до розуміння стандартів адміністративного судочинства

Судовий захист прав людини і громадянина є базисом, гарантованим державою фундаментом її правового, соціального та демократичного розвитку. В свою чергу держава не може функціонувати поза межами правового статусу особи, що визначає фактично сенс її існування та призначення, а особа, відокремлюючи себе від держави, стає суб'єктом *extra ius* та *extra legem*. Реалізація адміністративного судочинства забезпечена нормативною визначеністю конституційних положень. Конституція України статтею 55 гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [87], що є підтвердженням та закріпленням дії принципів верховенства права та справедливості в правовій системі України. Без зазначеного припису фактично неможливо вести мову про демократичний розвиток країни та реалізацію соціальної функції держави.

Зазначене положення Конституції набуло нового формовираження в системі законодавчого забезпечення існування адміністративного судочинства, яке є підтвердженням існування демократії та верховенства права та інструментом захисту прав, свобод та інтересів приватних суб'єктів.

Зважаючи на фундаментальність зазначеного положення Основного Закону, варто звернутись до аналізу правової позиції Конституційного Суду України як суб'єкта офіційного тлумачення Конституції. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі за конституційним зверненням громадянки України щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо права на оскарження в суді неправомірних дій

посадової особи) вказав, що частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту у суді [166].

Так, судовий спосіб захисту прав кожного існує незалежно від наявності та використання інших (адміністративних) способів захисту прав особи, гарантується державою на рівні норм прямої дії Основного Закону та є індикатором балансу інтересів публічного та приватного в межах права та закону.

Підтримка означеного балансу інтересів є підставою для постійних змін в частині теоретичних міркувань та нормативно-правового регулювання. З приводу співвідношення публічного та приватного інтересу в державі обґрунтованою та вартою уваги є позиція Т. Бендіта, який описує два традиційні підходи до розуміння сутності публічного інтересу, які він пов'язує з працями та вченнями Дж. Бентама та Ж.-Ж. Руссо. Науковець зазначає, що Дж. Бентам визнавав інтересом суспільства сукупність інтересів тих, хто його (суспільство) формує, а Ж.-Ж. Руссо акцентує увагу на безпосередньому зв'язку суспільного інтересу та поняття «*volonté générale*» (загальна воля) [268]. Подібні підходи ще називають такими, що спираються на математичні методи, тобто є «кількісними концепціями сукупності індивідуальних інтересів» [243]. Наведене розуміння важливе з точки зору побудови та еволюції держави та встановлення зв'язку з приватними особами, але не є тотожним адміністративно-правовому розумінню розмежування публічного та приватного. Для захисту прав особи останнє має

визначне значення, оскільки лише задовольняючи інтерес приватний, публічна воля може бути реалізована ефективно та релевантно суспільному запиту.

Адміністративна та судова реформи України сформували якісно нове уявлення про призначення держави та, зокрема, її уповноважених органів, які транслують волю приватну, але з використанням санкціонованих самою ж державою інструментів. Вагомий внесок у фундаментальну зміну орієнтирів державного управління було зроблено з прийняттям Концепції адміністративної реформи 1998 року, метою якої визнано «поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії, дозволить їй стати впливовим чинником у світі та Європі. Її метою є також формування системи державного управління, яка стане близькою до потре і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності буде служіння народів, національним інтересам. Ця система державного управління буде підконтрольною народів, прозорою, побудованою на наукових принципах і ефективною» [205].

З наведеного очевидно, що ключовим об'єктом впливу державних реформаторських змін стає приватна особа та сукупність її прав, свобод і інтересів, а рівень забезпечення останніх відображає реальний стан розвитку держави як соціальної, правової та демократичної. Критично оцінюючи зміст запропонованої та прийнятої адміністративної реформи, варто зазначити, що частина її завдань та положень перебувають у процесі втілення і реалізації. Зазначене підтверджується також науковими дослідженнями європейських вчених в аспекті людиноцентристських поглядів. Наприклад, Марк Хертог та Наомі Кройцфельд пропонують нетрадиційний та новий для вітчизняної правової науки адміністративного права термін – індивідуальне правосуддя (або індивідуальна юстиція – прим. автора) у сфері адміністративного правосуддя. Автори зазначають, що ідея людиноцентризму набула особливої

популярності протягом останніх десятиліть, саме тому на сьогодні багато суспільних систем все більше зосереджуються на розробці функціонування систем навколо «користувачів» та їхніх потреб. Н. Кройцфельдт критично акцентує увагу на підходах дослідників теоретичного та емпіричного розуміння адміністративної юстиції, коли такі науковці досліджують природу та призначення або органів, що приймають рішення, або органів, які здійснюють перегляд рішень. Автори зазначають, що замість того, щоб зосереджуватися на державі та її бюрократичних процесах ухвалення рішень чи органах, її призначення повинно бути спрямоване на тих, на кого держава діє [256, с. xxi].

Положенням пункту 3 вже згаданої Концепції адміністративної реформи передбачено одне із нагальних завдань для Української держави того часу - створення правової бази для повноцінного запровадження в Україні такої форми судового захисту прав і свобод громадян у сфері виконавчої влади, як адміністративна юстиція [205]. Вважаємо за доцільне на даному етапі не вдаватись до критичної оцінки обмеження сфери захисту прав і свобод громадян лише сферою виконавчої влади, так як на сьогодні, враховуючи європейську та міжнародну практику, а також людиноцентризм як основну концепцію влади, варто використовувати термін «публічне адміністрування». Таким чином, прийняття у 2005 році Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), хоч і не передбаченого положенням пункту 4 вищезгаданої Концепції, створило нормативні підстави для закріплення гарантованої можливості оскарження дій, бездіяльності та рішень суб'єктів владних повноважень з ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб (стаття 2 КАС України) [78].

Отже, нормативна визначеність адміністративного судочинства, визначення юрисдикції та повноважень адміністративних судів, передбачення порядку здійснення судочинства в адміністративних судах, фіксування основного понятійно-категоріального апарату та, як наслідок, за

майже двадцятирічне існування КАС України, формування судової практики свідчить про стрімкий перманентний розвиток системи відносин, що складається в межах існування адміністративної юстиції.

Формальним та, що не менш важливо, нормативним базисом функціонування адміністративного судочинства є система стандартів, які забезпечують здійснення адміністративними судами правосуддя та гарантують потенційне дотримання і захист прав, свобод та інтересів приватних осіб в межах публічно-правових спорів, якщо рішення в останніх будуть ухвалені на користь таких приватних осіб. Стандарт як правова категорія передбачає собою наявність ознаки константи та непорушності, іншими словами, стандартом є те, що існує в праві об'єктивно, постійно та незалежно від кожного конкретного правового випадку. Стандарт також характеризується певним дуалізмом, коли з одного боку він формується в межах правової свідомості еволюційно та є реакцією учасників відносин на потребу у врегулюванні правових ситуацій, тобто виникає внаслідок суб'єктивного переосмислення та аналізу, є результатом вибору суб'єктів, а з іншого – будь-який стандарт існує *ipso facto*, що є предметом дослідження онтології права.

Зважаючи на концепцію людиноцентризму в межах адміністративного права та досліджуючи роль і теоретичні передумови формування стандартів адміністративного судочинства, варто враховувати парадигму інтрасуб'єктивності права, яка в свою чергу містить ряд онтологічних та комунікативних концепцій. На нашу думку, суб'єктивність права не заперечує його об'єктивність і навпаки, що в свою чергу впливає на стандарти його застосування. Стандарти є результатом переосмислення права, його адаптації до конкретних суспільних відносин, наслідком суб'єктивізації права, але натомість їх визнання суспільною цінністю та результатом суспільної волі надають їм об'єктивного змісту та значення.

В контексті суб'єктивності та об'єктивності права варто звернутись до теоретичних основ розуміння позитивного права. Вдалим вважаємо підхід,

відповідно до якого позитивне право, створене корпоративним інститутом держави, є об'єктивним. Воно не є похідним від суб'єктивної волі корпоративної державної особи, а є результатом процедури функціонування тих колективних організацій, які в своїй сукупності складають об'єктивну індивідуальність держави [255, с. 818].

Що ж стосується принципів права та їх правової природи, то варто зазначити підхід, відповідно до якого загальні принципи права — це основні норми, зміст яких дуже загальний і абстрактний і іноді зводиться до сентенції або простого поняття. На відміну від інших типів норм, таких як прийнятий закон або угоди, загальні принципи права не були «встановлені» відповідно до формальних джерел права [257].

Таким чином, адаптуючи вищезазначене до сутності та змісту адміністративного судочинства, варто зазначити, що стандарти адміністративного судочинства є не лише формальним вираженням волі законодавця, а й ціннісною категорією, яка впливає на систему права зсередини, трансформуючи її та приводячи у відповідність до динаміки суспільних відносин.

В даній роботі автором пропонується використання дефініції «стандарти адміністративного судочинства», на противагу нормативно визначеному «засади» або теоретичному та традиційному «принципи». Щодо змісту дефініції стандарту, то вітчизняна література передбачає наявність ознак, що свідчать про використання терміну «стандарт» переважно у технічній сфері, як єдиної типової форми організації, проведення, виконання чого-небудь, норма (шаблон, трафарет, штамп), позбавлена індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності [119, с. 372], що пов'язано з економічними та історичними передумовами організації виробництва та зосередження управління на досягненні економічно позитивних результатів. Тобто, тенденцію про стандарти у сфері дотримання прав людини і громадянина, відповідності нормам міжнародного права тогочасна суспільна думка не транслиувала. Також під стандартом доцільним було розуміти

прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою і т. ін [182, с. 644].

Цікавим та важливим для розуміння дефінітивної складової в межах даного дослідження є те, що на протигагу зазначеним підходам, зарубіжний підхід кардинально відрізняється. Так, Оксфордський словник пропонує розуміння стандарту як рівня якості, особливо такого, який люди вважають прийнятним, або ж стандартом визнається рівень поведінки, який вважається морально прийнятним [264]. З наведеного очевидно, наскільки концепція розвинутих країн, основи їх морально-етичного та суспільно-правового розуміння відрізняється від радянського суто виробничого експлуатаційного підходу.

Вважаємо за доцільне наголосити, що нормативно-правове розуміння стандартів та наукові підходи до їх визначення та розуміння перебувають у нерозривному зв'язку, що обумовлюється цінністю права як нематеріальної категорії. Так, положенням статті 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю [87].

Даний конституційний припис є основою для подальшого формування правової системи та системи права країни у людиноорієнтованому векторі: право призначене обслуговувати потреби особи, служити їй, реалізація правових норм повинна відбуватись в чітко визначених морально-ідеологічних межах відповідно до розставлених пріоритетів. Саме тому, стандарти адміністративного судочинства слугують для регламентації того можливого поля поведінки суб'єктів-учасників правовідносин в адміністративному судочинстві за умови недопущення порушення базисних визнаних цінностей. Це твердження є цілком обґрунтованим та важливим з огляду на концептуальне розуміння призначення адміністративного судочинства, що в свою чергу обумовлює закріплення відповідних стандартів.

Вищезазначене підтверджується думкою М. Бояринцевої, яка розглядає соціальну спрямованість діяльності держави і через вектор відповідальності останньої перед людиною, зазначаючи, що реалізації конституційного принципу відповідальності держави перед людиною сприятиме законодавче вирішення проблем, зокрема, реалізації інституту публічного правонаступництва [22, с. 12].

Розвиток та усвідомлення значення і ролі теоретичних аспектів формування стандартів адміністративного судочинства були і залишаються предметом досліджень багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-адміністративістів. Стандарти в юридичній літературі часто ототожнюються з поняттями «засади» та «принципи», що не дивно, оскільки існування та призначення усіх трьох понять спрямоване на досягнення однакового кінцевого результату – утвердження правової константи, непорушної істини, яка гарантується державою та міжнародною спільнотою.

На думку О.І. Корчинського, адміністративне судочинство відрізняється наявністю власних принципів і процесуальних правил, що відображають матеріально-правову природу публічно-правових спорів [89, с. 98], що на нашу думку, опосередковує місце адміністративного процесу в межах правової дійсності України.

На думку В. Гордовенко, принципами (засадами) судочинства (незалежно від галузевої належності), є передбачені законодавством основні, пов'язані з метою і завданням останнього ідеї, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду та всіх інших учасників процесу [48, с. 125]. Тобто, засадами судочинства є особливі нормативно-визначені правила (а отже - норми) здійснення та реалізації адміністративного процесу, які можуть бути втілені через визначення:

- а) правил поведінки учасників процесу;
- б) процесуальної діяльності суду;
- в) загальних правил здійснення судочинства.

Зазначене свідчить про складну систему стандартів адміністративного судочинства та їх потенційну динамічність, що пояснюється безперервним розвитком суспільних відносин.

Така наукова позиція, відповідно до якої принципами визнаються основоположні ідеї галузі, підгалузі, або навіть інституту права, є принципами лише у разі закріплення їх у законі, черговий раз наводить на роздуми про природу стандартів адміністративного судочинства та з'ясування відповіді на питання, чи є досліджувані стандарти об'єктивними, існуючими поза межами людської свідомості, тобто такими, що існують природно, або ж стандарти повинні бути обов'язково нормативно визначеними та набути позитивного змісту, тобто бути передбаченими у законі.

Г. Альпа також є прихильником теорії, відповідно до якої стандарти права повинні набути формалізованого вигляду, тобто бути закріпленими у нормі права – конкретному положенні нормативно-правового акту. Так, дослідник зазначає, що сьогодні нормативний характер принципів є загальновизнаним. Може здатися суперечливим відмовляти доктрині в ролі джерела і приписувати доктрині завдання фактичного опису принципів. Юристи-позитивісти уникають протиріччя, стверджуючи, що чинні принципи є тими, що витягнуті з норм [254, с. 22].

Приймаючи за аксіому той факт, що основним завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина та прав і інтересів юридичних осіб в межах публічно-правових відносин, а нормативним формулюванням завдання адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, то очевидно, що сутність принципів, стандартів, засад адміністративного судочинства виступають

гарантіями реалізації завдань адміністративного судочинства та гарантіями дотримання процесуальної форми захисту прав приватних осіб [185, с. 49]

Заслуговує додаткової уваги положення пунктів 2 та 3 статті 2 КАС України. Так, формальний аналіз змісту частини 2 статті 2 дає підстави вважати, що законодавцем визначено перелік критеріїв законності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права, свободи чи інтереси приватних осіб, які також можна визначити як засади законності рішень суб'єктів владних повноважень в межах їх публічно-владної діяльності, у випадку невідповідності якої зазначеним критеріям може бути реалізована підстава для їх оскарження.

Наукове трактування даного положення виглядає таким чином, що виходячи із цього, адміністративні суди при здійсненні ними правосуддя здійснюють перевірку рішень та вчинених дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень в тому обсязі, що визначений ч. 2 статті [117, с. 6]. Тобто, можна дійти висновку, що наведений перелік критеріїв також визначає межі судової дискреції. В даному випадку доцільно зазначити визначення дискреційного повноваження: так, Додатком до Рекомендації № Р(80)2 Комітету Міністрів Ради Європи визначено, що дискреційним повноваженням є повноваження, що його адміністративний орган влади, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду. Тобто, коли такий орган може обрати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає кращим за певних обставин [56].

Фактично, адміністративний суд самостійно на власний розсуд оцінює законність і правомірність рішень суб'єктів владних повноважень, проте, розсуд суду обмежений, а інструментарієм такого обмеження виступають стандарти адміністративного судочинства.

Разом з тим наведений перелік критеріїв спряє ідентифікації та специфікації адміністративного судочинства, формує унікальну нормативну основу для його фактичного здійснення, та визначає підстави для відкриття провадження в адміністративній справі, але розсуд адміністративного суду не

повинен підміняти адміністративний розсуд суб'єктів владних повноважень і підміняти компетентні національні органи. Перелік, наведений у частині 2 статті 2 КАС України, додатково можна вважати стандартами правомірності та законності рішення (акту, дії) суб'єкта владних повноважень.

Частина 3 статті 2 КАС України передбачає перелік засад (принципів) адміністративного судочинства, до яких належать:

- 1) верховенство права;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі;
- 5) обов'язковість судового рішення;
- 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом;
- 8) розумність строків розгляду справи судом;
- 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення [78].

Науковці зазначають, що при цьому, у цій діяльності суд спирається на базові принципи, які забезпечують таку побудову самого судового процесу, яка дозволяє суду у результаті розгляду справи приймати справедливе, неупереджене та своєчасне рішення; належним чином здійснювати у межах своєї компетенції захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави [56, с. 7].

Таким чином, нормативний аналіз наводить на думку, що обмеження суду межами своєї компетенції реалізується також шляхом застосування пункту 3 статті 2 КАС України, а самі базові принципи правосуддя в межах

адміністративного судочинства є структурними елементами судового процесу.

Нормативне тлумачення змісту статті 2 КАС України також наводить на роздуми про схожість перелічених критеріїв у частині 2 та основних засад, визначених частиною 3, хоча з іншого погляду, частина 2 передбачає якісні характеристики діяльності суб'єктів владних повноважень, а частина 3 – самого адміністративного суду.

Сукупно, адміністративні суди в даному випадку виконують функції судового контролю за реалізацією базового для правової системи будь-якої країни явища – правовладдя, на фундаментальності та важливості якого неодноразово наголошувала Венеціанська комісія.

Так, дослідження Венеціанської комісії 2016 року містять положення, відповідно до яких правовладдя «the rule of law» є поняттям універсального юридичного значення. «Потреба всеосяжного дотримання і впровадження правовладдя, як на національному, так і на міжнародному рівнях», була схвалена усіма державами-членами ООН у Підсумковому документі Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні (§ 134) [58, с. 8].

Як зазначено в Преамбулі та у статті 2 Договору про Європейський Союз, правовладдя є однією із засновчих цінностей, що їх поділяють Європейський Союз та його держави-члени [248; 55]. Додатково Європейська Комісія у своєму аналітичному документі «Нові параметри зміцнення правовладдя, 2014 р.» акцентує увагу на тому, що принцип правовладдя поступово перетворився на організаційну модель сучасного конституційного права та міжнародних організацій (включаючи Організацію Об'єднаних Націй та Раду Європи), що регулює здійснення публічної влади. Даний принцип також гарантує, що всі державні органи діють у межах обмежень, встановлених законом, відповідно до цінностей демократії та основних прав і під контролем незалежних і неупереджених судів [245, с. 3–4].

Правовладдя, як засадничий принцип, на універсальному рівні проголосила Організація Об'єднаних Націй (приміром, у Показниках правовладдя - The Rule of Law Indicators, 2011) [267].

Цікаво, що в поточних умовах дії правового режиму воєнного стану, Венеціанська комісія передбачає, що на законодавчому рівні мають діяти норми національного права, які з достатньою повнотою та у відповідності до європейської практики врегульовували б питання здійснення влади та гарантували б дотримання прав [114, с. 31], що додатково розкриває зміст законності як однієї з ідей правовладдя.

Стосовно формалістичного підходу до з'ясування суті стандартів права, то Венеціанська комісія зазначає, що суто формалістичне сприйняття ідеї правовладдя, яке зводиться всього-на-всього до вимоги, щоб на будь-яку дію посадовця публічної влади існував дозвіл у приписах права, несе певні ризики для правосприйняття та реалізації учасниками правовідносин своїх прав, свобод та інтересів. Комісія закликає уникати підходів, при використанні яких відбувається фактичне тлумачення принципів та стандартів як «здійснення влади шляхом корисливого застосування приписів права» («Rule by Law»), чи «здійснення влади шляхом корисливого застосування закону» («Rule by the Law»), чи навіть «зведення поняття «право» лише до писаних норм» («Law by Rules»), що не відповідає загальній ідеалістичній концепції правовладдя» [114, с. 9].

Передбачений пунктом 1 частини 3 статті 2 КАС України принцип верховенства права безпосередньо втілює ті вимоги європейського та міжнародного співтовариства впровадження ідеології правовладдя, а формальне нормативне його закріплення відображає картину правової дійсності, при якій з одного боку даний принцип конкретно закріплений у джерелі права – кодексі і положенням статті 8 Конституції України [87], а з іншого він підлягає більш широкому тлумаченню та застосуванню.

Конституційний Суд України визначає верховенство права як панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його

втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [165]. Наведений підхід підтверджує нашу гіпотезу про широке тлумачення даного принципу, що впливає на реалізацію стандарту здійснення судочинства адміністративними судами України, та вказує на необхідність глибоких подальших досліджень даного питання.

Якщо аналізувати подальший перелік принципів адміністративного судочинства, то можна дійти висновку, що всі вони є наслідковими від принципу верховенства права або правовладдя. Пояснюється та обґрунтовується це основоположністю та фундаментальністю верховенства права, без якого неможливо реалізувати жодну із засад, передбачену пунктами 2-10 частини 3 статті 2 КАС України. Подальша ж деталізація стандартів покликана необхідністю чіткого розуміння здійснення адміністративного судочинства відповідно до встановленого державою порядку та уникнення подвійного та неоднозначного тлумачення норм законодавства, які втілюють мету та загальні ідеї права та правової держави.

Для повного викладення теоретико-правових підходів до розуміння стандартів адміністративного судочинства варто розглянути кожну з нормативно-закріплених засад. Разом з тим, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковість судового рішення, неприпустимість зловживання

процесуальними правами є спільними принципами для всіх видів судочинства України, що до того ж додатково забезпечуються міжнародними гарантіями здійснення правосуддя.

Дані принципи також є тими уніфікованими правилами процесуальної діяльності суду та учасників судового процесу, дотримання яких не дозволяє порушити засаду верховенства права, а тому сприяє реалізації завдань адміністративного судочинства.

Стосовно рівності учасників процесу свої наукові позиції висловлювали ряд вчених, серед яких варто виокремити позицію О. Коровайко, який розглядає рівність з точки зору її формальної та фактичної цінності, не ототожнюючи їх [88, с. 239]. Окремо слід зазначити, що засада рівності закріплена у доповіді Венеційської Комісії, де також передбачено, що рівність є одним з аспектів верховенства права [29, с. 181].

Положенням статті 8 КАС України передбачено визнання на рівні стандарту адміністративного судочинства принципу рівності [78], що відповідає загальновизнаним міжнародним уявленням про суспільний порядок та верховенство права (про особливості історичних передумови формування та причини такого підходу буде розкрито у наступних структурних частинах дослідження). Конституційне закріплення принципу рівності передбачено на рівні положення статті 24, пункту 2 частини 3 статті 129 Конституції України [87].

Разом з тим специфіка процесуальних відносин вносить свої нормативні та теоретико-правові корективи розуміння даного стандарту та засади судочинства.

Так, на думку В. В. Гордовенка, принцип рівності перед судом є основою сучасної концепції справедливого правосуддя, а в адміністративному процесі принцип рівності має ряд особливостей, зумовлених природою цього виду судочинства, які в тому числі полягають у визнанні факту, що особливий склад процесуальних правовідносин ставить сторін – позивача та відповідача - у нерівне становище. Так, у публічних

відносинах, суд посідає більш активну позицію в судовому розгляді, в адміністративному судочинстві суддя не просто відіграє роль арбітра, а й має вживати всіх заходів щодо вирівнювання процесуальних позицій сторін з метою забезпечення їх реальної рівності перед законом і судом. При цьому тягар доказування має бути покладено на відповідача, що означає звільнення позивача від доказування протиправності, незаконності акта, який оскаржується, тобто правового застосування набуває презумпція винуватості суб'єкта владних повноважень [49, с. 178, 182–183].

Дане твердження, вважаємо, є слушним, з огляду на дуалістичний характер рівності: з одного боку, принцип рівності формалізується на рівні закону та норм Конституції України, що свідчить про його пряме застосування, є всеосяжним та неоспорюваним, тобто гарантованим з точки зору правозастосування, а з іншого – має свої особливості в порядку реалізації процесуальних норм, які до того ж підкріплюються особливістю завдань адміністративного судочинства. Така специфіка полягає, на нашу думку, в складності визначення правового статусу сторін публічно-правового спору, де однією з них виступає держава в особі суб'єкта(-ів) владних повноважень, які нею (державою) уповноважені, але ж і сама держава в особі суб'єктів судової влади (суду) приймає рішення по справі та здійснює безпосередній вплив на права, свободи, інтереси та відповідальність приватних осіб. Тому рівність як стандарт, непорушне правило, засада адміністративного судочинства повинна бути реалізована з урахуванням окресленої вище специфіки з метою недопущення порушення балансу публічного та приватного та недопустимості узурпації державної влади та державної волі.

Подібна позиція також продемонстрована на рівні визнання того факту, що процесуальна рівність (засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом) забезпечує гарантії доступності до правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в частині першій статті 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності

громадян перед законом, визначеного частиною першою статті 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства [56, с. 15]. Рівність виявляється не лише у наділенні правами та обов'язками, а й у можливості їх використання у адміністративному судочинстві, що безпосередньо впливає на реалізацію і низки інших засад адміністративного судочинства. До того ж, принцип рівності як стандарт судочинства є наслідковим явищем концептуального розуміння рівності перед законом та загальної рівності [234, с. 97]. Абсолютизація рівності в свою чергу також має наслідком дію принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві [226, с. 92].

Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами як стандарт здійснення адміністративного судочинства покликаний забезпечувати справедливий розгляд справи адміністративним судом. Дана засада гарантується положенням частини 1 статті 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», якою передбачено, що судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом, ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи, а будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом [153].

Ми погоджуємося із позицією В. Скрипченко, який зазначає, що гласність для сторін процесу, на відміну від загального принципу гласності, реалізується у їхньому праві на гласне судочинство, а також у праві бути повідомленими про зміст позовних вимог і заперечень сторін, знайомитися з матеріалами справи, бути вислуханими у судовому засіданні тощо [181, с. 122].

Стандартизованість даного порядку підтверджується положенням статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, де передбачено, що право на справедливий судовий розгляд пов'язано з відкритим розглядом справи. Кожен має право на інформацію про час і місце розгляду своєї справи. Закритий судовий розгляд

допускається, якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про особисті аспекти життя осіб, які беруть участь у розгляді справи, або відомостей, що принижують честь і гідність особи [60, с. 50]. На сьогодні, єдиним можливим варіантом недотримання цього принципу в його класичному розумінні може бути лише розгляд справи в письмовому провадженні [229, с. 137].

На основі нормативного аналізу ми знову ж таки повертаємось до думки, що першочерговим є принцип правовладдя, а принцип гласності варто вважати похідним.

Елементом гласності та відкритості адміністративного судочинства є доступ до судових рішень та інформації по адміністративній справі, що передбачене з метою однакового застосування чинного законодавства (у чому ми вбачаємо реалізацію і принципу рівності) та забезпечується положеннями Закону України «Про доступ до судових рішень». Зокрема, положення статті 2 зазначеного Закону передбачає право кожного на доступ до судових рішень, яке забезпечується оприлюдненням судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України в порядку, встановленому цим Законом, а судові рішення можуть опубліковуватися у друкованих виданнях, поширюватися в електронній формі з дотриманням вимог Закону [148].

Стосовно змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування обставин у справі, то даний стандарт тісно пов'язаний як з рівністю сторін, оскільки також є втіленням і закріпленням елементів їх правового статусу, так і є похідним від принципу права на справедливий суд, що в свою чергу підтверджується практикою Європейського Суду з прав людини.

Так, наприклад, посібником зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод пунктом 138 передбачено, що право на змагальне провадження означає, в принципі, можливість для сторін знати і

коментувати усі складові наданої доказової бази і усі зауваження, надані для того, щоб вплинути на рішення суду (Brandstetter проти Австрії, § 67). Воно тісно пов'язане з принципом рівності сторін і, до речі, Суд іноді вирішував про порушення статті 6 § 1 саме внаслідок сукупного розгляду цих двох понять [252]. Змагальність сторін також гарантується конституційним приписом статті 129 Основного Закону.

На думку О. Каплі, змагальність сторін і рівність перед законом і судом – принципи, які мають самостійний зміст, проте, їх спільне використання дозволяє забезпечити рівність та неупередженість процесу, побудувати судову процедуру у такий спосіб, щоб під час розгляду справи були створені рівні умови на всіх етапах судочинства, надані рівні можливості сторонам брати участь у процесі [71, с. 13].

Обов'язковість судового рішення є загальновизнаним стандартом діяльності судів України. Для адміністративного судочинства дана засада реалізується як в межах загального нормативно-правового регулювання (через положення Конституції та Закону України «Про судоустрій та статус суддів») і має власну деталізацію в положеннях КАС України. Так, відповідно до положення частини 1 статті 243 КАС України суд приймає рішення іменем України після закінчення судового розгляду. Положення статті 14 КАС України передбачає також такі елементи обов'язковості рішення адміністративного суду: судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України; невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність, встановлену законом; обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки [78].

Окрім зазначеного, положенням статті 242 КАС України додатково встановлюються такі ознаки судового рішення, як законність та обґрунтованість. Так, законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права (частина 1 статті 242 КАС України). Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи (частина 2 статті 242 КАС України) [78]. Частина ж 4 вищевказаної статті передбачає, на наш погляд, ще один важливий стандарт в системі існуючих принципів адміністративного судочинства, як відповідність судового рішення завданню адміністративного судочинства, визначеному КАС України.

Забезпечення права на перегляд справи в апеляційному та касаційному порядкух є гарантією здійснення справедливого правосуддя та захисту прав особи у процесі. В контексті адміністративного судочинства, на наш погляд, вартою уваги є окрема думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Берназюка Я. О. на ухвалу Верховного Суду від 4 вересня 2020 року у справі № 420/7281/19 за позовом фізичної особи (Позивач) до Великомихайлівської селищної ради Великомихайлівського району Одеської області (Відповідач) про зобов'язання вчинити певні дії [121].

Так, суддею наголошено на важливості використання всіх наявних процесуальних механізмів у судовому процесі та зобов'язанні Верховного Суду реагувати на будь-які випадки винесення судами рішень, які не відповідають принципу сталості та єдності практики [121].

Суддею зазначено, що: «Важливо, що конституційне право особи на «касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках» не забороняє Верховному Суду здійснити касаційний перегляд судового рішення при наявності очевидної мети «забезпечити сталість та єдність судової практики», а, навпаки, зобов'язує Суд здійснювати у такій ситуації

касаційний перегляд для гарантування того, що якість судової практики в Україні (її сталість та єдність, дотримання всіма судами позиції Верховного Суду), в абсолютній більшості випадків виключає необхідність касаційного перегляду певних видів судових рішень. Відмова Верховного Суду від забезпечення сталості та єдності судової практики через здійснення, у виключних випадках, касаційного перегляду судових рішень, які викликають обґрунтований сумнів у своїй законності, підриває авторитет Верховного Суду та довіру до судової системи в цілому, а також до України як суб'єкта міжнародного права». Запропонований підхід в повній мірі реалізує принцип верховенства права та реалізує право на справедливий суд, а також підтверджує запропоновану у даній роботі раніше гіпотезу, що застосування права є ширшим поняттям, ніж застосування закону [121].

Надалі в окремій думці наводиться аргументована позиція з посиланням на Консультативний висновок щодо законопроекту № 3730, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 09.07.2020 № 2075/0/15-20, де передбачено, що одним із пріоритетних завдань судів, крім «ставлення крапки» в конкретному спорі, є створення за рахунок мотивів та обґрунтувань, викладених у рішеннях, певної правової визначеності в наслідках, які можуть настати, якщо спірне питання в подібній ситуації потрапить до суду. Тому в пункті 4 частини четвертої статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено принцип єдності судової практики - як один із тих, що має забезпечувати єдність системи судоустрою [121].

Таким чином, право на перегляд судового рішення додатково гарантується засадою єдності судової системи та сталістю судової практики, про що також наголошується окремо: «...крім забезпечення «єдності», у зазначеній нормі законодавець також передбачив забезпечення «сталості» судової практики, що, вочевидь, мало би сприяти її прогнозованості, втіленню принципу правової визначеності (*res judicata*) та реалізації доктрини сталості правосуддя (*jurisprudence constante*)» [121].

В адміністративному судочинстві обґрунтовано вкрай важливим є адекватна часу та потребам сторін реакція держави, яка реалізується через винесення судового рішення адміністративним судом рішення, оскільки однією із сторін публічно-правового спору виступає сама держава, а тому штучне затягування розгляду справи, створення перешкод для дослідження доказів чи наведених позицій сторін є реальною перешкодою для реалізації мети та завдань адміністративного судочинства. Тому принцип розумності строків є гарантованим стандартом здійснення адміністративного судочинства.

Неприпустимість зловживання процесуальними правами як стандарт адміністративного судочинства слідує з принципу рівності сторін. Зміст даного стандарту широко тлумачиться судом та впливає в тому числі на можливість реалізації засади перегляду судових рішень. Наприклад, обґрунтування позову з використанням образливих висловлювань виходить за межі нормальної, коректної та легітимної критики і у розумінні Європейського суду з прав людини констатується як зловживання правом на подання заяви. Суд обґрунтовує це посиланням на підпункт «а» пункту 3 статті 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява є зловживанням правом на її подання. Для прикладу, Суд вказав на зловживання правом на подання заяви, коли заявник під час спілкування з ЄСПЛ вживав образливі, погрозливі або провокативні висловлювання проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, проти ЄСПЛ, його суддів, Секретаріату ЄСПЛ або його працівників (див. ухвали щодо прийнятності у справах «Ржегак проти Чеської Республіки» від 14 травня 2004 року, заява № 67208/01, «Дюрінже та Грандж проти Франції» від 4 лютого 2003 року, заяви № 61164/00 і № 18589/02, «Guntis Arpinis проти Латвії» від 20 вересня 2011 року, заява № 46549/06) [139].

Також Верховним Судом у постанові від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17 зазначено, що зловживання правом є ситуація, за якої особа надає своїм діям певну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право [141]. З наведеного слідує, що запорукою недопущення зловживання процесуальними правами є дотримання добросовісності учасниками судового процесу.

Сама ж добросовісність, на наш погляд, є категорією оціночною та не підлягає матеріальному виміру. Верховний Суд зазначає, що «загалом принцип добросовісності у судовому процесі, певним чином, ґрунтується на доктрині *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), що походить з римської максими – «*nonconcedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці), а також корелює з однією з аксіом цивільного судочинства: «*Placuit inomnibus rebus praecipuum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*», що означає: «У всіх юридичних справах правосуддя й справедливість мають перевагу перед строгим розумінням права» [140].

Таким чином, можна зробити проміжний висновок та підтвердити надані у даному підрозділі наукові позиції, відповідно до яких стандартизація адміністративного судочинства не обмежується приписами норм законів, а підлягає більш широкому тлумаченню та застосуванню з урахуванням доктринальних положень та уявлень про право та справедливість.

Дуже важливим, на наш погляд, є закріплення стандарту гарантування відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення в адміністративній справі, що передбачено п. 10 частини 3 статті 2 КАС України. Витрати, понесені приватними особами в судовому процесі, можуть не обмежуватись розміром судового збору. У випадку, коли приватна особа відстоює неправомірність рішень суб'єктів владних повноважень, вона повинна мати гарантоване право на правомірне та адекватне судове рішення, а судовий процес не повинен сприяти

погіршенню її матеріального стану. Проблематика відшкодування державою шкоди залишається предметом наукових досліджень правників в галузях цивільного, адміністративного, кримінального права, що свідчить про комплексний характер даного питання.

Дана засада також передбачена положенням статті 56 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [87], яке, об'єктивно, адміністративне судочинство і покликане реалізувати.

На превеликий жаль, на сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм реалізації конституційного положення, викладеного вище. Влучно з даного приводу висловився Кравчук В. М., який зазначив, що немає нешкідливих порушень [34, с. 15], а додаткова презумпція вини суб'єктів владних повноважень в адміністративних справах ідейно підкріплює дану позицію.

Судова практика з приводу відшкодування моральної шкоди є відносно усталеною. Цікавим, вважаємо, є аналіз Постанови Касаційного адміністративного суду від 27.11.2019 № 750/6330/17, де однією з позовних вимог було стягнення із суб'єкта владних повноважень моральної шкоди у розмірі 10000,00 гривень. Так, суд у своєму рішенні встановив, що відшкодування моральної шкоди визнається ефективним засобом юридичного захисту, а відсутність наслідків у вигляді розладів здоров'я внаслідок душевних страждань, психологічних переживань не свідчить про те, що позивач не зазнав страждань та приниження, а отже і не свідчить про те, що моральної шкоди не завдано. Також судом наголошено, що слід виходити із презумпції, що порушення прав людини з боку суб'єктів владних повноважень прямо суперечить їх головним конституційним обов'язкам (ст. 3, 19 Конституції України) і завжди викликає у людини негативні емоції. Окремо у рішенні суд посилається на практику Європейського Суду з прав

людини, який визнає порушення державою прав людини, що завдають психологічних страждань, розчарувань та незручностей зокрема через порушення принципу належного врядування, кваліфікуються як такі, що завдають моральної шкоди (див. наприклад, Рисовський проти України, № 29979, п. 86, 89, від 20 жовтня 2011, Антоненков та інші проти України, № 14183/02, п. 71, 22 листопада 2005) [142].

На розмір моральної шкоди, що може підлягати відшкодуванню, також впливають ступінь емоційних страждань особи, ступінь вини відповідача, рівень погіршення професійно-ділових якостей позивача та інші обставини, які зобов'язується з'ясувати адміністративний суд для винесення справедливого рішення у публічно-правовому спорі, таким чином реалізувавши досліджувану zásadu адміністративного судочинства, передбачену п. 10 частини 3 статті 2 КАС України.

Не зважаючи на складність визначення розміру моральної шкоди, що підлягає відшкодуванню у разі доведення вини суб'єкта владних повноважень в адміністративній справі, відшкодування фактично завданої шкоди (порядок обчислення її розміру, доказовість та обґрунтованість завданої шкоди, механізм реалізації) також не можна назвати досконалим на даному етапі розвитку правової системи України.

Враховуючи вищевикладене та аналізуючи закріпленні в положеннях КАС України стандарти здійснення адміністративного судочинства, можна дійти висновків про наступне:

- поняття «стандарти» реалізується у чинному законодавстві через визнання переліку принципів, засад здійснення адміністративного судочинства, що пояснюється особливостями законодавчої техніки та уніфікацією понять задля уникнення їх неправильного розуміння. Хоча, на наш погляд, дефініція «стандарти адміністративного судочинства» за своїм змістом та якісно (не кількісно) є ширшою, ніж наведений перелік засад у статті 2 КАС України, оскільки в межах відносин приватних осіб з публічними суб'єктами неправильним було б застосовувати буквальне

тлумачення закону, що може призвести до обмеження прав приватних осіб і як наслідок завадило б реалізації завдання адміністративного судочинства;

- при вирішенні публічно-правових спорів адміністративним судам слід виходити з позиції, що розуміння права є ширшим ніж розуміння закону, тому загальні засади правовладдя та зміст категорії справедливості повинні стати основними стандартами діяльності судів адміністративної юрисдикції. Дане твердження додатково підтверджується фактом того, що приватна особа, порушуючи спір фактично проти держави, повинна мати повний гарантований самою ж державою інструментарій судового захисту та відсутність сумнівів у його законності та правомірності, що сприятиме утвердженню міжнародних стандартів в галузі дотримання прав людини і громадянина та наблизатиме Україну та її громадянське суспільство до критеріїв відповідності статусу члена Європейського Співтовариства.

1.2 Генеза формування стандартів адміністративного судочинства

Стандарти адміністративного судочинства є елементами процесуальної діяльності суду та правового статусу учасників судового процесу. Історичний розвиток держави, формування її інститутів, закладання основ для формування громадянського суспільства перебували у тісному зв'язку з формуванням правових концепцій розуміння тих чи інших правових та суспільних явищ.

Виходячи із призначення адміністративного судочинства та ролі адміністративних судів у державі, стандарти адміністративного судочинства також повинні відповідати загальній ідеї правосуддя. В даному аспекті варто зазначити, що зокрема, на думку В. Бігуна, існує різниця у сутнісному визначенні понять «правосуддя» та «судочинство», що впливає на розуміння призначення судів у державі та суспільстві [145, с. 34]. Варто додати, що наприклад, Б. Малишев пропонує пов'язувати розуміння правосуддя із виключно внутрішньою діяльністю суду з вирішення правових спорів відповідно до положень закону [104, с. 26].

Означений підхід до тлумачення правосуддя дозволяє виокремити місце стандартів діяльності суду та фактично здійснення самого правосуддя, яке неможливе без формального закріплення в положеннях законодавства ідеологічно-правового розуміння поняття справедливості та верховенства права. Це свідчить про те, що формування стандартів здійснення судочинства, зокрема і адміністративного, є результатом розвитку держави і суспільства, трансформації його інститутів відповідно до потреб конкретного історичного періоду.

Погоджуємося із підходом Б. Малишева, який пов'язує здійснення правосуддя з мораллю та етикою, ідентифікуючи їх як спеціальні ознаки правосуддя [104, с. 27].

Подальший аналіз окресленої проблематики викликає потребу у з'ясуванні сутності і змісту поняття судочинства та його зв'язку із правосуддям. Конституційним положенням статті 124 Основного Закону передбачено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а також, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається [87]. Таким чином, правосуддя реалізується (але не виключно) через судочинство.

Як вдало відзначив С. Т. Гончарук, судочинство за скаргами на неправомірні дії та рішення державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств та їх об'єднань, громадських об'єднань або посадових осіб фактично відіграє роль об'єктивного державного контролю, що гарантує захист прав і законних інтересів громадянина. При чому даному контролю повинна сприяти формальна незалежність органів адміністративного судочинства від виконавчої влади. Таким чином, адміністративне судочинство включає в себе процесуальні механізми, які гарантують захист прав і свобод громадян, що є необхідною умовою становлення і розвитку України як правової держави [47, с. 97].

Погоджуємось також із твердженням, що характерною ознакою правової держави і важливою складовою частиною права, що складається в

суспільстві є взаємна відповідальність держави і особистості. Поступово вона приходить у нас на зміну існуючій раніше, по суті, односторонньої відповідальності громадянина перед державою [111].

Виходячи із зазначеного, формування та зародження основ та стандартів адміністративного судочинства є результатом симбіозу публічного та приватного, а також інтересів держави та приватної особи, оскільки лише при такому органічному співіснуванні двох полярних явищ можливо досягти максимальної справедливості та дотримання норм права.

В розрізі даної гіпотези важливо врахувати підходи до визначення верховенства права, про що детально йшлося в підрозділі 1.1 даного дослідження. Тезово, сутність верховенства права, яке становить основу стандартів адміністративного судочинства, можна відобразити наступним чином:

- верховенство права встановлює й сприяє утвердженню важливого аспекту рівного статусу суб'єктів права, як у відносинах між пересічними громадянами, так і з тими, хто має статус посадовця (теза про рівність);

- верховенство права є незалежним від тих чи інших видів формальних інститутів, таких як суд присяжних, писана конституція, номінально незалежна система здійснення правосуддя тощо (теза про інституційну незалежність);

- верховенство права одночасно концептуально впроваджує й практично вимагає широкомасштабних скоординованих дій для стримування можновладців, що відбувається за допомогою вимог, які вбудовані в поняття верховенства права і які є одночасно нормативно цінними і практично корисними для полегшення такої координації (теза щодо координації) [41, с. 221].

Таким чином, ідейно можна допустити, що досягнувши найвищої соціальної мети держави, дотримуючись стандарту верховенства права, усі інші соціальні цінності та правові гарантії будуть забезпечені автоматично,

оскільки слідують із самого призначення верховенства права (такі як рівність сторін, незалежність суду та інші).

Значний вплив на формування стандартів адміністративного судочинства справило міжнародне нормативно-правове забезпечення стандартів дотримання прав людини і громадянина. Правовий статус особи, закріплений на міжнародному рівні, фактично впливає на стан його реалізації в кожній окремій державі. Міжнародно-правові акти в галузі прав людини є стандартизованими, уніфікованими та визнаними на рівні норм права правилами поведінки, які є обов'язковими для тих держав, які приєдналися до відповідних міжнародних організацій або ж до самих актів.

Одним із основних джерел, які закріплюють права та свободи людини і громадянина, визначають її правовий статус та особливі ознаки правового зв'язку із публічними інститутами влади є Загальна декларація прав людини 1948 року. Як слушно зазначає Кузенко У. І., прийняття Загальної декларації прав людини ознаменувало початок нової епохи у міжнародному праві – епохи прав людини, у якій людина, її життя та особистість є найвищою цінністю. Попри невизначеність правового статусу Загальної декларації прав людини, її прийняття можна сміливо назвати відправною точкою у створенні окремої галузі міжнародного публічного права – міжнародного права захисту прав людини [94, с. 40]. До інших міжнародних нормативно-правових актів, які містять положення про гарантії та стандарти судового захисту прав особи можна віднести Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (стаття 14), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (стаття 5), Європейська конвенція з прав людини та Протоколи до неї 1950 року (зокрема положення статей 6, 13), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЄ 1990 року (п. п. 1-6, 11, 24, 26, 27) та інші.

Так, наприклад, Статут Організації Об'єднаних Націй передбачає, що народи світу заявляють про свою рішучість створити умови, за яких можна дотримуватися справедливості, щоб забезпечити міжнародне

співробітництво в заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод без будь-якої різниці [196], а вже згадана Загальна декларація прав людини також містить положення про принципи рівності перед законом, презумпції невинності і права на справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом, заснованим відповідно до закону [94].

Визнання Організації Об'єднаних Націй глобальною міжнародною організацією заклало основи для визначення основоположних стандартів миру та безпеки у світі. Аналогічне стосується і діяльності Міжнародного Суду ООН, який відповідно до положення статті 92 Статуту Організації Об'єднаних Націй є головним судовим органом ООН та діє на постійній основі, основне призначення якого полягає у вирішенні будь-яких міжнародних спорів, що будуть передані суду державами. Положенням пункту 1 статті 33 Статуту ООН передбачено застосування мирних засобів врегулювання міжнародних спорів, одним із яких є судовий розгляд [196].

Значення рішень Міжнародного Суду ООН не варто недооцінювати. Так, наприклад, Е. де Брабандер зазначає, що судові рішення визначені як «допоміжний засіб для визначення норм права», тобто фактично це означає, що рішення Міжнародного Суду ООН можна класифікувати як матеріальні джерела. Враховуючи те, що «Незважаючи на відсутність будь-якого правила щодо обов'язкового прецеденту в міжнародному праві взагалі, посилання на попередні справи Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародного суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права – це поширене явище» [246], рішення та процедурна діяльність Міжнародного Суду ООН є квінтесенцією загального уявлення про право та справедливість.

Незважаючи на те, що саме рішення будь-якого суду має здебільшого матеріальний характер, оскільки вирішує питання про право, а стандарти здійснення судочинства стосуються переважно організації судового процесу, врахування основоположних міжнародних засад не повинно оминатися увагою та нівелюватися.

В контексті захисту прав людини Статут ООН виступає правовою основою міжнародного співробітництва та визнання природних прав на рівні нормативно-правового акту. В даному випадку варто згадати та акцентувати увагу на такій категорії як загальність: коли право є визнаним народом та таким, що ним сприймається як істина, воно набуває загальних рис. Загальність сама ж по собі у відношенні нормативно-правових актів формує зміст останніх, таким чином утворюючи елементи та зміст правової системи. Цілком обґрунтованою вважаємо думку, що статутні положення про права людини є формою позитивного закріплення міжнародно-правової концепції прав людини в найбільш загальному вигляді. Однак саме Статут ООН як найважливіший міжнародний договір сучасності надав практичну можливість побудувати всю сучасну систему міжнародного захисту прав людини, до якої включено десятки міжнародних договорів універсального й регіонального рівнів [8, с. 68].

Особливий вплив на зміст стандартів адміністративного судочинства має розуміння та усвідомлення ролі судової влади, особливостей реалізації її завдань. Як зазначено в п. 11 Висновку консультативної ради європейських суддів №1 2001 року, судова влада є однією з трьох рівних засад сучасної демократичної держави. Судова влада відіграє важливу роль і виконує серйозні завдання стосовно двох інших засад. Ця влада забезпечує відповідальність урядів і органів державного управління за свої дії, а також бере участь у процесі виконання прийнятих законів та певною мірою забезпечує відповідність цих законів усім положенням Конституції чи права більш високого рівня. Для виконання своєї ролі у цих галузях судова влада повинна бути незалежною від таких органів та від їхнього впливу [30].

Виходячи з розуміння призначення та суті судової влади, аналіз положень низки міжнародних нормативно-правових актів свідчить про акцент уваги на одній з найважливіших гарантій здійснення правосуддя – незалежності суду, який прямо передбачений положеннями і Конституції України. Так, пунктом 10 вищезазначеного Висновку передбачено, що

суспільство має усвідомити, що «незалежність суддів є передумовою верховенства права та основоположною гарантією справедливого суду; незалежність суддів є прерогативою чи привілеєм не для захисту власних інтересів, а в інтересах верховенства права та тих, хто шукає та очікує правосуддя» [30]. Таким чином, відслідковується прямий зв'язок між засадою організації роботи суду, його призначення і місця в системі суспільних відносин та реалізацією стандартів адміністративного судочинства.

На формування стандартів адміністративного судочинства вплинув також розвиток міжнародного визнання людини як найвищої соціальної цінності та її прав. Історичними витоками домінування прав людини та закріплення її центрального місця в системі розвитку суспільних відносин та головного напрямку розвитку держави є передумови обмеження державної влади.

В даному контексті визначальною є англійська традиція верховенства права, яка нерозривно пов'язана з концепцією свободи. Даний зв'язок бере свій початок з Великої хартії вольностей, яка говорить про свободу і свої найважливіші положення пов'язує з концепцією «фрімена» чи *liber homo*. Дана ідеологічна спадщина знайшла своє продовження і в Американській революції [41, с. 203]. Велика хартія вольностей стала першою правовою пам'яткою, яка уособила в собі такі фундаментальні правові цінності європейської правової культури, як принцип конституціоналізму, верховенства права, організації та побудови державного апарату на засадах законності, професіоналізму, зародження правової держави та представницької демократії, принципу розподілу влад, передбачала низку процесуальних гарантій та стала першим документом середньовічної Європи, яка закріпила права людини [72, с. 31].

З даного положення в межах даного дослідження для нас важливими є наступні гарантовані приписи:

- визнання верховенства права;

- визнання справедливості;
- визнання неможливості позбавлення людини її прав та свобод;
- верховенство права та закону;
- неможливість притягнення до відповідальності інакше, ніж за рішенням суду.

В контексті адміністративного судочинства, враховуючи основну мету та завдання останнього, укріплення у 17 столітті перелічених засад стало фундаментальним для розвитку паритетних відносин між державою та приватною особою. З наведеного можна зробити висновок про прямий вплив визнання правового статусу особи та її свобод на закріплення на рівні закону основних стандартів здійснення правосуддя.

Таким чином, свободи людини стали тими межами, які держава не має права «перейти», вирішуючи питання про права людини. Погоджуємося з думкою Пола Гаудера, який зазначив, що зараз, говорячи про свободу, ми маємо на увазі щось монолітне – певний єдиний феномен з презюмованою нормативною цінністю. Свобода, наприклад, є невтручанням держави у життя людини, або свобода забороняє державі контролювати людське життя. На противагу такому розумінню існує ще одне, більш давнє використання цього слова у множині, як «свободи». У такому контексті йдеться про конкретні юридичні права (наприклад, право власності), які також можна назвати правомочностями або (якщо вони належать лише певному класу) привілеями. «Свободи» у другому розумінні не повинні домішуватися до «свободи» в першому значенні, та не обов'язково мають якусь нормативну цінність [41, с. 206].

Питанню незалежності суду як однієї із засад адміністративного судочинства варто приділити увагу з точки зору інституційної взаємодії у суспільстві та дотриманню балансу публічних і приватних інтересів у державі.

Так як суди є частиною системи забезпечення реалізації і підтримки верховенства права, слід очікувати, що такі інститути, як суддівська

незалежність та суд присяжних, слідуватимуть за широко поширеною відданістю права, але не передуватимуть їй. Основна ідея полягає в тому, що суди можуть бути дійсно незалежними лише за умови наявності підстав для нормативної, тобто правової, урегульованості та за умови забезпечення незалежності гілок влади, тобто, коли представники держави спроможні та готові виконувати рішення незалежного суду і коли для цього передбачено конкретний механізм (на рівні внутрішнього закону країни). Інакше втрачається сенс у самому дотриманні правових приписів незалежності суду [41, с. 238; 249, с. 7–33].

Отже, діяльність суду, фактично – здійснення судочинства, є наслідком укорінення верховенства права, таким чином усі наявні в положеннях чинного законодавства стандарти адміністративного судочинства в глобальному розумінні є результатом відданості громадян праву, які і приймають участь у створенні незалежних судів. Тому можна стверджувати, що незалежність суду є абсолютно неможливою без верховенства права, що демонструє роль стандарту судочинства як інструменту його реалізації.

Варто зазначити, що зміст стандарту незалежності суду у вітчизняному законодавстві фіксується на рівні інструментів його досягнення юридичної відповідальності за порушення даного стандарту, пряма вказівка на заборону дискредитації та заборону підриву авторитету представниками інших гілок державної влади України та можливість існування суддівського самоврядування [228, с. 105].

Окремо варто дослідити генетичний зв'язок між верховенством права як стандартом та утвердженням демократії. Вважаємо обґрунтованою позицію П. Гаудера, який вважає, що між демократією та верховенством права існує емпіричний зв'язок з двох причин: по-перше, держава може сформувати колективну віру у відданість кожного громадянина справі колективного захисту закону, структуруючи законотворчий процес таким чином, щоб закони максимально відповідали інтересам усіх, а демократичний процес може цьому сприяти настільки, наскільки йому

вдається розподіляти вплив на зміст закону у більш широкий спосіб [41, с. 243].

За такого підходу верховенство права є елементом демократії, результатом її розвитку та логічним етапом становлення демократичних інститутів. На підтвердження даної думки варто зазначити підхід, сформований С. Максимовим, який зазначає, що ідея верховенства права, насамперед, — це певний ідеал, регулятивна ідея, яка охоплює особливий тип взаємодії людини і влади й у цілому орієнтована на те, щоб влада була обмежена певними принципами, нормами, не виходила за визначені межі. Однак поряд із ідеальним виміром, у якому верховенство права виступає як ідеал соціального регулювання, що обґрунтовує систему принципів організації та функціонування сучасного цивілізованого суспільства, воно (як будь-який правовий феномен) існує і в реальному вимірі, тобто як більш-менш повне втілення цього ідеалу в реальних процесах життя соціуму, реальне верховенство права над державним свавіллям [103, с. 121].

Саме таке обмеження влади, недопустимість її свавілля та регулятивна функція народу у питаннях реалізації влади уповноваженими суб'єктами, а у випадку предмету даного дослідження — адміністративного суду, є підтвердженням існування верховенства права. Поділ феномену верховенства права на ідеальний та реальний також є обґрунтованими з огляду на ідеалістичні уявлення про право та державу, коли весь об'єм уваги зосереджується на сутності та призначенні держави та державної влади, та необхідності формальної визначеності допустимих меж реалізації цієї влади уповноваженими суб'єктами, одним з яких є адміністративний суд.

На думку філософа Даніло Золо, верховенство права в сучасному світі визначається як нормативна й інституціональна структура сучасної європейської держави, що на основі індивідуалістичної філософії (з подвійним вмістом політичного песимізму й нормативного оптимізму) і через процеси дистрибуції влади й диференціації влади наділяє правову систему першочерговим завданням захисту громадянських і політичних прав,

таким чином протидіючи для досягнення цієї мети схильності суб'єктів влади до сваволі й зловживання владою [266, с. 29–30], що відображає концепцію та призначення адміністративного судочинства відповідно до його призначення та завдань.

Повертаючись до емпіричного зв'язку між демократією та верховенством права, другим аргументом на користь наявності такого зв'язку є той факт, що демократична форма устрою держави здатна в більшій мірі забезпечити загальне право, а громадяни держави мають більший вплив на законодавчий процес. Так, у недемократіях законодавчий процес теж, у прийнятих для конкретного суспільства межах, може відповідати принципу загальності, але подібне нормотворення не матиме того позитивного ефекту, порівняно з нормотворчими процесами в демократичних країнах. Тому в більшості суспільств реального світу ми маємо право очікувати, що демократичний устрій становитиме необхідну умову запровадження сильної версії верховенства права [41, с. 243].

Дана гіпотеза додатково аргументується дослідженнями, які підтверджують, що належність держави до демократії (відповідно до індексу POLITY) скоріше виражає рівень поваги такої держави до конституційних прав, ніж наявність чи відсутність у її конституції норми про судовий нагляд [250].

Щодо реального втілення верховенства права та його розвитку в межах держави, то варто розглянути інструментарій врегулювання балансу владно-приватних відносин у суспільстві, що з огляду на формування стандартів адміністративного судочинства набуває особливого значення. Одним з таких інструментів може виступати комплекс інституціонально-нормативних засобів верховенства права, які включають принцип «дистрибуції влади» (distribution of power) і принцип «диференціації влади» (differentiation of power). Так, принцип «дистрибуції влади» веде до обмеження державної влади з метою розширення індивідуальної свободи, і включає такі вимоги:

- індивідуальність суб'єкта права (виключення дискримінації та привілеїв);
- юридична рівність індивідуальних суб'єктів (перед законом та у використанні прав);
- визначеність права (передбачуваність юридичних наслідків поведінки, або фуллерівські принципи моральності права);
- конституційне визнання індивідуальних прав.

Натомість, принцип «диференціації влади» підтримує функціональне розмежування між політико-правовою системою й іншими соціальними підсистемами (наприклад, політикою і громадянським суспільством), а також розмежування, координацію й правове регулювання різних функцій держави (що, власне, й відповідає класичній стратегії «поділу влади» (separation of powers) [266, с. 19–29].

З наведеного очевидно, що перелічені вимоги реалізації дистрибуції влади є підставою для розширення свободи індивіда з метою уникнення обмеження його прав, недопущення дискримінації, конституційного закріплення основного масиву правомочностей людини і громадянина, а також, що не менш важливо, дистрибуція влади передбачає нормативну (формальну) визначеність права, яка є необхідною в умовах здійснення правосуддя. Проте, варто також зазначити, що нормативна визначеність все-таки не є похідною від фундаментального значення верховенства права та уявлень про справедливість. Наведені філософсько-правові позиції підтверджують прямий зв'язок між закріпленими стандартами адміністративного судочинства та формуванням суспільно-політичної моралі.

В даному контексті варто окремо дослідити історичне становлення адміністративної юстиції. Існує багато наукових підходів до визначення адміністративної юстиції в межах суспільно-державного буття. Пояснюється це вагомою роллю публічного адміністрування у державі, яке покликане гарантувати законність та порядок, а також виконувати функції, спрямовані

на забезпечення сталих умов розвитку та життєдіяльності громадян. Держава в даному випадку виступає тим суб'єктом, який зв'язаний правом, обмежений його дією, а сама природа такого взаємозв'язку розглядалася вище. До визначальних причин такого зв'язку варто віднести:

- розподіл влади, коли суб'єкт законотворчої діяльності має можливість впливати на взаємовідносини з іншими органами влади, тобто суб'єктами інших гілок влади;

- інші суб'єкти публічного адміністрування, представники гілок влади повинні здійснювати свої повноваження відповідно до вже передбаченого права – закону, який суспільною волею, загальними уявленнями про право та справедливість санкціонований та дозволений для застосування народом та владою.

Таким чином, прослідковується дуалістичний зв'язок між правом як результатом діяльності влади, втіленням її функцій, та державою в особі уповноважених суб'єктів, які це право створюють, але повинні йому підкорюватись. Саме це і є підтвердження обмеженості правом держави. В цьому контексті суб'єктивні права особи повинні бути не лише гарантовані на рівні акту, а й безпосередньо захищені та мати можливість для реалізації. В останньому і виявляється основна роль і призначення адміністративної юстиції.

Адміністративна юстиція почала формуватися у більшості країн у другій половині XIX століття. Вона формувалася в різних країнах індивідуально, з урахуванням наявних соціальних умов і традицій, зазнаючи впливу усталених на той період пануючих теоретичних поглядів. У результаті цього системи адміністративної юстиції, що склалися у деяких країнах, істотно відрізняються одна від одної. Саме такі відмінності ускладнюють можливість визначення поняття «адміністративна юстиція» [2, с. 16]. Погоджуємося також з думкою Смоковича М., який зазначає, що сам термін «адміністративна юстиція» є багатозначним, що зумовлено особливостями формування відповідного інституту в певних правових

системах, де увагу акцентовано як на окремих ознаках цього явища, які є загальними для нього, так і на деяких особливостях, пов'язаних із характером правових систем [184, с. 49].

Так, під адміністративною юстицією розуміють особливий вид правосуддя, метою якого є здійснення розгляду скарг громадян, їхніх об'єднань, інших фізичних і юридичних осіб на незаконні дії чи бездіяльність органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування (адміністративних органів), їх посадових і службових осіб, які завдають позивачам матеріальних чи (та) моральних збитків [97]. Таким чином, адміністративна юстиція не обмежується сферою адміністративного правосуддя, а охоплює ширше коло суспільних відносин та вирішення питань про право не лише інструментами судового контролю, а й адміністративними способами.

Існує і інший погляд, відповідно до якого під адміністративною юстицією розуміється розгляд і вирішення спорів стосовно управління (адміністрація) органами, що здійснюють правосуддя (юстиція) [222, с. 47; 198, с. 218]. Пояснюється такий підхід дослідженням природи правосуддя, яке покликане забезпечувати захист права, а діяльність органів правосуддя в силу особливого характеру завдань, що стоять перед ними, виділена в особливу галузь державної діяльності, оскільки такі органи формуються в особливому порядку окремо від інших державних органів і займають стосовно цих органів особливе положення [2, с. 16–17]. Даний підхід є більш наближеним до сучасного стану розвитку правової системи України, оскільки передбачає залучення незалежної гілки публічної влади – суду – до вирішень питань про відповідність праву діяльності публічних адміністрацій.

Зважаючи на плюралізм дефініцій у розумінні адміністративної юстиції, спеціальна література містить наступні підходи до визначення адміністративної юстиції. Так, за юридичною природою та цільовим призначенням адміністративну юстицію розглядають як засіб:

- захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб від протиправних рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень; забезпечення верховенства права;
- забезпечення законності у сфері реалізації функцій виконавчої влади і місцевого самоврядування;
- судового контролю законності актів органів публічної влади;
- вирішення специфічних спорів адміністративного характеру між громадянами і органами, що реалізують публічно-владні повноваження [128, с. 24].

Також існує позиція, відповідно до якої адміністративна юстиція розглядається як система спеціалізованих судів (судових підрозділів), які здійснюють адміністративне судочинство [74], тобто адміністративна юстиція набуває форми самостійної галузі правосуддя, яка покликана встановлювати баланс між державою та приватною особою у вирішенні питання про права таких осіб.

Формуванню та закладенню основ адміністративного судочинства в Україні та виокремлення адміністративних судів з системи судів загальної юрисдикції сприяли європейські інтеграційні наміри нашої держави. Входженню до Європейського Співтовариства передуює приведення у відповідність вітчизняного законодавства, його окремих положень та стандартів, що не є виключенням і для адміністративного судочинства.

У 2015 році Європейської комісією «За демократію через право» опубліковано Висновок № 803/2015 (CDL–AD(2015)27), який містить запропоновані Конституційною комісією зміни до Конституції України у сфері правосуддя від 26.10.2015 р., чим і було підтверджено попередні рекомендації комісії стосовно доцільності виокремлення та автономії системи спеціалізованих адміністративних судів. Розділ III містить аналіз положення статті 124 Конституції України: так, Венеціанська комісія зазначає, що: «Ураховуючи наміри авторів конституційних змін обмежити можливість звернення до суду лише тими справами, у яких є справжній

«спір», у Проміжному висновку рекомендувалося уточнити це, щоб забезпечити право на доступ до суду. Цю рекомендацію було повністю враховано, а відповідний пункт статті 124 тепер викладено таким чином: «Юрисдикція судів поширюється на будь-які спори щодо прав та обов'язків особи та будь-яке кримінальне обвинувачення проти неї». Таким чином, це положення охоплює питання доступу до правосуддя в галузі цивільного, кримінального та адміністративного права. Наступне речення («у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи») дозволяє охопити й винятки [258, с. 3].

Таким чином, сфера дії адміністративного права (на наш погляд, доречніше було б визначити в даному випадку адміністративне законодавство) визнана Венеціанською комісією як така, що також може охоплювати спори про право, на які поширюється дія конституційного припису про юрисдикцію судів України.

Пунктом 11 вищезазначеного Висновку № 803/2015 передбачено, що «Венеціанська комісія вже рекомендувала скасувати спеціалізовані суди, але якщо така рекомендація не буде прийнятною для української влади, підтримується другий варіант, запропонований для пункту 4 статті 125 («Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди»). Цю опцію фактично було збережено, що є схвальним <...> це положення означає не те, що всі існуючі спеціалізовані суди можуть продовжити функціонувати, а що деякі із цих судів можуть залишитися, якщо це передбачено законом. Венеціанська комісія повторює свою нагальну рекомендацію скасувати вищі спеціалізовані суди, а адміністративні суди залишити як автономну систему» [258, с. 4].

Слід визнати, що висновки Венеціанської комісії мають суттєвий вплив на формування стандартів судочинства. Так, наприклад, Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підготовлений Венеціанською комісією і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань

Ради Європи і ухвалений Венеціанською комісією на 82-ому пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 р.) № CDL-AD(2010)003 від 16 липня 2010 року пунктом 22 передбачено важливість дотримання стандарту розумного строку розгляду справи з посиланням на положення статті 6 Європейської конвенції з прав людини, яка зобов'язує держави «організувати свої судові системи в такий спосіб, щоби суди могли додержуватись усіх вимог, включно із зобов'язанням розглядати справи впродовж розумного строку». Венеціанська комісія в черговий раз наголошує, що «структурні особливості правової системи, які спричиняють до затримок, не виправдовують державу відповідно до Статті 6 ЄКПЛ» [189, с. 7].

Зазначений висновок пов'язаний із довготривалим процесом реформування судової гілки влади та прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів». При підготовці ж висновку, варто підкреслити, що комісія керувалась положеннями низки міжнародних актів, які визначають загальновизнані міжнародні принципи стосовно організації та здійснення судочинства, а також незалежності судових систем з урахуванням передбачених стандартів та принципів Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Так, Венеціанською комісією при підготовці висновку стосовно законопроекту (на той час) «Про судоустрій та статус суддів» враховувались вимоги таких актів, як:

- Основні принципи ООН щодо незалежності судових органів (від 29 листопада 1985 р.);
- Рекомендація No. R (94) 12 Комітету міністрів Ради Європи «Про незалежність, ефективність і роль суддів», від 13 жовтня 1994 р.;
- Європейська Хартія про статус суддів (1998 р.);
- Хартія суддів Європи, прийнята Міжнародною Асоціацією суддів (1997 р., I.A.J./U.I.M.);
- Загальна Хартія судді, ухвалена Міжнародною Асоціацією суддів (1998 р.);

- Висновки («Avis») Консультативної ради європейських суддів;
- Бангалорські принципи поведінки суддів (2002 р.);
- Звіт про призначення суддів, ухвалений Венеціанською комісією на її 70-ому пленарному засіданні 16-17 березня 2007 р. (CDL-AD(2007)028) [189].

Зазначене дає підстави стверджувати, що довготривалий процес правотворення у сфері функціонування та організації діяльності судової влади зазнавав значних трансформаційних змін, викликаних необхідністю приведення у відповідність вітчизняного нормативного регулювання до вимог міжнародних уявлень про право та справедливість.

З точки зору юридичної техніки, вважаємо, важливим критичне зауваження Венеціанської комісії у Проміжному висновку № CDL-AD(2010)003 щодо перенасичення положень чинного законодавства у сфері регулювання діяльності судової влади, що хоча і відповідає принципам правового позитивізму, однак може призвести до надмірної зарегульованості. Це, на нашу думку, створює перешкоди у частині нормативно-правового регулювання, оскільки надмірна визначеність та деталізація положень правових норм може спричинити їх неправильне тлумачення та створення хибного враження, що конкретна норма містить виключні положення, які не піддаються розширеному тлумаченню. Особливо важливо врахувати дане застереження при формуванні загальних положень законодавства, таких як, наприклад, стандарти, оскільки останні за своєю суттю є відображенням суспільної свідомості та надбанням цивілізованого світу і не можуть бути обмежені надмірним перенасиченням правової норми.

Питання постійної потреби у вдосконаленні чинного законодавства, особливо у частині, що регулює діяльність публічних органів влади, неодноразово підіймається у науково-практичних колах. Той факт, що перевірка на відповідність прийнятих нормативно-правових актів не завжди є швидким та безболісним процесом для вітчизняної системи законодавства, вже підтверджує необхідність у його оновленні та покращенні. Що

стосується адміністративного судочинства, то з моменту затвердження Концепції адміністративної реформи 1998 року №810/98 до прийняття у 2005 році КАС України, єдиного нормативно-правового акту, який би містив положення про стандарти адміністративного судочинства, не було. Тим не менш, положеннями вищезгаданої концепції передбачалося розв'язання переліку завдань, одним з яких було запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг [205]. Таким чином, було започатковано людиноцентристську доктрину розвитку адміністративно-правової думки та новий вектор розвитку держави. В. Б. Авер'янов зазначив, що з переосмисленням призначення та ролі держави в житті людини можна стверджувати про «...загальну тенденцію сучасного розвитку державно-правової науки та практики, відповідно до якої сьогодні відбувається своєрідний «людиноцентристський поворот» вітчизняного праводержавознавства» [1, с. 87].

Людиноцентризм в тому числі став відправною точкою і побудови системи адміністративного судочинства. В контексті стандартів адміністративного судочинства важливим елементом та умовою реалізації людиноцентристської концепції є дотримання принципу верховенства права, тому цілком варто погодитись із позицією В. В. Юровської, яка вважає, що людиноцентризм як нова концепція адміністративного права полягає у забезпеченні та дотриманні у публічно-правовій сфері принципу верховенства права (правовладдя), забезпеченні спрямованості адміністративного права на пріоритет прав фізичних і юридичних осіб, забезпеченні дотримання конституційних принципів у всіх без винятку сферах суспільного життя [235, с. 89]. Також важливо, на думку науковиці, що людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини заснована на якісно нових, зорієнтованих на утвердження принципу верховенства права, підходах до дослідження вихідних ознак

адміністративного права як галузі права, публічного адміністрування та його інститутів, суб'єктного складу адміністративно-правових відносин та їх адміністративно-правового статусу, усіх аспектів адміністративного та судового порядку вирішення публічно-правових спорів тощо [236, с. 144].

Разом з тим, питання реалізації концепції є похідним від питання визнання її панування та усвідомлення учасниками суспільних відносин, оскільки декларативне утвердження верховенства права не є гарантією виконання даного стандарту. Варто в даному випадку зазначити підхід Р. С. Мельника, який влучно зазначив, що концепція людиноцентризму повинна стати сполучною ланкою між принципом верховенства права та його реалізацією на практиці [109, с. 159]. Одним із таких практичних шляхів реалізації і стало адміністративне судочинство.

Погоджуємося з позицією, що рух до правової держави передбачає вдосконалення системи законодавства. Але правотворчий хаос та швидке і навіть поспішне оновлення законодавства в Україні не призвело до підвищення його якості, в ньому залишаються прогалини. Немає науково обґрунтованих програм законотворчості. Зберігаються гострі протиріччя між законами та іншими актами [95, с. 83]. Дані особливості безперечно є характерними для діючої правової системи України. На момент прийняття КАС України діяв Закон України «Про судоустрій», який містив наступні стандарти судочинства:

- виключне здійснення правосуддя судами (стаття 5);
- право на судовий захист (стаття 6);
- рівність перед законом і судом (стаття 7);
- право на правову допомогу при вирішенні справи у суді (стаття 8);
- гласність судового процесу (стаття 9);
- обов'язковість судових рішень (стаття 11);
- право на оскарження судового рішення (стаття 12);
- самостійність і незалежність суддів (стаття 14) [152].

Окремо варто зазначити, що положенням частини 4 статті 18 «Види судів загальної юрисдикції» глави 3 розділу II зазначеного закону передбачалося, що єдність судів загальної юрисдикції забезпечується однаковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом, а стаття 19 передбачала, що адміністративні суди функціонують як спеціалізовані і розглядають справи, пов'язані із правовідносинами у сфері державного управління (справи адміністративної юрисдикції).

За відсутності спеціального процесуального нормативно-правового акту, положення Закону України «Про судоустрій» були застосовними та загальними і до здійснення адміністративного судочинства.

Варто також зазначити, що окреме місце та роль у системі формування стандартів адміністративного судочинства займає регулювання суддівської етики. У 2002 році V З'їздом суддів України було затверджено Кодекс етики судді, норми якого спрямовані на вирішенні етичних питань, пов'язаних із статусом судді. Аналізуючи положення чинного на той момент Кодексу, можна виділити наступні стандарти суддівської діяльності:

- незалежність та неупередженість суддів (стаття 2, 3);
- здійснення судочинства в межах та порядку, визначеному процесуальним законом (стаття 7);
- повага до учасників справи (стаття 7, 8);
- рівності учасників справи (стаття 9, 10) [79].

Певна загальність та повторюваність положень, які містяться у зазначеному Кодексі, звичайно, не роблять даний документ безпосереднім джерелом визначення стандартів адміністративного судочинства, проте, з точки зору розвитку досліджуваної сфери відносин та передумов формування загальних вимог до реалізації діяльності суддів, вважаємо, етичні правила поведінки становлять елемент правового статусу уповноважених суб'єктів, а отже впливають безпосередньо на сутність та зміст стандартів судочинства.

Згодом, у 2010 році XI (черговим) З'їздом суддів України було затверджено новий Кодекс суддівської етики, який містить, на наш погляд,

суттєві положення: по-перше, це посилання в преамбулі Кодексу на низку міжнародних актів, серед яких Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Основні принципи щодо незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів, схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1989 року, Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, Європейська хартія про закон щодо статусу суддів, Рекомендація CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно суддів. Перелічені акти містять положення, які закріплюють стандарти здійснення судочинства, що в свою чергу вплинуло на формування та закріплення таких стандартів у нормах чинного законодавства України. Одним із важливих документів є також Рекомендація № R 81 (7) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя з посиланням на те, що право на доступ до правосуддя і на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, є однією з основних ознак демократичного суспільства [161].

Важливо зупинитись і на аналізі поняття суддівської етики, визначення якому надається в Коментарі до Кодексу суддівської етики, затвердженому рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 року № 1: під суддівською етикою треба розуміти певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, в суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості існуючих правових норм та правил поведінки для суддів [167].

Таким чином, проаналізувавши дану дефініцію, з'являється нове поняття – суддівські стандарти, які є елементом суддівської етики і сутність яких полягає «у тому, що суддя як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті, має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу і оточуючі люди бачили в ньому еталон порядності і справедливості - високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. При цьому суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед учасників процесу та оточуючих, вимагати етичної поведінки від інших» [84].

Тому, затверджені етичні вимоги до діяльності суддів є складовою поняття «стандарти судочинства», в тому числі і адміністративного, оскільки визначають основні засади здійснення правосуддя та впливають на їх формування відповідно до національних та міжнародних вимог.

Важливим актом для процесу становлення засадничих вимог організації судочинства також став Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» №192-VIII від 12 лютого 2015 року, яким затверджено нові редакції статей, положення яких передбачають порядок перегляду судових рішень в адміністративних справах. Не зважаючи на те, що даний закон було прийнято вже після прийняття КАС України, його положення уточнюють та доповнюють той перелік стандартів (а точніше їх зміст), який передбачено частиною 3 статті 2 КАС України. Пояснювальною запискою до даного закону передбачено, що в частині реалізації судової реформи, а також реалізації державної політики щодо права на справедливий суд, необхідно дотримуватись таких засад, як:

- доступність суду;
- юридична визначеність;
- однаковість судової практики;
- відкритість судових рішень;
- забезпечення незалежності суду [154].

Важливо підкреслити значимість мети даного законопроекту, якою було удосконалення правового механізму забезпечення права особи на справедливий суд, підвищення ефективності діяльності судової системи, забезпечення однакового застосування закону, визначення правових і організаційних засад атестації та дисциплінарної відповідальності суддів, удосконалення процедур призначення на посади суддів та оптимізація діяльності суддівського самоврядування, а прийняття та реалізація цих заходів дозволить посилити утвердження в суспільстві верховенства права та законності, сприятиме відновленню довіри до суду і суддів [154].

Таким чином, передбачені вже прийнятим вищезазначеним законом зміни до нормативно-правового регулювання забезпечення права на справедливий суд стали додатковим нормативним фундаментом та гарантією забезпечення стандартів адміністративного судочинства.

Окремим важливим аспектом, що передбачає Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», є обов'язковість висновків Верховного Суду України щодо застосування норм права для суб'єктів владних повноважень та судів, що забезпечить однакове застосування норм права. У цьому вбачається зв'язок між адміністративним судочинством як реалізацією системою адміністративних судів своїх повноважень в частині оскаржень рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та функціонування суб'єктів влади.

Велику роль в частині формування стандартів адміністративного судочинства відіграє результативність виконання судових рішень адміністративних судів, яке на превеликий жаль, досі залишається не на належному рівні. Так як фактично виконання судових рішень забезпечується і гарантується самими ж суб'єктами владних повноважень, які виступають відповідачами у адміністративних справах, недотримання стандарту обов'язковості (елементом якого і виступає виконання) та в цілому ефективності судочинства є суттєвим порушенням системи досліджуваних стандартів.

В даному контексті варто погодитись із думкою С. П. Головатого, який зазначив, що «утвердження в Україні принципу верховенства права поки що є справою недосяжною, внаслідок того, що в нашій країні й досі ще не створено повноцінної системи адміністративної юстиції, яка, як доводить світовий (передусім – європейський) досвід у цій сфері, виступає надієвішим засобом захисту прав та інтересів особи від сваволі та зловживань в адміністративній діяльності влади, насамперед виконавчої» [44].

Отже, формування системи стандартів адміністративного судочинства бере свій початок з історичного розвитку концепції верховенства права, яка роками утверджувалася в свідомості та поведінці членів суспільства. Формування загальних ідей функціонування влади у державі та суспільстві, взаємодія інститутів держави, участь громадян у житті держави напряду залежать від рівня укоріненні та усвідомлення необхідності дотримання і ідеї справедливості, яка також є фундаментальним елементом побудови системи правосуддя. Саме тому, надзвичайно важливо враховувати теоретичні та практичні основи утвердження саме цих двох доктринальних понять в умовах утвердження демократичної та соціально орієнтованої країни.

Безперечно, історичні передумови розвитку процесів глобалізації та визнання прав людини найвищою соціальною цінністю відіграли значну роль на процесі формування комплексу засадничих умов функціонування судової влади. Її відокремленість, незалежність та неупередженість як імперативні вимоги функціонування з часом трансформувались в окремий інститут, який покликаний забезпечити ті завдання адміністративного судочинства, які передбачені відповідними положеннями КАС України. Саме тому, на наш погляд, важливо враховувати не лише законодавчі зміни та реформаторські причини нормативного визначення окремих стандартів адміністративного судочинства, а здійснювати глибокий аналіз правозастосування, яке є безперечно ширшим поняттям, ніж застосування закону. В контексті останньої тези варто зазначити, що лише дослідивши природу таких понять,

як верховенство права, рівність, законність, незалежність (які є базовими для системи правосуддя) можна дійти обґрунтованих висновків, яким є історичне та теоретичне підґрунтя стандартів адміністративного судочинства України.

Тривале реформування адміністративної юстиції також має вплив на формування досліджуваних стандартів та трансформацію підходів до їх усвідомлення та розуміння, що додатково підкріплюється зміною концепції управління на концепцію адміністрування, так як основним завданням адміністративного судочинства є захист прав приватної особи від свавілля держави в особі уповноважених нею суб'єктів. Дуалізм приватного та публічного, їх природній симбіоз та співжиття з часів незалежності нашої держави, закріплення ідеї людиноцетризму є частиною основних змін в контексті утвердження стандартів адміністративного судочинства.

Євроінтеграційні процеси нашої держави, які набрали обертів з моменту повномасштабної агресії російської федерації проти України, стали каталізатором тих нормативних змін, які відбуваються сьогодні. Відхід від декларативності окремих норм до їх прямого застосування, обов'язкове врахування практики Європейського Суду з прав людини при розгляді адміністративних справ, приведення у відповідність положень чинних нормативно-правових актів у сфері правосуддя, превалювання інтересів особи над інтересами держави повинні стати основними завданнями держави у даній сфері відносин. Варто свідомо зауважити, що процес формування стандартів адміністративного судочинства включає такі етапи, як визнання природних прав особи та їх місця в системі цінностей держави та суспільства, еволюційний розвиток інститутів громадянського суспільства, входження правового простору нашої держави в європейський та світовий, які містять загальновизнані стандарти та правила побудови відносин між суб'єктами, імплементація європейських стандартів здійснення судочинства та перманентне уособлення принципу верховенства права для реалізації завдань адміністративного судочинства.

1.3 Система стандартів адміністративного судочинства України

Розвиток суспільних відносин – перманентний та динамічний процес, який потребує постійного вивчення та вдосконалення і супроводжується розвитком національної системи права та законодавства. Разом з тим, підвищення ролі права як суспільного регулятора також впливає на динаміку правозастосування та утвердження стандартів адміністративного судочинства, які потребують в сучасних умовах утвердження незалежності та захисту суверенітету і унітарності країни додаткового ґрунтовного теоретичного та наукового аналізу.

Систематизація правових явищ як один із методів їх наукового дослідження дозволяє комплексно та змістовно розкрити суть досліджуваних понять та по-новому поглянути на їх роль в системі виміру співіснування держави та особи.

Погоджуємося з Р.Г. Галюком, який вдало зазначив, що систематизація дозволяє глибше розкрити зв'язок права з процесами розвитку суспільства, встановити можливості права впливати на процес державотворення та формування громадянського суспільства в нашій державі. Крім того, вона сприяє вибору найоптимальніших форм і методів правового регулювання суспільних відносин [38, с. 3].

Якщо розглядати систематизацію в контексті стандартів адміністративного судочинства, то варто зазначити, що універсальна природа досліджуваних стандартів, їх всеохоплюючий зміст та необхідність у широкому розумінні задля недопущення обмеження їх дії зумовлюють власну специфіку та особливості такого процесу, для з'ясування яких перш за все необхідно визначити сутнісні характеристики та підходи до систематизації у праві.

Так, на думку О.М. Іванченко, системний підхід передбачає розкриття суті досліджуваного об'єкта через виявлення всього комплексу внутрішніх і зовнішніх зв'язків. В даний час системний підхід застосовується у вивченні всіх сфер соціальної та технічної діяльності і не є специфічним науковим

інструментом правознавства. Однак, необхідно відзначити, що саме застосування системного підходу до дослідження права на різних рівнях збільшує можливості виявлення його змісту і форми, внутрішньої єдності і розмежування, взаємозв'язку і взаємодії частин, його складових. Тому, говорячи про систему права, необхідно мати на увазі, що внутрішня єдність, узгодженість, диференціація, характерні для всієї системи права, притаманні й її елементам [70, с. 143].

На нашу думку, не зважаючи на те, що системний підхід не є специфічним правовим інструментом, його застосування дозволяє встановити зв'язки між досліджуваним явищами та їх елементами, розкрити їх істинне призначення, доктринальну цінність.

Систематизація як інструмент дозволяє по-різному інтерпретувати право, а власне поняття «системність» як у філософії права, так і в юридичній науці має досить широкий спектр значень і походить від поняття «система» (з гр. «systema» – ціле, складене із частин) – єдність, що складається з взаємозалежних частин, кожна з яких привносить щось конкретне в унікальні характеристики цілого [27]. А системний метод, на думку Б. Ганьба, є універсальним інструментом пізнавальної діяльності, незамінний у дослідженні складних динамічних цілісностей [39, с. 60].

Варто відзначити позицію Л. І. Заморської, яка вказала, що наукові дослідження, в яких поєднується юридичний (правовий) інструментарій з філософськими уявленнями про систему та тими, що використовуються у системному аналізі як загальнонауковому методі, дозволяють:

- розглядати право як складне, цілісне нормативне утворення, виявити його елементи та стійкі зв'язки між ними;
- відкрити багатоплановий, різнорівневий підхід до права як нормативного утворення;
- виявити закономірності розвитку права в цілому та правової нормативності зокрема;

- зрозуміти процес утворення права як системи норм шляхом виявлення відповідних системоутворюючих чинників;
- синтезувати накопичені правовою наукою знання про правову нормативність та правові норми, а також інші явища, що з ними пов'язані;
- пізнати усю сукупність зв'язків, притаманних правовій матерії, зрозуміти глибину та складність правової нормативності щодо правової цілісності;
- досягти впорядкованої та послідовної побудови знань про об'єкт дослідження – правову нормативність;
- забезпечити відповідність структури знань про право його структурі та місця в ній правової нормативності [68, с. 41].

Таким чином, досліджуючи стандарти адміністративного судочинства варто виходити з того, що їх систематизація дозволяє з'ясувати:

- 1). їх місце в системі стандартів та засад функціонування держави;
- 2). їх місце в системі стандартів та засад функціонування та реалізації правосуддя;
- 3). їх місце в системі стандартів та засад адміністративного права;
- 4). їх місце у внутрішній системі, критерії поділу, які обумовлюють значення та роль кожного окремого стандарту.

Такий комплексний підхід і є тим ціннісним вираженням систематизації, яка дозволяє поглинути на правове явище з двох аспектів: зовнішнього та внутрішнього, що дозволить повноцінно розкрити сутність та роль досліджуваних явищ з точки зору гносеології та структуризації.

Як вдалося з'ясувати у попередніх структурних частинах даного дослідження, поняття стандартів адміністративного судочинства тісно пов'язане із такими явищами, як принципи та засади, оскільки як і без стандартів, без визначення принципів функціонування будь-якої суспільної інституції неможливим є досягнення ефективності її діяльності. Під принципами розуміються основні засади, вихідні ідеї, які характеризуються певною загальністю, універсальністю, здатністю застосування у будь-яких

ситуаціях та можуть бути визначені як абстрактне відображення закономірностей соціальної дійсності, їх реалізація здійснюється імперативно, а можливість їх застосування характеризується універсальністю [223, с. 110–111].

Так само як і при тлумаченні стандартів, принципом також може бути визначено як науковий чи моральний імператив, вихідне положення, відступлення від реалізації якого є неприпустимим [171, с. 431]. Погоджуємося із думкою Є. О. Руженцевої, яка зазначає, що принципами є те головне, що є вихідним положенням розвитку та функціонування правових відносин [175, с. 48–56]. Отже, універсальність, комплексна імперативність, базисність та загальність – це ті якості, які характеризують стандарти адміністративного судочинства.

З огляду на те, що до європейського правового простору входять європейські принципи державного управління; спільні норми й принципи європейського адміністративного права; спільні цінності та принципи організації державної служби; процедури й механізми координації політики, вироблення та впровадження урядових рішень; єдині стандарти та процедури тощо [170, с. 10], а розуміння зазначених принципів є неабияк важливим для набуття Україною повноправного членства в ЄС [118], в даному контексті з урахування зовнішніх зв'язків, які формуються між правовими явищами, та з урахуванням євроінтеграційних процесів і їх впливу на становлення адміністративної юстиції в Україні, спершу пропонується розглянути систему стандартів адміністративного судочинства у співвідношенні із категорією принципи публічного адміністрування, які є основами функціонування суб'єктів владних повноважень.

Як зазначає учений В. М. Козаков, принципи державного управління мають ґрунтуватися на єдності ціннісних орієнтацій державних службовців та її відповідності свідомо визначеній ієрархії цінностей певної держави з урахуванням історичного шляху її встановлення [80], надаючи аксіологічній ролі принципів вагомому місця.

Важливість встановлення стандартів та принципів належного урядування та публічного адміністрування усвідомлювалась світовим співтовариством роками. Так, ООН було перебачено ряд принципів, які повинні стати основою належного урядування в процесі сталого розвитку держав світу: участь, верховенство права, прозорість, тимчасовість повноважень, досягнення згоди, рівність і інклюзивність, ефективність. Також зазначено, що належне урядування – це ідеал, який важко досягти у своїй сукупності. Дуже мало країн наблизилися до досягнення рівня належного управління в його сукупності. Однак для забезпечення сталого людського розвитку, дії повинні бути спрямовані на досягнення цього ідеалу [269].

Таким чином, враховуючи передбачені положення частиною 2 статті 2 КАС України, якою визначені критерії правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, перелічені принципи належного урядування частково відображають ту концепцію розвитку адміністративного судочинства, яку Українська держава має на сьогодні. Найважливішою ідеєю зазначеного підходу є превалювання інтересів людини над інтересами держави в особі уповноважених нею суб'єктів, що закладає основи для системи стандартів адміністративного судочинства.

Доповнені перелічені принципи були у 2008 році Стратегією щодо інновацій та належного урядування на місцевому рівні (Strategy on Innovation and Good Governance at local level), затвердженою рішенням Комітету міністрів Ради Європи у 2008 році. Так, до принципів належного урядування стали належати:

1. Чесне проведення виборів, представництво та участь.
2. Чуїність.
3. Ефективність та результативність.
4. Відкритість та прозорість.
5. Верховенство права.
6. Етична поведінка.

7. Компетентність та ємність.
8. Інновації та відкритість до змін.
9. Стійкість та довгострокова орієнтація.
10. Правильний фінансовий менеджмент.
11. Права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість.
12. Підзвітність [251].

Наведений перелік засад так само відображає людинорієнтований підхід урядування та адміністрування, при якому лише забезпечивши дотримання прав, свобод та інтересів приватної особи, публічна влада спроможна існувати в демократичній та розвинутій країні.

З огляду місця стандартів адміністративного судочинства в межах вищезазначених принципів варто зазначити, що так, як перелічені принципи належного адміністрування є частиною системи функціонування суб'єктів публічного адміністрування, які виступають в свою чергу стороною в адміністративному спорі, стандарти адміністративного судочинства повинні бути побудовані та визнані з урахуванням усіх вимог до належного урядування. До того ж варто підкреслити, що так як судова система є частиною системи публічного адміністрування та державної влади, її функціонування зобов'язане відповідати загальним засадам публічного адміністрування.

Принципи як основоположні ідеї впливають на формування системи права, оскільки закладають основи для подальшої побудови структури законодавства. До того ж, визначення сукупності принципів регулювання соціальної дійсності залежить від історичних умов розвитку суспільства, визначених концептуальних завдань становлення держави. Правові відносини як різновид суспільних також мають власні принципи, дотримання яких для учасників суспільного життя є пріоритетним і загальнообов'язковим [23, с. 58], а значення принципів права полягає у їхній ролі критерію систематизації галузей права [220]. Тому, окремо доцільно з'ясувати, яке

місце стандарти адміністративного судочинства займають в системі принципів здійснення судочинства та принципів права.

Враховуючи загальні підходи до класифікації принципів права, основний поділ здійснюється за рядом критеріїв. Наприклад, за сферою дії такі принципи поділяють на загальні, міжгалузеві, галузеві, інституційні [239].

За критерієм територіальної дії принципи права поділяють: міжнародні та національні. В даному випадку вважаємо за необхідне зазначити, що формування системи національних принципів права залежить від тих основ, які визнаються основоположними міжнародним співтовариством, проте, не можна виключати і зворотній зв'язок, коли міжнародні принципи можуть трансформуватись під впливом внутрішньонаціональних змін чи підходів, таким чином формуючи нову практику правозастосування, яка впливає в свою чергу на укріплення нових основ правової поведінки та правосвідомості.

За таким критерієм, як предмет регулювання принципи права поділяються на: адміністративно-правові, цивільно-правові, конституційно-правові та інші. Дана класифікація залежить від предмету конкретної галузі права.

Також серед принципів права виділяють загально цивілізаційні, загальноправові, загальні принципи права, типологічні, конкретно-історичні тощо. До загальних принципів права України відносять: повагу та захист основоположних прав і свобод людини, верховенства права конституції та законів України, до того ж цей перелік не є вичерпним. Аналіз положень Конституції України дозволяє прийти до висновку, що сукупність загальних принципів є набагато ширшою, проте, водночас, необхідно звернути увагу на те, що загальні принципи національного права відображають загальноцивілізаційні чи загальноправові принципи, хоча можуть містити і лише йому притаманні засади права, особливо, коли йдеться про галузеві, міжгалузеві чи інституційні принципи [238, с. 55]. В даному випадку

принципи адміністративного судочинства є тими особливими засадами, які поєднують загальновизнані вимоги до організації судочинства з урахуванням національних особливостей та підходів, акцентуючи увагу на найважливіших непорушних засадах організації адміністративної юстиції.

Додатково слід зазначити, що А. М. Колодій при аналізі принципів права пропонує їх наступну класифікацію:

1. Принципи правосвідомості.
2. Принципи правоутворення.
3. Принципи правотворчості:
 - а). принципи законотворчості;
 - б). принципи нормотворчості.
4. Принципи системи права:
 - а). загальноправові (основні);
 - б). міжгалузеві;
 - в). галузеві.
5. Принципи інститутів права.
6. Принципи структури права:
 - а). принципи загальносоціального і юридичного права;
 - б). принципи публічного і приватного права;
 - в). принципи регулятивного і охоронного права;
 - г). принципи матеріального і процесуального права;
 - г). принципи об'єктивного і суб'єктивного.
7. Принципи правореалізації:
 - а). принципи правозастосування.
8. Правоохоронні принципи:
 - а). принципи правосуддя;
 - б). принципи юридичної відповідальності [82, с. 44].

На наш погляд, запропонована класифікація принципів права має свої переваги та недоліки. До переваг можна віднести намагання максимально врахувати всі сфери юридичних відносин, які існують в межах дії засадничих

вимог, які передбачають принципи, а також розкриття класифікації поза межами системи права, яка охоплює галузі, підгалузі та інститути. Основним недоліком, вважаємо, є дублювання категорій за змістом та напрямом реалізації принципів (наприклад, принципи плавоутворення та принципи правотворчості, які є занадто близькими за змістом), а також не досить вдалий поділ на структурні елементи окремих категорій принципів: не вбачаємо за доцільне виокремлення лише правоохоронних принципів, оминаючи увагою регулятивні з огляду на поділ за функціональним призначенням. Разом з тим, беручи за основу дану класифікацію є можливість визначити місце принципів судочинства в запропонованій системі і їх особливості. Так, принципи судочинства реалізують охоронну функцію права та є виокремленим елементом всієї систематизованої сукупності засад.

Дослідивши, що визначити місце системи принципів адміністративного судочинства в правовій системі дозволить також характеристика принципів адміністративного судочинства, спершу необхідно з'ясувати юридичну природу судочинства як специфічної діяльності. Адміністративне судочинство, на думку учених, це самостійний вид правосуддя з розгляду та вирішенню в адміністративному процесуальному порядку адміністративно-правових спорів між фізичними і юридичними особами та органами публічної влади з метою захисту прав, свобод і законних інтересів від порушень з боку органів публічної влади [76, с. 34]. Також, варто зазначити, що враховуючи процесуальний характер судочинства, доречним буде порівняння досліджуваних принципів із засадами здійснення будь-якого виду процесуальної діяльності. Основною та головною метою юридично визначеного процесу є результат певної процесуальної діяльності, який повинен відповідати певним критеріям, що максимально повинно виключати підстави для оскарження. Як і в запропонованій гіпотезі стосовно результату процесуальної діяльності, для адміністративного судочинства аналогічно

важливим є результат, який полягатиме у вирішенні публічно-правового спору з використанням правозастосовних інструментів.

В одному вимірі із поняттям «принципи процесуальної діяльності» має місце підхід, відповідно до якого виділяють також «принципи виконавчої діяльності». Сутнісно можна припустити, що дані поняття є тотожними, проте, науковці виділяють і певні особливості. Так, Сердюк Є.В. зазначає, що принципи виконавчої діяльності є потенційною основою для формування галузевих принципів адміністративного права та тісно пов'язані із спеціально-галузевими принципами. Разом з тим, зазначає автор, необхідно відзначити, що в принципах адміністративного права принципи виконавчої діяльності постають у зміненому вигляді, набуваючи форми конкретних загальнообов'язкових вимог [178, с. 73].

На нашу думку, враховуючи етимологію наведених визначень при аналіз принципів адміністративного судочинства, краще використовувати термін «принципи процесуальної діяльності», таким чином розмежовуючи засади організації діяльності виконавчої гілки влади та влади судової.

Керуючись таким підходом та враховуючи запропоновану наукову позицію, можна зробити проміжний висновок, що принципи адміністративного судочинства мають ознаки принципів процесуальної діяльності, а отже становлять вагому структурну частину принципів адміністративного права.

Підійшовши до питання системи принципів адміністративного права, слід зазначати основні наукові підходи до їх визначення, опираючись на системно-структурний зв'язок останніх з власне принципами адміністративного права.

Науковий аналіз зазначеної тематики характеризується різноманіттям ґрунтовних підходів. Т. О. Коломоець та П. О. Баранчик у спільній праці «Принципи адміністративного права» зазначають, що в сучасній доктрині адміністративного права існує розмаїття та велика кількість критеріїв класифікації принципів адміністративного права, який дозволив би

охарактеризувати визнані сучасні складові його предмета з можливістю врахування подальшої трансформації базису адміністративного права. Поділ принципів адміністративного права на загальні, принципи його підгалузей та інститутів дозволить з'ясувати реальний ресурс принципу адміністративного права, а також їх системи, уніфікації їх назв, черговість їх розташування [83, с. 169].

Осмислення даного підходу наводить на роздуми про істинне призначення принципів, засад, стандартів будь-якого правового явища, які в свою чергу виражаються через принципи. Важливим також є уніфікація та черговість застосування принципів, їх існування в просторових та часових межах, що значною мірою впливає на підстави їх застосування та нівелює декларативність.

Відповідно до одного з підходів виокремлюють загальні та спеціально-галузеві принципи адміністративного права. До загальних принципів віднесено: принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, законності, рівності громадян перед законом, демократизму правотворчості і реалізації права, взаємної відповідальності держави та людини, гуманізму і справедливості між державою та людиною. Спеціально-галузеві принципи поділяють на основні галузеві принципи адміністративного права (служіння публічної адміністрації суспільству і людині, обмеженість втручання публічної адміністрації в особисте і громадянське життя людини, повнота прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері, зв'язаність публічної адміністрації законом і підконтрольність суду, оптимальне доповнення й урівноваження державно-владних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів місцевого самоврядування, гласність, відповідальність, самостійність діяльності публічної адміністрації) і принципи окремих інститутів адміністративного права (принципи державної служби, адміністративної відповідальності, принципи адміністративної процедури тощо) [3, с. 63–70].

Аналізуючи запропонований підхід можна стверджувати, що нормативно закріплені засади адміністративного судочинства слід відносити до галузевих принципів адміністративного права. Особливо важливими для фактичного здійснення адміністративного судочинства, вважаємо, є принципи, які обумовлюють порядок співіснування держави та особи (підконтрольність публічної адміністрації суду, служіння публічної адміністрації суспільству і людині, обмеженість втручання публічної адміністрації в особисте і громадянське життя людини, повнота прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері), які втілюються і в реалізації завдання адміністративного судочинства.

Варто відзначити позицію М. Смоковича, який у своєму дослідженні пов'язує здійснення адміністративного судочинства з безпосереднім захистом приватних осіб від протиправності держави [183], що свідчить про особливість саме адміністративного судочинства.

Аналізуючи принципи судочинства, визначені Конституцією та КАС України, можна помітити, що дані принципи переважно повторюються в положенні частини 3 статті 2 КАС України, окрім принципу забезпечення доведеності вини, підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором та забезпечення обвинуваченому права на захист. Проте, стандарти адміністративного судочинства мають свої специфічні риси, що виділяє їх з-поміж інших засад у правовій системі України.

Зокрема, В. Стефанюк до особливостей принципів адміністративного судочинства відносить ідейну та нормативну визначеність; демократичність; дієвість; автономність та системність [199, с. 5].

Варто відзначити в межах адміністративної науки підхід, відповідно до якого стандарти адміністративного судочинства слід розглядати та класифікувати у прив'язці з принципами публічного управління [23, с. 58], що також впливає на систематизацію.

Натомість, М. Ковалів у своїй науковій роботі, присвяченій адміністративному судочинству, виділяє загальні (принцип системності,

законності, демократичності, гласності, прозорості, доцільності, публічно-правової зумовленості), організаційні (територіальність, встановлення спеціальної юрисдикції, єдність та інстанційність) та процесуальні (рівність учасників публічно-правового спору, диспозитивність та змагальність, обов'язковість рішення суду, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження) принципи адміністративного судочинства [75, с. 64].

Вважаємо дану класифікацію цілком логічною та обґрунтованою і такою, що повноцінно пояснює призначення адміністративного судочинства. До того ж, зазначена класифікація широко представляє весь спектр матеріальних та процесуальних відносин, що виникають в процесі здійснення адміністративного судочинства. Проте, процесуальні принципи в запропонованій класифікації фактично дублюють ті, які визначені КАС України. То чи можна стверджувати, що перелічені в частині 3 статті 2 КАС України засади є процесуальними (як виду принципів адміністративного судочинства) чи наведений нормативний перелік є достатнім для реалізації завдання того ж адміністративного судочинства? На наш погляд, процесуальність як критерій для визначення окремої групи стандартів адміністративного судочинства не повинна обмежувати можливість застосування інших правових основ для здійснення адміністративного судочинства, що пояснюється, по-перше, важливою метою останнього, а по-друге, повертаючись до змісту поняття праворозуміння, саме поняття стандартів адміністративного судочинства не обмежується нормативною визначеністю.

Серед наукових здобутків адміністративного права існує і інша позиція, відповідно до якої надається авторська класифікація принципів адміністративного судочинства, яка спирається на аргументацію, що «...для адміністративного судочинства цілком зрозумілою є спрямованість принципів на виконання основного завдання – захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Разом з тим підкреслено, що лише через накопичення та

аналіз судової практики можливо оцінити весь потенціал принципів адміністративного судочинства, найкращим чином його використати» [172, с. 9].

Руденко А. В. принципи адміністративного судочинства пропонує класифікувати наступним чином: принципи, що відображають сутність адміністративного судочинства як форми здійснення правосуддя (верховенство права, законність, поділ влади, незалежність суддів); принципи, що відображають сутність адміністративного судочинства як процесу з його окремими самостійними стадіями, такі принципи відображають сам хід судочинства (правова рівність, доступність та гарантованість судового захисту, мова судочинства, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, диспозитивність, змагальність, активна роль суду, офіційність, швидкість розгляду адміністративних справ, обов'язковість судових рішень, апеляційне та касаційне оскарження) [172, с. 9].

Автор аргументує доцільність використання наведеної класифікацію як такої, що «дозволяє простежити послідовність дії принципів адміністративного судочинства, їх реального втілення на різних стадіях процесу. Наведена класифікація дозволяє також поділити принципи, по-перше, на загальні та спеціальні, а, по-друге, спеціальні принципи розташувати залежно від стадій процесу, де їх прояв є більш вагомим» [172, с. 9].

Вказана класифікація, на наш погляд, не є структурно перевантаженою та в повній мірі розкриває особливості адміністративного процесу та судочинства як особливої діяльності адміністративних судів. Водночас варто вказати і на такий недолік наданої класифікації, як виокремлення адміністративного судочинства та адміністративного процесу в окремі категорії. Не зважаючи на плюралізм наукових концепцій стосовно визначення змісту поняття адміністративного процесу, автор запропонованої класифікації, очевидно, є прихильником судової концепції адміністративного

процесу, а визначення в категорії «процесуальних» принципів таких, як активна роль суду, можливість оскарження судових рішень та їх обов'язковість буквально створює основи для можливості неправильного тлумачення понять.

Наука адміністративного права також містить позицію, відповідно до якої принципи адміністративного судочинства відмежовані своїм юридичним змістом від судоустрійних принципів, які характеризують організацію та діяльність, структуру та компетенцію судів [18, с. 168].

З вищезазначеного можна зробити наступні висновки: по-перше, адміністративна юстиція може вважатися інститутом права, а отже, якщо системно розглядати питання основних засад, то інституту повинні бути притаманні особливі інституційні принципи.

Виходячи з наведеного, цілком погоджуємося з думкою, що плюралізм підходів до класифікації принципів адміністративного судочинства можна пояснити непослідовністю законодавця, який в нормативно-правових актах різного рівня узагальнення (в Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та в КАС України) закріпив різні за значенням вихідні засади судочинства [77, с. 177]. Це, на наш погляд, негативно впливає на досліджувану класифікацію.

Окремо варто дослідити міжнародні підходи до систематизації засад адміністративного судочинства. В одному з наукових досліджень з адміністративного права зазначається, що особливості адміністративно-правового принципу є спонукальними факторами, за допомогою яких науковці виокремлюють особливу групу загальних принципів як загальні принципи адміністративного права. Адміністративно-правовий принцип є тим самим правовим принципом, який використовують судді адміністративно-правовій системі. Насправді класифікація правових принципів на принципи кримінального права, цивільного права, адміністративного права, конституційного права тощо є лише абстрактною класифікацією, яка декларується на основі змісту дискурсу та типу

прецеденту. Проте принцип може інтерпретуватися по-різному в кожному типі прецеденту, його очевидність однакова; принцип лише описується концептуалізованими та логічно пов'язаними пропозиціями в контексті різних правових сфер [259].

Слід зазначити, що принципи як поняття, тісно пов'язане із правилом, тобто в юридичному сенсі – нормою права. Учені зазначають, що на відміну від норм права принципи права жорстко не фіксують зміст поведінки, вони здатні більш швидко реагувати на зміни суспільного життя, а отже, застосування і тлумачення норм права має відбуватися відповідно до принципів права. Іншими словами, принципи права є своєрідною системою координат, у рамках якої розвивається право, є втіленням результату раціонального наукового осмислення закономірностей розвитку права, і одночасно є вектором, який визначає напрямок його розвитку. Роль принципів права виявляється ще більш значимою, коли мова йде про усунення прогалин в законодавстві. У випадку, коли закон не прописує або недостатньо чітко визначає з приводу певного питання, суд повинен знаходити рішення в світлі принципів права [10]. Таким чином, у сутності принципів прослідковується концептуальний дуалізм, що в свою чергу відносить деякі принципи до приватного та публічного права (існують в якості монополізованих правом засад), а інші – є абсолютно специфічними.

Деякі зарубіжні дослідники [265, с. 10; 261, с. 255] акцентують увагу на такому, на їх погляд, важливому та основному принципу здійснення адміністративного судочинства як *audi alteram partem rule*, що означає обов'язок сторони «почути» іншу сторону спору. Це правило фактично означає можливість бути почутим у спорі і те, що потерпіла сторона повинна бути поінформована про міркування, висунуті проти неї.

Варто навести як приклад справу *Administrator, Transvaal vs Theletsane, Henochsberg J*, у якій передбачено, що правило «*audi alteram partem rule*» вимагає справедливого слухання. Аргументовано зазначається, що справедливість є часто невловимим поняттям, визначити суть існування

якого в рамках конкретного набору обставин не завжди є легким завданням. Не можна встановити жодного конкретного комплексного тесту для визначення того, чи є слухання справедливим, усе залежатиме від обставин конкретної справи. Є принаймні дві фундаментальні вимоги, які мають бути виконані, перш ніж слухання можна буде вважати чесним: має бути повідомлено про заплановані дії та належна можливість бути почутим [265, с. 10]. Отже, аналіз засад судочинства в черговий раз підтверджує про фундаментальний характер верховенства права.

Таким чином, можна стверджувати, що система принципів адміністративного судочинства не обмежується конкретними критеріями та виключним переліком засад. Складність та комплексність самого процесу правосуддя не дозволяє обмежити його стандартизацію окремими нормативно визначеними засадами і виходить за межі нормативного закріплення та може адаптуватися під окрему модель правовідносин в кожному конкретному випадку.

Вдало стосовно систематизації зазначає С. В. Петков, який визначає її спрямованість на досягнення внутрішньої єдності юридичних норм, тобто на усунення колізій і прогалин, в результаті чого підвищується ефективність законодавства й упорядкування правового матеріалу, розміщення його за певними розділами та рубриками, тобто класифікація, що забезпечує зручність користування законодавчим масивом. Науковець зазначає, що систематизація буває внутрішньою та зовнішньою. Мета внутрішньої систематизації – внутрішня обробка нормативних актів, що сприяє досягненню внутрішньої єдності норм права. Мета зовнішньої систематизації – зовнішня обробка нормативних актів, їх класифікація [132, с. 5].

Систематизація стандартів, на наш погляд, дозволяє не лише визначити їх ієрархічну структуру та домінуючу роль кожного стандарту, а й відшукати істинне призначення та роль в межах судового вирішення публічно-правових спорів. Враховуючи вищевикладене, пропонуємо власний підхід до систематизації стандартів адміністративного судочинства, який

максимально враховує особливості адміністративного судочинства як юридичного процесу та відображає його специфіку, що ґрунтується на специфічній ролі адміністративних судів.

Перш за все, враховуючи міжнародне визнання потреби в існуванні системи адміністративних судів, варто підкреслити, що незважаючи на дублювання окремих стандартів, їх закріплення за тією чи іншою категорією має онтологічне значення.

Так, стандарти адміністративного судочинства доцільно систематизувати наступним чином:

I. Міжнародні стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки міжнародних актів в галузі захисту прав людини та правосуддя.

II. Європейські стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки європейських актів імперативного характеру та актів *soft law*.

III. Національні стандарти адміністративного судочинства.

III.a). Конституційні стандарти адміністративного судочинства.

III.б). Законодавчі стандарти адміністративного судочинства.

III.б.1). галузеві стандарти адміністративного судочинства.

III.б.2). процесуальні стандарти адміністративного судочинства.

Обґрунтувати доцільність такої класифікації можна наступним чином: необхідність виділення міжнародних та європейських стандартів адміністративного судочинства пов'язана із запропонованою концепцією, відповідно до якої поняття «стандарти» тлумачиться ширше за поняття принципів та засад, а отже, уникаючи необхідності у майбутньому постійного доповнення переліку стандартів новими положеннями та враховуючи прогресивний розвиток міжнародної та європейської нормотворчої діяльності, наявність міжнародних та європейських стандартів в досліджуваній системі є доречним.

Поділ сукупності національних стандартів адміністративного судочинства на конституційні та законодавчі пояснюється достатністю та повнотою передбачених переліків стандартів у низці вітчизняних нормативно-правових актів, таких як (окрім Конституції України) Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», Закон України «Про гарантії щодо виконання судових рішень», Закон України «Про виконавче провадження» та інші).

В свою чергу національні стандарти пропонується поділяти на галузеві – ті стандарти, які існують в межах науки адміністративного права та охоплюють систему відносин, що формується між публічними та приватними суб'єктами та обумовлюють взаємозв'язки між ними, та процесуальні – власне стандарти, які передбачені КАС України положенням частини 3 статті 2. Відсутність подальшого поділу процесуальних стандартів пояснюється тим, що кожен з них можна віднести до групи організаційних або ж процедурних (варто вказати, що на думку автора, виділення процедурних стандартів значно обмежує розуміння сутності адміністративного судочинства, оскільки процедурність не найбільш визначна характеристика адміністративного судочинства). Таким же чином не пропонується виділення групи міжгалузевих стандартів з огляду на те, що специфічних міжгалузевих стандартів судочинства немає, а засади рівності та змагальності сторін, гласності і відкритості судового процесу та інші, які зустрічаються в інших видах судочинства, є загальними для них усіх.

Отже, систематизація стандартів адміністративного судочинства має науково-теоретичне та прикладне значення. Суть науково-теоретичного значення полягає у виявленні основних прогалин та напрямів удосконалення масиву нормативно-правових актів для забезпечення повноцінного та ефективного практичного їх застосування при вирішенні публічно-правових спорів та максимальної реалізації завдання адміністративного судочинства.

На сьогодні відсутня єдність у наукових підходах до систематизації стандартів адміністративного судочинства, що пов'язано із їх дублюванням

та поширенням у нормах чинного вітчизняного законодавства, а також не досить вдалимими результатами законодавчої техніки при підготовці КАС України, де окрім переліку стандартів надано короткий опис лише деяких з них.

Вважаємо, що основним фундаментальним стандартом адміністративного судочинства є верховенство права, відповідно з розвитку та формування якого формується вся сукупність інших принципів та засад. Більше того, такий підхід не обмежує та не звужує праворозуміння стандартів до виключно нормативного закріплення засад. Звичайно, специфічна матеріально-правова природа публічно-правових спорів, особливі юридичні наслідки їх вирішення, особливі риси адміністративного процесу в цілому дають підстави вважати, що для адміністративного судочинства характерними є власні принципи, які вже нормативно закріплені в КАС України. Проте, надзвичайно важливо пам'ятати, що жоден з принципів адміністративного судочинства не діє автономно, хоча і виконує власну мету та роль в організації судочинства системою адміністративних судів. Досліджувані стандарти можуть повноцінно та ефективно бути реалізованими за умови їх загальної єдності та взаємодії навіть з іншими позагалузевими стандартами. Саме тому, роблячи висновки про побудову системи стандартів адміністративного судочинства варто враховувати також міжнародні та європейські стандарти, що значно розширюють тлумачення стандартів, а отже гарантують на більш високому рівні дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Висновки до розділу 1

1. Вітчизняне законодавство не містить терміну «стандарти адміністративного судочинства», а обмежується нормативним поняттям засад судочинства та теоретичним - принципів, які містяться в положеннях сукупності міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів. Це свідчить про складний та всеохоплюючий характер категорії стандартів

адміністративного судочинства та їх широке тлумачення з огляду на можливості праворозуміння та правозастосування. Теоретико-правове розуміння стандартів адміністративного судочинства зводиться до того, що сама дефініція «стандарти адміністративного судочинства» за своїм змістом та онтологічно є ширшою, ніж наведений перелік засад у статті 2 КАС України, оскільки в системі публічно-приватних відносин вкрай важливим є захист прав, свобод та інтересів приватних осіб, а буквальне тлумачення закону може призвести саме до такого обмеження, що є недотриманням завдання адміністративного судочинства та може створити ризики неефективного використання та недотримання гарантованого державою інструментарію захисту прав особи в адміністративному процесі. Тому під стандартами адміністративного судочинства пропонується розуміти сукупність вимог, які закріплені в актах національного та міжнародного права, що регулюють діяльність системи правосуддя, адміністративних судів, процедури здійснення такими судами судочинства, організаційний та розпорядчий характер цих процедур, їх відповідність нормативно визначеним правилам та порядку, верховенству права та справедливості, а також гарантують права, свободи та інтереси приватних осіб в публічно-правових спорах. Стандарти адміністративного судочинства не обмежуються нормативною визначеністю, а є результатом та наслідком усвідомлення учасниками публічно-правового спору необхідності досягнення найвищих моральних та ідеологічних цінностей для досягнення мети адміністративного судочинства.

2. Формування стандартів адміністративного судочинства є довготривалим історичним процесом, який не є завершеним на сьогодні. Історичне утворення концепції верховенства права, формування загальних ідей функціонування влади у державі та суспільстві, взаємодія інститутів держави, визнання природних прав особи та їх місця в системі цінностей держави та суспільства, еволюційний розвиток інститутів громадянського суспільства, входження правового простору нашої держави в європейський

та світовий сприяли розвитку правової системи та інституту адміністративного судочинства в цілому. Варто також зазначити, що стандарти адміністративного судочинства формуються під впливом емпіричного досвіду, раціонального знання суб'єктів правовідносин про те, що таке справедливість та правоваладдя. Так як формування основ функціонування судової влади ґрунтується на базисному уявленні про справедливість, історична трансформація нормативного забезпечення прав людини безперечно залежить від дослідження правової природи таких суміжних понять, як верховенство права, рівність, законність, незалежність (які є базовими для системи правосуддя), проаналізувавши які можна дійти обґрунтованих висновків про історичне та теоретичне підґрунтя формування стандартів адміністративного судочинства України.

Ще одним фактором, який здійснив вплив на формування стандартів адміністративного судочинства, є тривале реформування адміністративної юстиції та зміна концепції державного управління на концепцію публічного адміністрування та людиноцентризму. Додатково слід визнати, що євроінтеграційні процеси України виступають у ролі каталізатора змін у частині з'ясування значення та ролі стандартів адміністративного судочинства, що пояснюється значною кількістю імперативних та диспозитивних актів, зміст яких значно розширює праворозуміння висхідних положень та уявлень про верховенство права та справедливість, які в свою чергу формують основи для розуміння стандартів здійснення адміністративного судочинства.

Систематизація стандартів адміністративного судочинства спрямована на їх упорядкування та визначення основних прогалів в частині нормативно-правового закріплення. Наукові підходи не характеризуються однозначністю, що пов'язано з наявністю різних позицій та концепцій стосовно визначення місця інституту адміністративного судочинства в системі правовідносин, що регулюються нормами адміністративного права. При дослідженні питання систематизації стандартів адміністративного судочинства важливо

враховувати їх сукупну дію, а не автономну, та можливість їх повноцінного дотримання за умови загальної єдності та взаємодії. Зважаючи на це, можна зробити висновок про наявність ознак процесуальної діяльності в системі принципів адміністративного судочинства, їх інституційність та функціональний поділ на загальні, організаційні, процесуальні.

Складність систематизації стандартів адміністративного судочинства пов'язана також з їх повторюваністю в нормах Конституції України, положеннях низки законів України, які регулюють відносини у сфері правосуддя та КАС України. Аналіз окремо визначених стандартів, що містяться у частині 3 статті 2 КАС України, дає підстави вважати, що адміністративне судочинство містить власний набір спеціальних засад, а основним стандартом є відповідність матеріальних та процесуальних положень судочинства принципу верховенства права. Систему стандартів адміністративного судочинства автором пропонується доповнити також міжнародними та європейськими засадами, що значно розширює тлумачення змісту стандартів, а отже гарантує на більш високому рівні дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Таким чином, стандарти адміністративного судочинства пропонується систематизувати шляхом їх поділу на три великі групи: міжнародні стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки міжнародних актів в галузі захисту прав людини та правосуддя; європейські стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки європейських актів імперативного характеру та актів *soft law*; національні стандарти адміністративного судочинства, які в свою чергу поділяються на підгрупи: конституційні стандарти адміністративного судочинства; законодавчі стандарти адміністративного судочинства; галузеві стандарти адміністративного судочинства; процесуальні стандарти адміністративного судочинства.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА РЕЦЕПЦІЇ ЯК ПРОЦЕСУ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

2.1 Правова характеристика рецепції та її роль в адміністративному судочинстві

Розвиток правових систем світу відбувався протягом різних періодів становлення цивілізацій. Зміни в суспільно-політичному житті, трансформація правових та соціокультурних традицій, зміни парадигми безпосередньо впливали на формування основного суспільного регулятора – права, який встановлював межі дозволеної поведінки та формував основи для подальшого правозастосування. Відповідно, рецепція права, як тривалий та динамічний процес, відіграла також вагомую роль у процесі становлення правових систем та систем права різних країн.

Традиційні уявлення про рецепцію права беруть свій початок від процесів запозичення, перейняття досвіду праворегулювання з часів розвитку та становлення римського права, тому важливим є дослідження значення та ролі рецепції в науковому образі світу. Рецепція, характеристика її як процесу, по-різному тлумачиться вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, О. А. Підопригора, Є. О. Харитонов зазначають, що «європейська правова наука розвивалася на основі реципованого римського права. Римська юриспруденція відзначалася не лише теоретичною ґрунтовністю, а й практичною загостреністю. Тільки на основі розв’язання окремих казусів, конкретних практичних висновків було розроблено загальні правові теорії, науково пояснено багато юридичних явищ (теорія відповідальності за делікти; компенсації збитків, що виникли внаслідок невиконання або неналежного виконання договорів, значення категорії «громадянство»; диференціація правоздатності; розподіл компетенції між органами влади тощо)» [134, с. 11]. Учені також зазначають, що термін «рецепція» має кілька значень. У мистецтві, культурі, суспільних науках його трактують як

запозичення даним суспільством соціологічних і культурних форм, що виникли в іншій країні або в іншу епоху або як сприйняття одного культурного явища, однієї культури очима іншої, і насамперед, рецепція — це відродження системи права, яка існувала раніше. Саме це є ключовим моментом у визначенні цього поняття. Мета і кінцевий результат рецепції — створення на існуючій базі чогось нового у сфері культури, права тощо. Навіть якщо вона відбувається у формі, наприклад, прямого запозичення тих чи інших ідей, рішень, правових норм, то ми маємо продукт нової якості, дещо нове, що виникає на новому витку спіралі суспільного розвитку [134, с. 129–131].

На думку С. Д. Гринька, рецепція права є не простим перенесенням норм і принципів права однієї системи до іншої, — це складний процес пристосування і, як наслідок, їх переробка, а сам термін «рецепція права» застосовується для позначення процесу переходу норм права більш розвиненої правової системи однієї держави до правових систем інших держав [50, с. 74]. Таким чином, зміст поняття рецепції права не ототожнюється з буквальним перенесенням правових приписів іншої країни до системи права конкретної країни, а полягає у значно змістовнішому переосмисленні існуючих норм права та моралі, які трансформуються під впливом історичного розвитку суспільних відносин відносно суспільного запиту.

За поглядом Мельник З. П., рецепція «*receptio*» у латинській мові означає прийняття, а прийматися, запозичуватись можуть власний минулий правовий досвід (у цьому випадку має місце саме спадкоємність) та елементи інших сучасних правових систем [108, с. 30–31]. Дана позиція видається досить цікавою з точки зору запозичення власного минулого досвіду, оскільки в даному випадку рецепція реалізується внутрішньосистемно, не переймаючи досвіду інших країн або ж утворень, що значно розширює межі розуміння досліджуваного явища. В такому випадку рецепція виступає внутрішнім процесом трансформації системи права.

Схожу позицію висловлює Гомонай В. В., на думку якого, рецепція в праві часто розглядається як різновид спадкоємного зв'язку. Зв'язок між правовими системами в рамках певного історичного типу права має характер рецепції, сприйняття, в основі якого лежить наявність загальних закономірностей і подібних умов розвитку. Науковець також зазначає, що «правова рецепція – об'єктивний фактор правового прогресу. Проте заходи і форми правової рецепції, як вже зазначалося, потребують уважного, обережного підходу і ретельного попереднього вивчення з позицій врахування соціального контексту країни-рецепієнта. Некритичне проходження форм, нездатних до адекватної асиміляції іноземних правових інститутів може поглибити кризу законності і замість необхідного вирішення викликати додаткові проблеми вітчизняної правової системи. Необґрунтована, поспішна рецепція веде до трансформації й істотної зміни рецепційованого права, не торкаючись при цьому сутності приймаючих правових систем, віддаляє політичну верхівку суспільства, що є ініціатором рецепції, від іншого суспільства. Невдачі, що переживає держава в інтеграційних процесах, ведуть до загострення «юридичного націоналізму», до прагнення закритися під приводом самотності» [45, с. 11]. Це підтверджує думку, що рецепція також може бути реалізована формуванням власної практики застосування адміністративного законодавства з урахуванням практики зарубіжних країн [232, с. 142] та виражати реалізацію адаптації та трансформації законодавства України до правової системи ЄС [230; 231].

Достатньо цікаву та непоширену для вітчизняної правової думки позицію наводить професор І. Зайтай, який аналізуючи підхід П. Кошакера фіксує наступні домисли стосовно процесу рецепції зарубіжного права: так, І. Зайтай зазначає, що «рецепція зарубіжного права — це питання не якості, а сили (*Machtfrage*). Ми приймаємо зарубіжне право не лише тому, що вважаємо його найбільш досконалим серед існуючих, але тому що воно продиктоване важливою політичною силою; рецепція зарубіжної системи

законодавства — це процес, сутнісно визначений елементом авторитету. Зазначимо, щоправда, що автору слід було б наділити це поняття максимально широким змістом і таким чином пом'якшити висновок, що цитується далі: він визнає важливість (*Machtstellung*) прийнятого права не лише тоді, коли держава-донор представляє собою ефективну політичну силу, але також коли принаймні ще живі спогади про силу й цивілізаційну значущість цієї держави» [67, с. 20]. Таким чином, дослідник підкреслює важливість ще одного складника у реалізації процесу рецепції права – це політична необхідність, яка не романтизує процес рецепції, а акцентує увагу на його необхідності у конкретний історичний період країни-реципієнта. На думку дослідника, важливість політичного чинника є беззаперечною, проте, виникає питання стосовно його тлумачення у якості обов'язкової умови рецепції. Автор зазначає: «Іншими словами, можна задати питання: чи можлива рецепція за відсутності політичного чинника, і якщо відповідь на це питання виявиться позитивною, то які чинники здатні замінити дію відсутнього політичного чинника? Це — аспект проблеми, який в наших очах виправдовує порівняльне дослідження політичного чинника. У цьому відношенні порівняльне дослідження рецепції менше залежить від визначення відповідного впливу обставин, які конкурують з політичним чинником, що дає можливість визначити ефективність чинників, які його заміщують» [167, с. 22].

Варто також зазначити позицію Верлос Н. В. стосовно рецепції як конституційно-правового феномену, на думку якої в межах конституційно-правової рецепції останню слід розуміти як конституційно-правовий феномен та процес сприйняття, впровадження і засвоєння зарубіжного конституційно-правового матеріалу чи міжнародно-правової норми вітчизняною системою конституційного права в процесі її розвитку; як змістовно добровільний, вимушений чи примусовий процес сприйняття, впровадження та засвоєння різноманітного конституційно-правового матеріалу (правових норм, доктрин, ідей, концепцій, принципів та ін.)

країною-реципієнтом в процесі міждержавної взаємодії; як процес, що може реалізовуватись у порядку запозичення, трансферту чи консенсусу [28]. В межах даного підходу варто підкреслити можливість примусового застосування, про що у вищезазначеній роботі вказував І. Зайтай, посилаючись на політичну необхідність, як умову реалізації рецепції права.

Вдало з приводу значення рецепції право свого часу висловлювалася Фонарюк О. Ю., зазначаючи, що «рецепцію варто розглядати не тільки як явище, а й як процес, який є сукупністю ряду дій (сприйняття, засвоєння та впровадження) спрямованих на досягнення певного результату» [211, с. 84].

Українські дослідники Є. О. Харитонов і О. І. Харитонova є прихильниками широкого підходу до тлумачення рецепції права та зазначають, що його зміст слід розуміти виходячи з етимології самого терміну, а тому під рецепцією слід вважати відродження, сприйняття духу, категорій, засад, концепцій та основних положень права попередніх цивілізацій наступними цивілізаціями на певному етапі їх розвитку в контексті загального процесу циклічних відроджень. До того ж, учені зазначають, що «оцінюючи сучасний стан дослідження рецепції римського права, можна зробити висновок, що у цій галузі мали місце достатньо ґрунтовні наукові розвідки впливу римського права (особливо приватного) на формування наступних правових систем, наслідком чого стала поява більш чи менш цілісної концепції. Проте цілком очевидно, що з погляду теорії права, компаративістики вивчення лише одного напрямку впливу однієї правової системи (навіть такої досконалої, як римське приватне право) на більш пізні — є недостатнім. На нашу думку, тут постають дві проблеми: 1) «розширення» самого поняття рецепції з виходом за межі рецепції лише римського права; 2) встановлення інших, поряд із рецепцією, напрямів (форм) впливу (взаємодії, запозичення) правових систем». Вчені також аналізують суміжні з рецепцією поняття та підкреслюють, що на сьогодні в умовах становлення процесу формування взаємодії правових систем відсутнє чітке, загальновизнане розрізнення таких категорій, як «правова

аккультурація», «рецепції», «правові (юридичні) трансплантації», «запозичення» тощо, а тому вдалим та доречним було б обрання єдиного універсального термінологічного об'єму, який би найповніше розкривав суть взаємодії, тому учені пропонують використовувати термін правової аккультурації, під якою мати на увазі будь-яке запозичення елементів одних правових систем іншими, або ж поняття «правові (юридичні) трансплантації» [212, с. 279, 285].

Доречно зазначити, що з урахуванням відсутності єдиного підходу до визначення рецепції права та штучно створеного асоціативного зв'язку, що рецепція пов'язана виключно з приватним правом, виникає потреба у ґрунтовному переосмисленні змісту та ролі даного процесу, що викликано необхідністю розширення його меж. Разом з тим, дотримуючись широкого тлумачення рецепції, існує вірогідність неправильного розуміння значення рецепції, оскільки терміни правової аккультурації або ж юридичної трансплантації також несуть інше смислове навантаження.

Зокрема, термін «аккультурація» також поширений у порівняльному правознавстві, як і рецепція права. Як зазначає, І. М. Ситар, актуальність досліджень у сфері правової аккультурації підтверджується тим, що на межі XX і XXI ст. проблеми рецепції права стали важливими для окремих держав і для світового співтовариства загалом. Це пояснюється масштабами і характером сучасної правової експансії. Розвиток тієї чи іншої правової системи дає поштовх до аккультурації рецепції, яка повинна здійснюватися на добровільних засадах і відповідати соціокультурній природі країн-реципієнтів. Аккультураційні процеси передбачають запозичення норм тих чи інших правових систем на основі здорового глузду, тобто на підставі певних критеріїв оцінки, зокрема, розумності, істинності, моральності [180, с. 166, 167]. В даному випадку автор не ототожнює дані поняття, а використовує термін «аккультурація» як характеристику рецепції, тобто аккультурація по суті обслуговує рецепцію, дозволяє їй відбутися, тим самим описує онтологію процесу рецепції права.

На думку Ю. М. Оборотова, під правовою акультурацією слід розуміти засвоєння і використання правових цінностей, норм, інститутів, процедур, рішень, форм і видів діяльності інших правових культур, правових систем, правових сімей, що пояснюється і обґрунтовується неможливістю існування сучасного світу в умовах замкненості правових культур, внаслідок чого відбувається свого роду циркуляція у суспільній свідомості різноманітних ідей, світоглядних і ціннісних установок, розповсюджених через систему освіти і виховання. Ю. М. Оборотов класифікує акультурацію за такими видами: владна, договірна, доктринальна, позитивна (впровадження певного правового інституту) та негативна (відмова від подальшого використання правового інституту) [120, с. 33].

Ключовими поняттями у межах акультурації як явища (в запропонованому контексті) виступає культура та право, тому характеристика та закономірності розвитку правових культур безпосередньо впливають на процес трансформації та розвитку правових систем.

У дисертаційному дослідженні Станік С. Р. при дослідженні правової культури, її компонентів та динаміки зазначається, що динаміка правової культури може бути подана через призму цілей, засобів і умов культури. Найбільш статичні менш, ніж інші компоненти, піддаються зміні, а у загальноісторичному плані цілі змінюються під тиском інших елементів правової культури. Різноманітність правових культур у сучасному світі, як зазначає авторка роботи, одержує своє вираження у використанні поняття «національна правова культура», що відображає специфіку правової культури одиничного; поняття «правова культура локальної цивілізації», що відображає специфіку правової культури окремого; «правова культура миропорядку», що відображає специфіку правової культури загального. Також надається досить вдала характеристика видів правових культур, зокрема відкритих та закритих. Так, зазначено, що відкриті правові культури у своєму розвитку взаємодіють з іншими правовими культурами, сприймаючи, переробляючи і закріплюючи в собі доробки інших правових

культур, а закриті правові культури важче вступають в діалог з іншими правовими культурами, обмежуючи сприйняття досягнень інших правових культур, підтверджуючи свій правовий розвиток як єдино правильне. Разом з тим пропонується кожному правову культуру окремо також поділяти на зовнішню (правові цінності та позиції населення) та внутрішню (професійна юридична діяльність і її результати) [194, с. 4].

З наведеного можна зрозуміти, що гнучка (відкрита) правова культура з більшою вірогідністю буде схильна до динамічних змін, запозичень правових традицій та перспективного розвитку, на відміну від сталих (закритих) правових культур. Відповідно, очевидним є вплив історичних процесів, а також політичної волі конкретного періоду розвитку країни на стан лояльності правової культури до змін, що також впливає на безперешкодність у процесі застосування рецепції права.

Акультурація також розглядається в межах дослідження історичного процесу походження права. У одному з навчально-наукових джерел зазначається, що право, як і держава, виникає під впливом ряду чинників, таких як економічні, географічні, психологічні, воєнні, неолітичні революції тощо. При цьому, як правило, воно первинне, похідний характер права стосується не його походження, а акультурації (запозичення чи насадження більш високої правової культури, впровадження більш розвинених правових форм і норм – рецепція права) [200, с. 72]. В даному випадку акультурація права фактично ототожнюється з поняттям рецепції права, ознаки якого повністю відповідають ознакам акультурації. Даний факт свідчить про неоднозначність у розумінні даних базових правових категорій.

Варто зазначити, що акультурація пов'язана також з поняттям з поняттям універсалізації права. Як зазначає Жебровська К. А., універсалізація національного права – це є проявом правової глобалізації, вона обумовлює визнання основних правових цінностей, універсалізацію юридичної мови, а також правових норм, створення універсальних правових засобів та інструментів. Науковиця також зазначає, що дослідники,

звертаючи увагу на аспекти взаємодії правових систем сучасності та процесах запозичення правових цінностей, застосовують не тільки термін «правова акультурація», але й інші суміжні поняття - «правова рецепція», «правові запозичення», «імплементация», «уніфікація», «універсалізація» тощо, які, незважаючи на певну спорідненість, все ж таки розрізняються [63, с. 59].

Варто зазначити позицію О. М. Іванченко про те, що універсалізм слід вважати напрямом філософської думки, відповідно до якого світ розглядається як нескінченна цілісність та утверджується примат загального над одиничним. Автор зазначає, що «відповідно до філософських концепцій, заснованих на постулатах кантівських «загальних і необхідних» форм апіорної свідомості, діалектиці Гегеля, відмінність і своєрідність іншого, особливого повинно бути нівельовано задля домінування «загального», «універсального». Універсалізація, як зазначає О. М. Іванченко, є тенденцією утворення універсальних понять або смислів. Проявом цієї тенденції є цивілізація – реалізація «загального соціального зв'язку індивідів і груп, що створює великомасштабну єдність у просторі часу». Універсалізацію можна назвати провідною тенденцією розвитку і формування сучасного історичного та культурного становлення людства [69, с. 529].

Таким чином, універсалізація як явище спрямована на встановлення єдиної системи цінностей та основ в межах різних систем, приводячи їх (системи) таким способом у відповідність та підтверджуючи і закріплюючи між ними усталені зв'язки. В даному випадку, досліджуючи універсалізацію права, необхідно також розуміти, що даний процес повинен мати конкретну мету та бути викликаним певними історичними, політичними, соціальними чи культурними явищами, а частіше за все – комплексом таких явищ. Тому, універсалізація права з одного боку є закономірним процесом розвитку правових систем світу, а з іншого, є об'єктивізованим процесом в межах конкретного історичного періоду та за умови наявності конкретних обставин.

На думку Жебровської К. А., універсалізація права здебільшого проявляється у прагненні виробити загальні, всеосяжні підходи до права, його уніфікації, що означає введення до правових систем держав одноманітних норм, – явище не нове в державно-правовому житті різних країн [63, с. 59]. Правова універсалізація спрямована на формування універсальних «правил гри», в рамках яких суб'єкти права в правових системах різних рівнів можуть вступати в правові відносини, врегульовані не тільки правовою системою одного рівня, а рецепція права визначається як засіб універсалізації [63, с. 59–60].

На думку Хаустової М. Г., універсалізація національного права є основним напрямом, який відображає вплив глобалізації на національну правову систему, що реалізується за допомогою відповідних засобів і прийомів. Її ефективність, результативність і темпи залежать від багатьох факторів, які відображають особливості розвитку і функціонування національного права, а також їх потенціал і здібність до трансформації під впливом глобалізаційних процесів [215, с. 14].

З'ясувавши, що акультурація права впливає на процес рецепції, а також пов'язана з його універсалізацією, необхідним вважаємо дослідити суть ще однієї складової правового буття – ціннісним компонентом права. Встановлення даного зв'язку є цілком логічним та обґрунтованим, оскільки цінності є об'єктом інтересу суспільства та визначають можливі подальші вектори його розвитку.

Поняття цінностей у праві пов'язане із поняттям аксіології права. Бандура О. О. зазначає, що аксіологія права вивчає ціннісний аспект права, тобто його цінності, право як цінність, а також ціннісний аспект юридичних науки й освіти. Цінності права є загальнолюдськими, тобто такими, які право втілює в життя суспільства. Людина створила право для власних потреб, а отже, найвищою його цінністю (абсолютною цінністю, самоцінністю) є людина, її життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо [14, с. 46].

Досить цікавою є позиція науковця стосовно того, що стан права є показником розвитку культури як способу людського життя. Рівень його розвитку можна розглядати як загальний показник соціального прогресу, оскільки воно регулює відносини в усіх галузях суспільного життя. Зв'язок права з іншими сферами культури полягає в тому, що звід законів будь-якої держави демонструє хоч і специфічну, проте досить чітку картину життя цієї держави, суспільства загалом. Норми права попередніх епох нині є багатим, а часом і єдиним, джерелом пізнання епохи, особливостей життя народу, його культури, побуту, специфіки суспільно-політичного ладу [14, с. 52].

Останнє повертає нас до значення та ролі акультурації у реалізації процесу рецепції права. Разом з тим, цінність права, як стає зрозуміло, виражається і через сукупність умов та обставин існування держави, в тому числі з урахуванням культурологічної складової, таким чином, формуючи систему правової ідеології. Стан та рівень розвитку останньої ж, на наш погляд, впливає на можливість та зацікавленість держави та суспільства у реалізації процесу рецепції права.

При дослідженні правових цінностей як основ формування правових ідеологій у монографічному дослідженні Гришук О. В. зазначає, що правова ідеологія є ціннісним феноменом, що розглядається як один із інструментів зміни правової дійсності, ефективний спосіб організації суспільства, напрямку кардинальних трансформацій, домінанти розвитку та функціонування держави та критерію правового прогресу. Правова ідеологія визначає правові цілі розвитку, правові засади законодавчого поля, обґрунтовує і оцінює існуючі правові відносини, стимулює виникнення корисних для держави і суспільства правовідносин. Правова ідеологія орієнтує на правові цінності, вона є важливим вектором в аргументації лінії особистісної поведінки, способом внутрішньої самоорганізації завдяки якій проходить адаптація та ідентифікація людини суспільної. В той же час, на думку авторки, соціально-правові цінності, система яких сприймається як правовий ідеал, є серцевиною

будь-якої правової ідеології, оскільки репрезентує правові ідеї, образ та мету пропонованого типу права. З іншого боку, правовий ідеал і правова ідеологія є елементами правової свідомості та важливими сторонами правового життя суспільства, істотно та якісно впливаючи на правотворення, тлумачення права, правореалізацію та правозастосування [52, с. 77].

Тобто, правова ідеологія виступає відображенням правових цінностей, які в свою чергу впливають на формування стан розвитку правової системи, її рівень відкритості чи закритості, а відповідно і формують підстави та умови для рецепції права. Досить цікавим є підхід, відповідно до якого справедливість, яка розглядається в тому числі і у якості стандарту адміністративного судочинства, підлягає науковому аналізу при дослідженні правових цінностей.

Як зазначає Подковенко Т., справедливість – це одна з найважливіших проблем сучасності, яка відображає доволі складні, неоднозначні діалектичні процеси суспільного розвитку та разом з уявленнями людей про свободу і рівність, щастя і гармонію, справедливість входить у цілісну систему загальнолюдських ідеалів та цінностей [136, с. 13]. Подальші роздуми науковиці можна викласти тезово наступним чином: справедливість є внутрішнім змістом права, його внутрішнім наповненням, вона володіє безмежним гуманістичним потенціалом, завдяки якому право еволюціонує, розвивається, збагачується саме та наповнює якісним змістом існуючі суспільні відносини; для утвердження справедливості, для відстоювання істинного права потрібна сильна особистість, сильна в аспекті здатності протистояти неправді, злу, несправедливості – особистість, яка здатна щоденно збагачувати право, наповнювати його зміст правдою, гуманізмом і справедливістю; право повинно бути справедливим з урахуванням вимог моралі, це та природного права, а також сучасних вимог існування людства; справедливість є основою права та одним із базових, основоположних правових принципів, а існування права без справедливості є доволі сумнівним [136, с. 13].

Таким чином, очевидно, що поняття цінностей пов'язане та є причиною трансформаційних процесів у праві, які сприяють його розвитку та збагаченню за рахунок нових позитивних для такого процесу розвитку правових норм, звичаїв, ідеалів. Відповідно, процес рецепції права залежить від ціннісної характеристики правової системи, а самі цінності можуть бути втілені та закріплені в правових нормах у якості засад, принципів та стандартів.

Якщо проаналізувати суть стандарту рівності у праві та дослідити його ціннісну природу, то можна з'ясувати, що ідея рівності, яка в сучасному світі сприймається як суспільний ідеал, у різні історичні епохи залежно від розвитку демократії у суспільстві проявлялася та осмислювалася по-різному [93, с. 41]. Тому, лише тривалий та сповнений перепон історичний розвиток людської цивілізації сприяв утвердженню даної цінності та закріплення її на рівні загальноновизнаної.

Зокрема, Конституційний Суд України неодноразово у власних рішеннях тлумачить зміст принципу рівності. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(П)/2019, Конституційний Суд України вважає, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод та не виключає можливості законодавця при регулюванні питань соціального забезпечення встановлювати певні відмінності щодо обсягу такого забезпечення. Рівність та недопустимість дискримінації особи є конституційними принципами національної правової системи України, а також фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних

правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 14), Протоколі № 12 до неї (стаття 1) та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статті 1, 2, 7) [146].

Тобто, Конституційний Суд фактично визнає принцип рівності у якості цінності, підтверджуючи наші міркування стосовно значимості аксіологічної складової при дослідженні трансформації правових систем, а відповідно і при реалізації рецепції права.

Необхідним вважаємо також зазначити, що цінності є категоріями оціночними та такими, що можуть по-різному тлумачитись залежно від конкретних обставин. Як зазначає Гладкий С. О., у науковій літературі правові цінності звичайно трактують як духовні та матеріальні об'єкти, що мають позитивну значущість для людини, людських спільнот і суспільства в цілому і детермінують соціальну активність учасників суспільних відносин. Вчені ведуть довготривалий спір щодо об'єктивної чи суб'єктивної природи правових цінностей, активно дискутують щодо їх класифікації. Правові цінності, як видається, слід розглядати передусім як різновид духовних цінностей людини (людського суспільства). Хоча вони тісно пов'язані з об'єктивованими і матеріалізованими правовими феноменами, їх регулятивна сила виникає і виявляється завдяки процесам і «механізмам» духовної сфери людського життя. Правові цінності є осердям правової культури особи і суспільства [43]. О. О. Бандура вважає, що «право вбирає в себе загальнолюдські цінності, стає їх виразником і перетворюється на істинну, справжню культурну цінність. Удосконалення права як одного з основних засобів самоорганізації суспільства потребує гармонізації єдності цінностей та істини, утвердження загальнолюдських цінностей, котрі відповідають природі особистості та суспільства і виступають найвищим синтезом цінностей та істини, якого за всю свою історію досягло людство. Тією мірою,

якою зазначена мета досягається, саме суспільство стає правовим і перетворюється на істинну цінність» [16, с. 115].

З наведеного слідує висновок, що цінності права та правові цінності формуються під впливом суб'єктивного світосприйняття індивідом або індивідами правової дійсності. Відповідно, неможливо оминати увагою антропологічну складову права як додаткового фактору, який впливає на його гнучкість, а тому і на можливість подальшого розвитку шляхом рецепції. Антропологічна характеристика права пов'язана з філософськими категоріями буття. Як вдало висловився професор Бандура О. О., розроблення засад правової антропології як науки про правову людину зумовлене необхідністю вирішення основного питання правової філософії – співвідношення правової людини і правового буття. Автор виділяє наступні риси правової людини: наявність правосвідомості; визнання людини суб'єктом та об'єктом права; притаманність людині ролі гравця у сфері права (як і в інших сферах життя). Також зазначається, що у сучасному суспільстві відбуваються радикальні зміни, які вимагають від правознавців розроблення нових парадигм для подальшого розвитку права. Антропологія права має діалектичні зв'язки з іншими складовими філософії права – правовими онтологією, гносеологією, праксеологією й аксіологією, унаслідок чого фундаментальне антропологічно-правове дослідження здатне вибудувати засади філософії права загалом [15, с. 109].

Значення антропологічної складової права для розвитку та подальшого формування уявлень про стандарти права, зокрема і стандарти адміністративного судочинства, можна прослідкувати через призму соціально-змістовних ознак аксіоматичності ідеї про людину як вихідний пункт проведення будь-яких досліджень, які зводяться до історичної зумовленості потреби у «людиноцентричній» системі знань. Тому слід погодитись, що в основі філософсько-антропологічного підходу лежить віра у цінність людини [53, с. 123].

Враховуючи вищезазначене, стандарти адміністративного судочинства точно відображають впровадження людиноцентристської концепції та переслідування ідеї, що людина є найвищою цінністю для права та держави. Тому, передбачені стандарти адміністративного судочинства, які закріплені на рівні норм актів національного та зарубіжного права, є результатом еволюції правової свідомості, яка розвивалася під впливом змін у антропологічному філософському сприйнятті права, сприйнятті людини з урахування ціннісної компоненти.

Поняття рецепції права також тісно пов'язане із процесом взаємодії правових систем, які можуть існувати на рівні національному (коли зв'язки формуються між правовими системами двох чи більше країн), або ж виходити за його межі, створюючи систему вертикальних зв'язків з системою, яка є більш узагальненою, тобто існувати на міжнародному рівні. На обох рівнях відбуваються процеси акультурації, інтеграції та може мати місце рецепція права.

Враховуючи запропонований предмет дослідження, варто додатково проаналізувати інтеграційні процеси у правовій системі України та ЄС. Оскільки стандарти адміністративного судочинства покликані сприяти дотриманню прав, свобод приватних осіб з унеможливленням узурпації влади суб'єктами владних повноважень, встановлення інтеграційного зв'язку можна почати із з'ясування можливості універсального застосування прав і свобод.

Так, на думку Степаненко К. В., універсальне застосування прав і основних свобод сумісно з національною специфікою і традиціями держав, культурою і релігією їх народів. Універсальні підходи до застосування державами міжнародно-правових стандартів відображають тенденцію інтернаціоналізації суспільного життя, яка виявляється в міжнародних відносинах, що сприяє інтеграційних процесів, спільним рішенням державами загальних проблем сучасності [197, с. 55].

Доречним буде зазначити позицію Н. Оніщенко, яка вважає, що запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових стандартів передбачає вивчення закономірностей розвитку світової правової системи, окремих правових сімей, національних правових систем з урахуванням національних традицій, менталітету, наукових здобутків українських вчених-юристів [122, с. 3]. Таке запровадження є проявленням універсального застосування.

Наливайко Л. Р. та Степаненко К. В. вважають, що стандарти в міжнародному праві є універсально визнаними нормами, які, з одного боку, є мінімально допустимим консенсусом, а з іншого – зразками для наслідування. У цієї подвійної ролі стандартів полягає причина їх рухливості (в сфері прав людини – у бік постійного розширення змісту проголошених прав) [116, с. 14]. На думку Вінгловської О. І., міжнародні стандарти прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми (звичаєві й договірні), які визначають на основі тенденцій і потреб соціального прогресу загальнолюдський статус особистості шляхом: визначення переліку прав та свобод, що підлягають загальному дотриманню; закріплення юридичного змісту і обов'язку держав дотримуватись цих прав і свобод; встановлення краю можливого та припустимого обмеження цих прав і свобод; заборони певних дій з боку держави, юридичних та фізичних осіб [35, с. 7].

Варто взяти до уваги висновки, що для міжнародних стандартів притаманним є системоутворюючий характер та пріоритет над національним законодавством, а сам сенс системи міжнародних стандартів в галузі прав людини полягає в тому, щоб основні права і свободи людини взяли гору над національним суверенітетом. Вони створюють певний правовий орієнтир, до якого має прагнути як кожна окрема держава, так і вся світова спільнота. При цьому метою створення міжнародних стандартів в галузі прав людини є не уніфікація національних законодавств у зазначеній галузі, а побудова типових моделей, які використовуються державами для розробки своїх власних законодавств. Загальні правові цінності, принцип верховенства

права, панування закону, визнання і дотримання прав і свобод людини – це фундаментальна основа правових стандартів сучасної світової цивілізації [116, с. 16–17].

Таким чином, стандарти як правові явища можуть не лише уніфікувати право та правові системи загалом, про що йшлося вище, а й створювати загальні орієнтири розвитку правових систем. В такому випадку рецепція права відбувається не безпосередньо шляхом прямого запозичення правових норм.

Слід викласти позицію Сидеренко О. О., на думку якого правова дійсність є динамічною, вдосконалюється разом з розвитком суспільних відносин, що супроводжується суперечностями, негативними та позитивними явищами і тенденціями. Саме багатоаспектні процеси правової інтеграції дають змогу звернути увагу на нові аспекти права, осмислити наявні феномени, розкрити їх дійсний зміст і роль у вдосконаленні правового життя суспільства, держави і правових систем. Правова інтеграція полягає в об'єднанні правових елементів у системні утворення та відбувається в соціально-правовій сфері, має закономірний характер і спрямована на трансформацію сутності правових систем сучасності [179, с. 129].

Питання взаємодії правових систем також пов'язане із поняттям інтеграції. Вдало зазначає Яковюк І. В., що у сучасних умовах поняття «інтеграція», «регіональна» і «міжнародна інтеграція» стали настільки розхожими, що часто втрачають свою змістовну основу, в наслідок чого, виникає настільки широка інтерпретація проблем інтеграції, що вказане поняття інколи перестає сприйматися як категорія науки [240, с. 36]. Науковець використовує широкий підхід до визначення поняття інтеграції та європейської інтеграції, зокрема, зазначаючи, що термін «європейська інтеграція» використовується для позначення взаємопов'язаних, але водночас дещо відмінних за змістом процесів: з одного боку, він передбачає зміцнення традиційної співпраці держав (Рада Європи, ОБСЄ), а з другого — пов'язаний із процесом створення ЄС, в інституційному механізмі якого

поєднані наднаціональні і міжурядові інститути. Отже, інтеграція в Європі є явищем не одномірним і неоднозначним, оскільки допускає суттєві відмінності у змісті, цілях, інституційній структурі, нормативному оформленні тощо. Вибір моделі інтеграції залежить від мети об'єднання, а також ставлення держав до проблеми реалізації суверенітету. Ідеї європейської інтеграції мають широкий діапазон і тривалу історію. Хоча всі вони часто-густо переслідували відмінні цілі, їм тим не менш притаманна певна спадковість, здатність сприймати раціональні пропозиції попередників і примножувати їх новими ідеями. Відтак, модель інтеграційного об'єднання, що втілювалася в Європейських співтовариствах, а згодом трансформувалася в Європейський Союз, представляє собою результат синтезу різних концептуальних підходів стосовно форми створюваного об'єднання й організації влади в ньому. Ця модель і дотепер перебуває в стані розвитку, що ускладнює питання щодо визначення її правової природи [240, с. 49, 379].

З наведеного слідує, що по-перше, інтеграція не ототожнюється за змістом з поняттям уніфікації, оскільки допускає відхилення від «загального» на користь «одиничного» в межах систем, що інтегруються. Дане твердження можна застосовувати і у праві, коли рецепіюючи стандарти адміністративного судочинства, які визнані Радою Європи або ж іншими інституціями ЄС, можуть трансформуватись в правове та нормативне поле України за умови спеціального порядку правозастосування (що є допустимим). Також можливість відходження від загального можна яскраво прослідкувати на прикладі існування національного законодавства країн-членів ЄС, яке існує паралельно з імперативними актами самого Союзу.

На думку Трихліб К., поняття інтеграції найповніше розкриває свою суть через гармонізацію законодавства, про яку буде йти мова у наступних структурних підрозділах роботи. Науковиця зазначає, що у контексті наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу поняття «гармонізація законодавства» найбільш повно розкриває зміст і сутність процесів правової інтеграції. Термін «гармонізація законодавства» є

універсальним, найбільш широким та таким, що охоплює всі інші поняття, які застосовуються для характеристики окремих аспектів правової інтеграції. Також на думку Трихліб К. О., поняття гармонізації насамперед слід розглядати крізь призму наближення вітчизняної загально правової термінології до термінології європейського права, як послідовний процес узгодження основних понять, підходів та концепцій розвитку національного законодавства України на основі загальноєвропейських цінностей, стандартів і принципів права [202, с. 59–60].

Досліджуючи передумови виникнення й розвитку, сутності, змісту та теоретичних основ різних наукових теорій європейської інтеграції, зокрема, теорії європейської правової інтеграції [203, с. 55], Трихліб К. О. робить висновок, що, проаналізувавши різні підходи західної науки щодо теорії європейської інтеграції, можна дійти висновку, що вони мають плюралістичний характер, оскільки немає єдиної правильної «загальної теорії» євроінтеграції. Тому можна виокремити теорії економічної, політичної, соціологічної, правової євроінтеграції тощо. На її думку, актуальною сьогодні для України та такою, що потребує подальшого детального вивчення й усебічного науково-теоретичного аналізу, є саме теорія правової інтеграції як головний засіб наближення права України до права Європейського Союзу [203, с. 59].

За словами Сокур О. В., «інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у «чистому» вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу» [187, с. 57].

Наведене характеризує ще одну ознаку інтеграції (в тому числі і інтеграції правової), яка свідчить про можливість існування формуючого зв'язку від «одиничного» до «загального», коли право, трансформуючись та розвиваючись, відповідає на потреби не лише суспільства конкретної держави, а охоплює інтереси більш широких груп, а відтак виникає необхідність у утворенні ще одного рівня організації – наддержавного, наднаціонального.

Виходячи з даного погляду, дехто з науковців розглядають рецепцію права як спосіб правової інтеграції на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях. Зокрема, Хаустова М. Г. зазначає, що «при співвідношенні даних категорій необхідно вказати, що рецепція як процес запозичення правових елементів виступає способом правової інтеграції на міжнародному (при запозиченні однієї національної правової системи елементів правової системи іншої держави) та внутрішньодержавному рівнях (при запозиченні правових елементів однієї регіональної правової системи іншою) [214, с. 198].

Таким чином, рецепція як процес по-різному сприймається в межах національної правової думки. Найчастіше вітчизняні учені пов'язують рецепцію із процесом запозичення правових моделей, які панували за часів існування римського права, проте, з часом відбулася трансформація уявлення, тому на сьогодні рецепція по суті відображає інтеграційні, узагальнюючі тенденції розвитку правових систем, які не мають прив'язки до поділу права на приватне та публічне.

Для системи стандартів адміністративного судочинства важливо розуміти, що рецепція виступає у ролі способу акультурації законодавства та системи права загалом. Акультурація права, яка має наслідком його універсалізацію, відображає релевантні часи підходи стосовно цінності права як суспільного регулятора, дослідження якого є особливо важливим при становленні системи загальних засад здійснення захисту прав приватних осіб від незаконних дій суб'єктів владних повноважень. Акультурація через

процеси та стадії рецепції формує нову систему правової ідеології у країні, відображаючи настрої та рівень дотримання прав людини, яка визнається найвищою соціальною цінністю. Відповідно, акультурація, а саме процес її реалізації, можливий за умови панування суспільної зацікавленості у рецепції та залежить від рівня гнучкості правової системи, яка в свою чергу залежить від різноманітних політико-державних тенденцій розвитку.

Дослідження рецепції права залежить також від рівня взаємодії правових систем, зв'язки між якими можуть бути реалізовані на двох рівнях: національному та міждержавному. При чому, в обох випадках можна вести мову про рецепцію як спосіб покращення законодавства та правової системи загалом. Для формування та дотримання стандартів адміністративного судочинства виокремлення двох рівнів є важливим та необхідним з огляду на потребу у забезпеченні їх дотримання на міжнародному рівні при визнанні міжнародною спільнотою та організаціями рівня дотримання прав, свобод та інтересів приватних осіб.

Отже, рецепція права відображає процеси універсалізації, уніфікації та акультурації права, сприяє його змістовному наповненню за умови готовності правової системи до таких змін, а також виступає додатковим індикатором необхідних змін в суспільно-правовому регулюванні, оскільки необхідність у рецепції є підтвердженням існування правової ситуації, яка потребує зовнішнього втручання.

2.2 Рецепція стандартів адміністративного судочинства

Формуванню законодавства з адміністративного судочинства передували численні державотворчі події. Факт проголошення незалежності нашої держави створив законні можливості для утворення судової системи. Додатково цьому сприяла Концепція судово-правової реформи 1992 року, а пізніше – Закон України «Про статус суддів» 1992 року. Дані акти формували основи для подальшого розвитку системи адміністративних судів та адміністративного судочинства.

Н. Писаренко вдало аналізує та зазначає, що Кодекс адміністративного судочинства України як акт, що гарантує звернення особи проти держави, потребує подальшого оновлення та переосмислення, що пояснюється і збільшенням звернень осіб до Європейського суду з прав людини [133, с. 3]. Нововведення повинні органічно вплинути і на закріплення принципів адміністративного судочинства. Необхідно додати, що до прийняття Кодексу адміністративного судочинства гарантією звернення до суду особи за захистом своїх порушених прав з боку влади виступало положення статті 55 Конституції України, частиною 1 якої було передбачено, що кожному гарантується право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [86]. Таким чином, процес формування єдиного акту, який би передбачав порядок судового захисту прав особи у визначеному вище випадку, був розтягнутим у часі, що на наш погляд, значно затримувало розвиток системи адміністративного судочинства.

Оскільки рецепція передбачає вдосконалення існуючого порядку, наповнення його новим змістом, який необхідним є на певному етапі розвитку держави, а також з'ясувавши, що рецепція є поняттям ширшим, ніж процес буквального запозичення норм та принципів римського права, варто розглянути практичний аспект її реалізації у формуванні стандартів адміністративного судочинства, а також їх трансформації.

Для розкриття змісту та значення дослідження форм рецепції права в межах даного дослідження спершу слід розглянути значення терміну форма у прив'язці до правового процесу, тобто його місце в правовій дійсності як об'єктивній існуючій площині. Близьким до категорії форм рецепції є поняття «форма права», яке відповідно до різного тлумачення може варіюватися та по-новому сприйматися для обґрунтування та пояснення певних правових процесів. Необхідно підкреслити, що до сьогодні наукова думка не має єдності в частині визначення терміну «форма права». Відповідно до юридичного словника за редакцією Ю. С. Шемчушенка, форма

права – це спосіб внутрішньої організації, а також спосіб зовнішнього вияву правових (юридичних) норм, який засвідчує їхню державну загальнообов'язковість [224, с. 674]. Інші вчені стверджують, що форма права це спосіб внутрішньої організації, а також зовнішнього прояву правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість [157, с. 86]. На думку В. О. Котюка, формою права є зовнішнє оформлення змісту загальнообов'язкових правил поведінки, які офіційно встановлені чи санкціоновані державною владою, або загальновизнані суспільством (наприклад, правовий звичай, рішення, прийняті на всенародних та місцевих референдумах) [91, с. 35]. Як зазначає Н. Чубоха, «форми права також розглядаються як результат правотворчої діяльності держави, яка формулює чи санкціонує правила поведінки (інколи дає згоду (дозвіл) на творення правил поведінки в майбутньому окремими суб'єктами правовідносин) і тим самим надає такому правилу поведінки нової якості – юридичної норми. Проте форма права не завжди є безпосереднім результатом правотворчої діяльності держави; участь держави в цьому процесі може здійснюватися і в непрямій, а опосередкованій формі, але така участь держави є завжди обов'язковою» [219, с. 107]. Тобто, можна небезпідставно стверджувати, що будь-яке вираження форми права має бути легальним, тобто таким, що схвалене державою у передбаченому порядку.

Варто також зазначити підхід, який розкриває зміст форми в правовій дійсності через категорію способу: «Поняття форми права розкриває те, як право, правові норми встановлюються і зовні відображаються. Способи юридичного нормоутворення мають характерні їм форми відображення юридичних норм: одностороннє волевиявлення органів держави виражається в юридичному нормативному акті; дво- чи багатостороннє волевиявлення суб'єктів права на паритетних засадах – в юридичній нормативній угоді (договорі); санкціонування – у правовому звичаї; визнання судової практики – в судовому прецеденті. Немає ніякого протиріччя і у тому, що одна і та ж форма зовнішнього виразу права може бути результатом різних способів

правотворчості (наприклад, закон як акт референдуму і як акт вищого представницького органу держави)» [219, с. 108].

Дійсно, форма права є його зовнішнім вираженням, формальним закріпленням, але водночас форма права може розумітися як спосіб, інструмент закріплення відповідних правових норм, що виражається у передбаченому порядку закріплення цих норм. Останнє безпосередньо стосується рецепції права.

2.2.1 Загальні підходи до визначення форм рецепції права та їх аксіологічна роль при формуванні стандартів адміністративного судочинства

Форми рецепції права в науковій літературі здебільшого розглядалися та досліджувалися при вивченні рецепції римського приватного права. Для розкриття запропонованого предмету дослідження даної роботи вважаємо за доречне проаналізувати науково-теоретичні здобутки вітчизняної правової думки та з'ясувати можливість практичної реалізації форм рецепції, які виокремлюються дослідниками, в системі вдосконалення публічного права, а точніше – в системі формування стандартів адміністративного судочинства.

Роль типологізації форм рецепції права дозволяє з'ясувати запити суспільства та держави у процесі становлення стандартів, та прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок між потребами у рецепції та результатами даного правотворчого процесу [225, с. 126].

Автори навчально-методичного посібника «Основи римського права» зазначають, що реально рецепція римського приватного права майже ніколи не відбувалася в якійсь одній формі. Найчастіше мало місце поєднання декількох форм з переважанням якоїсь з них. До цього треба додати, що рецепція римського приватного права може бути різних видів. По-перше, розрізняють прямі (первинні) та похідні (вторинні) рецепції [123, с. 150].

Учені пояснюють таку класифікацію з контактом реципованого права з системою права у часі, коли можливий факт прямого (безпосереднього)

контакту або ж контакту опосередкованого, шляхом запозичення ідей з правової системи або законодавства окремої країни, де рецепція вже відбулася раніше («вторинна» або «похідна» рецепція) [123, с. 150]. При цьому слід зазначити, що мова в даному випадку не йде про безпосереднє копіювання положень актів, які діяли в минулому, а про запозичення ідей, поглядів, концепцій.

Автори також зазначають, що рецепція до того ж може бути не лише явною, але й латентною (прихованою), коли запозичення певних ідей, або якихось засад, принципів рішень тощо зроблено у процесі правотворення фактично на підґрунті вже відомої раніше системи приватного права, але з виголошенням (офіційно чи напівофіційно тощо) принципово іншого підходу [123, с. 150].

Що стосується прямої та похідної рецепції публічного права, слід звернутися до історичних основ формування адміністративного права та адміністративної юстиції, оскільки специфіка формування та становлення публічно-правових норм, концепцій, моделей у праві відрізняється від приватно-правових. Виходячи з наведених вище у роботі міркувань про те, що на процеси рецепції здійснюють безпосередній вплив державотворчі закономірності та події, що відбуваються у політичному просторі країни, варто також проаналізувати історичний розвиток становлення адміністративного судочинства.

Аналіз історичних основ формування галузей права формує загальне уявлення про його систему та ті цінності, які закладені базисно. Відтак, можна припустити, що рецепція ідей публічного та приватного права (даний процес має місце в процесі формування основ галузей як структурних елементів системи права) впливає на масив стандартів адміністративного судочинства.

Дослідженню процесу дихотомії права приділила свого часу увагу дослідниця О. В. Гончарук, яка справедливо стверджувала, що публічне та приватне право є взаємопов'язаними та взаємопроникаючими системами, а

розподіл права на галузі не повинен обов'язково відповідати розподілу права на публічне та приватне. Ученою також обґрунтовано, що публічним правом регулюються відносини спільного інтересу, який пов'язаний із задоволенням спільних потреб, захистом інтересів суспільства та держави, а також закріплюються основні правові відносини між громадянином, суспільством та державою в особі публічних установ. Важливим висновком, вважаємо, є думка про те, що генеза публічного права логічно слідує із об'єктивного існування суспільних відносин, які перебувають у безперервному процесі змін та розвитку, породжуючи процеси та явища, які потребують публічно-правового регулювання [46].

Цікавим є підхід Матвєєва П. С., який досліджуючи явище дихотомії права як основи правотворення вказує, що «для України дослідження у напрямку теоретико-правового обґрунтування найбільш ефективного балансу приватно-правових та публічно-правових важелів впливу набуває особливого значення на шляху вдосконалення правової системи України в контексті євроінтеграційних та імплементаційних процесів та її гармонізації до законодавства ЄС [107, с. 136]. Таким чином, дихотомія права проявляє свою роль у процесі знаходження балансу публічно-правових форм правовиявлення.

Досить обґрунтовано та концептуально стосовно доцільності дихотомії права та співвідношення букви і духу права висловлювався свого часу Козюбра М. І. На наш погляд, його висновки є релевантними тій проблематиці, яка окреслена у даній роботі. Так, науковець зазначає, що право, що випливало з глибин суспільного життя, породжене вільним духом суспільства, поступово вводиться у жорсткі словесні рамки. Завдяки формальній визначеності, підвищеній нормативності, можливості доведення до відома адресатів тощо право істотно наростило свою регулятивну енергію, стало більш ефективним гарантом стабільності й безпеки в суспільстві. Проте, з другого боку, словесні формулювання вступили у суперечність із вільним духом права, першоосновою існування якого є свобода. Буква права,

що прагне визначеності, стабільності і безпеки суспільних відносин, була протиставлена духу права, що забезпечує його гнучкість, динамізм [81, с. 3].

З наведено непрямо слідує, що формалізація права ускладнює процес сприйняття права як суспільного регулятора, оскільки набуваючи конкретної форми, ідея як правило поведінки, обмежується словесними конструкціями нормотворення у формалізований спосіб. Наслідком цього процесу є штучно обумовлена необхідність віднесення конкретної норми права до конкретної галузі (якщо ми говоримо про такий спосіб поділу системи права), а відтак віднесення даної галузі до публічної та приватної. З цього моменту, загальнодіючі критерії та характеристики галузі стають для правової норми загальними ознаками, які її диференціюють, і як наслідок може відбуватися неправильне розуміння першоствореної ідеї.

Філософсько-енциклопедичний словник надає визначення дихотомії як як поділу цілого на дві частини, а основою такого поділу виступає наявність конкретної ознаки, як наслідок, в результаті дихотомічного поділу родового поняття отримують два видові поняття, що перебувають у відношенні суперечності і є підпорядкованими родовому поняттю. Відповідно у логіці це зводиться до поділу за ознакою суперечності [210, с. 157–158]. Дещо відрізняється позиція у погляді на дихотомію права у Андріюк В. В., яка зазначає, що «в строгому розумінні двочленний поділ права на публічне і приватне не має всіх ознак дихотомії, оскільки публічне та приватне право як підсистеми права не перебувають в строгому протиставленні і не розглядаються як протилежні його частини, а як взаємопов'язані, взаємодіючі складові єдиного цілого. При цьому ознаки дихотомії більше притаманні поділу інтересів на публічний та приватний, що розглядається в якості одного з ключових критеріїв поділу права на публічне і приватне» [6, с. 7].

Аналіз ролі дихотомії права необхідний для переосмислення системи права та встановлення і ідентифікації нових зв'язків між структурними

елементами системи. Для дослідження стандартів, принципів, основних ідей ці зв'язки мають вирішальне значення.

Козюбра М. І. слушно стверджує, що головним у розвитку системи права мають стати започатковані євроатлантичною цивілізацією, а нині загально визнані цінності - права і свободи людини, верховенство права, правової держави, розвинутих процедур розв'язання соціальних конфліктів і досягнення громадської злагоди. Саме вони є визначальними для правотворчості й подолання суперечностей між буквою і духом права у процесі його застосування [81, с. 6].

Отже, загальні ідеї, визначальні вектори подальшого правозастосування, засади, або ж стандарти можуть бути спільними для приватного та публічного права, а тому можна вести мову про форми, що рецепції, притаманні приватному праву, можуть бути реалізовані і для права публічного. Це повертає нас до роздумів про цінність права та його реалізацію, зокрема про те, що аксіологічна функція права реалізується через формування та закріплення основних засад. Разом з тим, не варто заперечувати ідею більш широкого тлумачення стандартів в межах галузі, які можуть «виходити за межі» тих, що є формально визначеними, тобто нормативно закріпленими.

Повертаючись до форм рецепції права, варто відзначити, що вчені цивілісти наводять наступні форми рецепції римського приватного права:

- вивчення в навчальних закладах як юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників;
- вивчення римського приватного права як надбання культури;
- дослідження, аналіз та коментування юридичних джерел;
- безпосереднє застосування норм та положень норм римського права;
- використання норм римського права як взірця при створенні нормативних актів (особливо при реалізації кодифікаційних проектів);
- використання давньоримської методики створення нормативних актів або їхнього застосування;

- сприйняття та використання головних засад, ідей та категорій, римського приватного права [123, с. 151–152].

Для системи стандартів адміністративного судочинства усі перелічені форми є застосовними. Більше того, необхідно підкреслити, що на превеликий жаль, форми рецепції права розглядаються виключно у прив'язці до римського права, а тому недослідженими в межах вітчизняної правової науки є загальне поняття форм рецепції. Оскільки форма визначає майбутній зміст досліджуваного явища, можна зробити висновок, що для сучасної правової системи найбільш поширеним проявом рецепції є закріплення вже існуючих положень на рівні нормативно-правового акту. Відповідно, можна стверджувати, що форми рецепції права впливають на зміст нормативно-правових актів.

Для системи публічного права недостатнім є той рівень наукової забезпеченості дослідження даного питання, тому слід окремо з'ясувати можливість реалізації форм рецепції для системи стандартів адміністративного судочинства, для чого необхідним буде в черговий раз звернутися до історичних витоків формування системи ціннісних орієнтирів у праві.

Що стосується групи аксіологічних форм рецепції, що формують уявлення про право як загальнолюдську цінність, то сприйняття та використання головних засад, ідей та категорій частково розглядалося при розкритті значення дихотомії права. Окремо слід зазначити, що вивчення римського приватного права як надбання культури не розглядатиметься детально, оскільки, як було з'ясовано, обмеженість римським правом не дозволяє повно поглянути на процеси рецепції у публічному праві. Ключовими правовими поняттями в межах даних форм рецепції виступають цінності права, закладені в основу тих правових систем, які існували раніше і надалі трансформувались у цінності публічного права. Зокрема і адміністративного судочинства.

Необхідно відзначити роль і природного права у цьому аспекті. Як зазначає Львова О. Л., римське вчення про природне право, яке суміщало в своєму кінцевому розвитку морально-філософську ідею з релігійною, було сприйнято західно-європейською думкою середньовіччя і залишалося міцним здобутком наукової юриспруденції аж до початку 18 століття [100, с. 104]. Кутенко В. П. вказує, що в системі концепції природного права важливе місце займають цінності: право людини на життя, свободу, власність, право на повагу до себе та гідний спосіб життя. Ці цінності є «чинниками формування морального кодексу особистості, її правової свідомості та сприяють розв'язанню проблем політичного, економічного та духовного життя суспільства, проблем соціальної стратифікації суспільства» [96, с. 104, 158].

Тобто природне право, яке базується на цінностях, стало основою для формування системи загальних стандартів (принципів) права, які в подальшому трансформувались та розвивались, в результаті чого було сформовано систему спеціальних принципів кожної окремої галузі права.

Варто зазначити підхід, який відстоюють прихильники природно-правової школи права, порівнюючи останнє з правом позитивним, що особливо важливим постає в контексті дослідження формування вихідних положень права, тобто його принципів. Братасюк М., зокрема, зазначає, що з позицій природно-правового підходу впливає, що на підставі своєї органічності, іманентності буттю людини, природи, життю, здатності відображати фундаментальні зв'язки засад буття загалом, природне право мислиться первинним і визначальним стосовно позитивного права, яке має бути його наслідком. Науковиця також робить висновок, що природне право знаходить відображення не лише у приписах позитивного права, а й існує в неписаному вигляді у змісті релігійних і етичних вимог, тобто воно пов'язане з етикою та релігією, тоді як позитивне право, будучи ототожненим із законом, не потребує для себе релігійних та етичних обґрунтувань, природне право систематично звертається до них. Через релігійно-метафізичне та

етичне підґрунтя природне право пов'язує себе з культурою, багатьма її цінностями, трактується як духовно-культурне явище, тоді як позитивне право є скорше явищем цивілізації, а не культури, в той час, як природне право апелює до всього нормативно-культурного поля, позитивне право схильне себе від нього відмежовувати [24, с. 209]. А зважаючи на твердження, що природно-правовий підхід стверджує невідчужувані права людини на життя, свободу і власність, повагу до людської гідності, честі тощо – вони вважаються такими, що «видані» людині розумом, природою та Богом, зумовлені її людською природою та сутністю, і з'являються разом із появою людини на світ, а тому оголошені невідчужуваними [24, с. 208–209], додатково підтверджується припущення, що природне право є першоджерелом ціннісних орієнтирів в правовій дійсності, які формують систему базисних засад.

Формуванню спільних правових традицій внаслідок універсалізації та уніфікації колективного досвіду, який впливає на процеси правової єдності, передували історичні процеси формування спільних правових цінностей, які беруть початок з формування римського права. Означене варто проаналізувати в контексті вивчення сприйняття та використання головних засад, ідей та категорій, римського приватного права як форми рецепції. Поняття справедливості з давніх часів укоренилися в правовій дійсності.

Як зазначає Пастушок Г. І., принцип справедливості мав особливе значення у судочинстві. На нього часто посилалися юристи і претори у нестандартних випадках, коли застосування права було недостатньо аргументоване для позитивного вирішення справи. Для римлян принцип справедливості та його роль у бутті права були іманентно даними, виходячи з основних світоглядних настанов римсько-античної людності. Римське право з часів свого виникнення прагнуло справедливості, тому той, хто не переслідував цю мету в своїй діяльності, не міг бути юристом. Римські юристи говорили про справедливість як про начало рівності всіх у сфері права і перед законом [127, с. 33–34]. Також автор зазначає, що «Моральні

принципи, розроблені у римському праві, не втрачали актуальності упродовж поступу європейської цивілізації. Вони і досі продовжують бути регулятором взаємовідносин між людьми, сприяючи у вирішуванні суперечностей між суспільством і поведінкою окремих людей. Моральність передбачає певну систему заборон і приписів, що захищають такі універсальні цінності» [127, с. 34].

Зазначене свідчить про те, що можна говорити про природню форму рецепції стандартів, коли вони натуральним шляхом, природнім чином були втілені у систему права, набувши галузевого значення. Відтак, мова може вестися про пряму рецепцію, як форму. Наприклад, пряма рецепція стандартів характеризується безпосереднім перенесення правових норм в діючу та існуючу правову систему права. Крижевський А. В. стверджує, що пряма рецепція відбувається, коли мова йде про запозичення законодавчих рішень [92, с. 30]. Так, очевидно, що пряма рецепція права бере свій початок з організації судового процесу у період дії римського права. Наприклад, Мирза С. С. вказує, що характерними римами легісакційного процесу у Стародавньому Римі були жорсткий формалізм і урочистість, складний обряд, що складався з дій ритуального характеру, а відступ від встановлених законом фраз означав поразку у справі [112, с. 37]. Якщо проаналізувати стадії (*ius* та *iudicium*) та типи (за допомогою присяги (*legisactiosacramento*), прохання про призначення судді або арбітра (*legis actio arbitri vepostulationem*), шляхом накладення руки (*legis actio per manus iniunctionem*) [112, с. 37] легісакційного процесу, то стає очевидним, що і на той час діяли принципи верховенства права, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності і відкритості судового процесу, змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковості судового рішення, неприпустимості зловживання процесуальними правами, які передбачені Кодексом адміністративного судочинства України [78].

Аналогічні висновки можна зробити, аналізуючи формулярний процес (*performulas*), який характеризувався тим, що претор дістав змогу втручатися в розвиток права шляхом уведення нових типів позовів для захисту нових відносин або розширення сфери застосування існуючих позовів [112, с. 38].

Проте, що стосується другої стадії процесу (*iudicium*), то вона проходила перед суддею та характеризувався тим, що сторони надавали докази фактів, на які вони посилалися, а суддя оцінював надані докази і вирішував справу з урахуванням тих указівок претора, які було зазначено у формулі, а також видавав судові рішення, яке було остаточним, тому що апеляція не допускалася [112, с. 39]. Тому, що стосується перегляду рішень в апеляційному та касаційному порядку, дані стандарти забезпечені та передбачені не були, але примусове виконання рішення забезпечувалось можливістю подати спеціальний позов про таке виконання (*actio iudicati*).

Чи дійсно можна вважати прямою рецепцією наведені вище особливості здійснення судового процесу в Стародавньому Римі, питання залишається відкритим, оскільки тривалий історичний період трансформації правових систем, вплив геополітичних процесів того часу на формування системи права, особливості розвитку адміністративного судочинства здійснювали вплив на правотворення та формальне закріплення принципів, якими учасники правовідносин користуються сьогодні.

Опосередкована рецепція, яка означає запозичення ідей із тієї культури (системи) права, яка першочергово перейняла вже визначені конкретні ідеї, теж характерна для системи стандартів адміністративного судочинства. Обумовлюється та пояснюється це також історичними особливостями процесу становлення адміністративного судочинства, яке на превеликий жаль для України, переймало традиції і радянської системи права, для якої було характерним наявність ознак латентної рецепції з умовою застосування принципово іншого підходу у правозастосуванні. Зазначене можна прослідкувати, проаналізувавши підхід до ролі оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень в радянській системі права.

Миколаєць В. А., зокрема, зазначає, що радянський етап (1927–1991 роки) генези справ в адміністративному судочинстві характеризується фактичною відсутністю розвитку нормативно-правового регулювання адміністративного судочинства, розглядом адміністративних справ у порядку господарського чи цивільного судочинства, а адміністративні справи не могли бути пов'язані з оскарженням до суду дій службових осіб, державних і громадських органів. Даному етапу були характерні такі особливості: розвиток нормативно-правового регулювання адміністративного судочинства фактично не здійснювався; більшу частину періоду адміністративні справи розглядались у порядку господарського чи цивільного судочинства і не пов'язувались із захистом прав громадян від порушень із боку держави; прийнята на конституційному рівні норма щодо оскарження до суду дій службових осіб, державних і громадських органів протягом тривалого часу не набувала законної сили; право на адміністративне оскарження дій суб'єктів державного управління було врегульовано вже фактично перед розпадом Радянського Союзу [110, с. 67].

Проте, що стосується етапу, який передував описаному, то як зазначає Решота В. В., у період недовгого існування української державності достатня увага була приділена питанням адміністративної юстиції. Вже тоді були намагання побудувати правову державу із дотриманням прав та свобод людини і громадянина. Аналіз законодавчих проєктів того періоду дозволяє прийти до висновку, що інститут адміністративної юстиції досяг значного розвитку і на конституційному рівні закріплювались положення щодо формування самостійної гілки адміністративного судочинства [164, с. 126].

Таким чином, можна стверджувати, що за формою відбулася латентна та вторинна рецепція окремих стандартів, які формально дозволяли застосовувати мету адміністративного судочинства, але фактично це не відбувалося, що пояснювалося особливостями та специфікою моделі суспільно-політичного життя того часу. Учені справедливо зазначають, що інститут адміністративної юстиції в Україні пройшов довгий шлях свого

становлення, а починаючи з другої половини XIX століття на території України відбулось значне зацікавлення проблемами адміністративної юстиції шляхом активного формування квазісудових утворень у вигляді судово-адміністративних органів з вирішення спорів у сфері державного управління. Проте відсутність державної незалежності, повне заперечення адміністративної юстиції радянською владою та інші об'єктивні причини унеможливлювали створення цього демократичного інституту. Лише із проголошенням незалежності України був взятий курс на модернізацію існуючої системи захисту прав громадян у сфері державного управління та місцевого самоврядування [164, с. 127].

Комплексність застосування підтверджується також аналізом таких форм рецепції, як вивчення римського приватного права як надбання культури, дослідження, аналіз та коментування юридичних джерел, безпосереднє застосування норм та положень норм римського права (що більше стосується приватного права), використання норм римського права як взірця при створенні нормативних актів (особливо при реалізації кодифікаційних проектів), використання давньоримської методики створення нормативних актів або їхнього застосування [123, с. 151–152], про які було зазначено вище. Це підтверджує вищезазначене про те, що форми рецепції застосовувались сукупно, часом одночасно.

Таким чином, загальна характеристика форм рецепції стандартів адміністративного судочинства неможлива без звернення до історичних витоків формування даної сукупності правовідносин та моделей формування взаємозв'язку між приватною особою та суб'єктами владних повноважень. Головним аспектом, який необхідно враховувати, є аксіологічна функція права, яка в процесі правової еволюції трансформувалась в ціннісний складник стандартів, в тому числі і адміністративного судочинства. Додатково форми рецепції можна прослідкувати та охарактеризувати при аналізі дихотомії права, його дифузії, що означає універсальний та

всезагальний характер стандартів, які можуть бути спільними як для приватного так і для публічного права.

Отже, для стандартів адміністративного судочинства характерними є усі перелічені у даному розділі форми рецепції, з урахуванням тієї особливості, що переважають аксіологічні, які підтверджують ідею про право як суспільне надбання та цінність. Додатково слід підкреслити, що застосування ізольовано окремих форм рецепції не має практичного сенсу, оскільки історичні та державотворчі процеси провокували використання різноманітного інструментарію для вдосконалення конкретної сфери суспільних відносин, а отже і рецепція відбувалась комплексно.

2.2.2 Форми рецепції стандартів адміністративного судочинства

Проаналізувавши загальні теоретичні підходи до визначення та суті, змісту поняття «рецепція» у праві, а також з'ясувавши основні форми рецепції та їх можливе втілення у процесі формування стандартів адміністративного судочинства, варто визнати, що занадто узагальнюючі позиції не дозволяють повноцінно розкрити сутність рецепції саме досліджуваних стандартів. З одного боку це пояснюється універсальністю категорії «стандарт», «принцип», «засада», та існуванням загальних засад їх природного формування, які беруть початок з об'єктивно існуючого права як соціально-регулюючого явища. З іншого ж боку, варто зауважити, що на наш погляд, для розкриття особливості будь-якого правового явища необхідно керуватися звуженим підходом, відшукуючи специфічні риси та ознаки конкретного предмету запропонованої проблематики, тому вважаємо за необхідне зупинитися на тих особливих формах рецепції, які притаманні саме для стандартів адміністративного судочинства.

Необхідність вибору звуженого підходу обумовлена також існуванням різних концепцій розуміння верховенства права як основоположного принципу існування сучасної держави в демократичному світі. Наявність плюралізму концепцій провокує широке тлумачення походження та

процедур і процесів формування стандартів, які безспірно беруть свій початок від загальних уявлень про право та справедливість.

Вдало аналізує підходи до визначення змісту верховенства права С. Погребняк, який зазначає, що усі ідеї верховенства права можуть бути зведені до двох напрямів: формального та матеріального. Так, до формальних концепцій належать визначення верховенства права як:

- правління на основі закону. У цьому найпростішому випадку закон розуміють як основний інструмент урядової дії (така ситуація характерна для кожної сучасної держави). Це визначення піддається справедливій критиці, оскільки правління за допомогою закону не забезпечує достатніх обмежень державної влади, що є необхідною умовою традиції верховенства права;

- формальної законності. Ця найбільш поширена серед англо-американських теоретиків права версія пов'язує верховенство права з існуванням закону, який здатний спрямовувати дії тих, хто йому підкоряється. Для цього закон має бути загальним, передбачуваним, зрозумілим і чітким;

- поєднання демократії та законності. Ця концепція доповнює вимоги формальної законності демократичною ідеєю, тобто думкою про обов'язковість легітимації закону за допомогою демократичної процедури його прийняття (іншими словами, закон у цьому разі встановлюється за згодою громадян).

Усі матеріальні концепції містять елементи формального розуміння верховенства права, додаючи до них різні конкретні моменти змістовного характеру, а саме:

- індивідуальні права. Ця найпоширеніша матеріальна теорія визначає верховенство права як ідеал правління, яке гарантує додержання прав людини. Її прихильники наполягають на тому, що індивіди мають права — як дар від Бога чи пов'язані зі статусом людських істот і членів моральної спільноти — незалежно від жодних безпосередніх положень конституцій чи

законів. Отже, права людини мають визнаватися в законах, а у разі їх порушення — забезпечуватися судовою системою;

– гідність людини. Цей варіант є особливо популярним у Німеччині, де гідність людини і захист цієї гідності як центральний елемент усіх інших прав людини проголошений керівним принципом діяльності держави (абз. 3 ст. 79 Конституції ФРН навіть забороняє за будь-яких обставин унесення змін до Основного Закону, які б стосувалися недоторканності людської гідності);

– право на соціальне забезпечення. У цьому випадку класичне ліберальне розуміння верховенства права, спрямоване на встановлення обмежень державної влади, забезпечення негативної свободи індивідів, доповнюється ідеями реальної рівності, подолання бідності, гарантування гідних умов життя, соціального захисту, що впливають з концепції держави загального добробуту [135, с. 43–44].

Значення даних концепцій полягає у визначенні першоджерела стандартів адміністративного судочинства та з'ясуванні, яким чином вони повинні бути закріплені у правовій системі країни. Останнє ж додатково розкриває походження стандартів, їх розвиток та запозичення з інших правових систем, за що і відповідає досліджувана рецепція. Співіснування матеріальних та формальних концепцій впливає на правотворчість на нормативне закріплення стандартів адміністративного судочинства, а також відповідає на окремі з питань, хто виступає суб'єктами-ініціаторами їх закріплення в правовій дійсності.

Варто погодитись з позицією науковця, що наявність ефективної судової системи розглядається як гарантія «формального» верховенства права, для якого насамперед необхідні зусилля судової системи, спрямовані на усунення розбіжностей між нормами і індивідуальними діями суб'єктів права (у тому числі представників державної влади)» [135, с. 50], що також безпосередньо відповідає меті адміністративного судочинства.

Не зважаючи на те, що матеріальні концепції верховенства права більше пов'язані зі ціннісними елементами останнього, а отже мають тісний зв'язок з аксіологією права, що розглядалася вище, формальне тлумачення забезпечує безсумнівні роботи нормативних джерел права, додатково гарантуючи її.

Таким чином, можна припустити, що особливі форми рецепції стандартів адміністративного судочинства повинні передбачати їх нормативне закріплення. Як відомо, одним із способів закріплення стандартів у праві є їх конвенційне визначення, наслідком якого є процес конвергенції права.

Термін «конвергенція» (від лат. *convergere* – наближуватись, сходитись) набув широкого застосування у різних галузях знань. Наприклад, з біологічної точки зору даний термін означає процес появи в неспоріднених організмах подібних ознак, що виникають унаслідок пристосування цих організмів до однакових умов життя, а з лінгвістичної точки зору конвергенцією є збіг ознак, властивостей у явищах, між собою не пов'язаних, незалежних [85].

На думку О. В. Грищук та З. А. Добош, які розглядали проблему конвергенції справедливості і права, проблема співвідношення справедливості і права має дуже давню історію та не є нічим іншим, як проблемою їх конвергенції. Будучи різними явищами, справедливість і право мають безліч точок стикування, які впродовж віків досліджуються мислителями, вченими [51, с. 6–7]. Васильєв С. В. визначає поняття конвергенції через категорію механізму та вказує, що механізм юридичної конвергенції – це динамічний, послідовний, нормативно-організаційний процес, спрямований на трансформацію певних правових явищ, що забезпечує результативну взаємодію та зближення національного права окремих держав. До основних елементів механізму юридичної конвергенції автор відносить: її форми, засоби, принципи та види. Науковець вказує, що суб'єкти юридичної конвергенції не є елементом її механізму, але разом з

тим, без суб'єктів механізм не виконує свого призначення, тому особливу роль серед суб'єктів юридичної конвергенції займають суб'єкти правотворчої ініціативи, а також правотворчої та правозастосовної діяльності, оскільки саме вони безпосередньо забезпечують процеси юридичного зближення [26, с. 17].

На наш погляд, слід критично ставитись до припущення щодо невіднесення до механізму конвергенції відповідних суб'єктів, оскільки без ініціативи та волевиявлення реалізація конкретного правового процесу неможлива.

На думку Васильєва С. В., традиційне розуміння об'єкту як явища, щодо якого виникають відносини суб'єктів, дозволяє припустити, що об'єктом правової конвергенції виступає відповідна діяльність визначених суб'єктів, що спрямована на зближення правових систем, правових норм та актів. У науковій літературі в якості прикладів об'єктів юридичної конвергенції пропонується розглядати правотворчу діяльність, правозастосовну та право інтерпретаційну діяльність, зовнішньо- та внутрішньополітичну діяльність, зовнішньо- та внутрішньо економічну діяльність тощо. При такому підході, на думку автора, предметами юридичної конвергенції виступають самі правові та неправові явища, на які спрямовано зближувачий вплив (правові системи, правові норми, соціальні норми, правові акти, правотворчість, правозастосування тощо) і громадські відносини, що виникають при цьому, - правові (внутрішньодержавні та міжнародні) та неправові відносини (політичні, економічні та ін.) [51, с. 20].

Професор Малишева Н. Р. зазначає, що в доктринальному сенсі конвергенція правових систем є горизонтальним процесом зближення, підвищення скоординованості, узгодженості систем задля досягнення певних спільних цілей. На її думку, в межах правової конвергенції, проголошеної ЄС по відношенню до держав-сусідів, з'явилась можливість рецепції правових ідей, правових принципів і правових норм як між самими 16 державами-східними та південними сусідами ЄС, так і між ЄС та кожною з відповідних

держав. Причому, в другому типі відносин (ЄС – держава-сусід) не слід виключати можливості запозичення і з боку ЄС певних правових реалій держав-сусідів, в т.ч. України, що повністю виключається в інших типах європейської гармонізації (апроксимації, адаптації, імплементації тощо) [106, с. 61].

Таким чином, правові основи, основні вектори розвитку двосторонніх відносин України та ЄС, трансформація вітчизняного законодавства є наслідком конвергенції правових систем, яка може тлумачитись як сучасна форма рецепції права.

Аналізуючи основний акт, який встановлює базис відносин Україна-ЄС – Угоду про асоціацію, слід наголосити, що передбачення та закріплення спільних цінностей (поваги до демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки, які сприяють участі України в Європейських політиках), визнанні демократії, поваги до прав людини і основоположних свобод та верховенство права ключовими елементами Угоди, визнання діалогу і співробітництва з питань внутрішніх реформ на основі верховенства права, демократизмі, повазі до прав людини і основоположних свобод, закріплення домовленості про те, що співробітництво буде спрямоване, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією [204] тощо) є підтвердженням факту конвергенції унікальної правової системи Європейського Союзу та правової системи України, яка потребує розвитку. Більше того, формування спільного правового простору Європейського Союзу є наслідком розвитку регіональних правових систем, які спрямовані на вирішення спільних, інколи локальних (для конкретного регіону) проблем. Відповідно, утверджуючи спільність цінностей ЄС та України, Україна бере на себе зобов'язання в подальшому не суперечити

загальним стандартам та принципам права ЄС, зокрема і стандартам здійснення судочинства.

Цікавими в контексті розвитку законодавства України та ЄС є висновки Г. Ю. Лук'янової, яка частково розглядає поняття правової конвергенції через поняття інтеграції та зазначає, що «європейська правова інтеграція здійснюється на основі конвергенції романо-германської та англосаксонської правових систем. Одним із ключових факторів, що сприяє такому зближенню, є тісний зв'язок і взаємодія між державами-носіями різних правових систем у складі Європейського Союзу. У процесі виконання, по суті, однакових організаційних, техніко-юридичних та соціально-політичних функцій ці правові сім'ї обмінюються постійним взаємовпливом. Принцип комплементарності правових систем означає техніко-юридичну відповідність механізму дії права декількох правових систем, завдяки якому стає можливим утворення між ними прямих державно-правових зв'язків. У широкому розумінні – це взаємна відповідність протилежних за характером основних джерел права правових систем (романо-германської та англосаксонської). Процес осмислення феноменальних особливостей права як соціально-культурного явища триває і обумовлюється станом та специфікою еволюції сучасних соціальних систем. У вітчизняному правознавстві така світоглядна еволюція відбувається у зв'язку зі зміною усталених уявлень джерела права, про закономірності його формування та існування, роль суб'єктивних начал у праві тощо. Вагомим імпульсом оновлення праворозуміння стає дедалі зростаюча взаємодія національного правопорядку і правопорядку Європейського Союзу» [98, с. 11].

Таким чином, конвергенція виступає у ролі сучасної форми рецепції права, яка об'єктивно виникає на етапі формування нових спільних цінностей між сторонами, в даному випадку – країнами, які запозичують нові правові істини, що можуть трансформуватися у норми права. Конвергенція є наслідком рецепції римського права в класичному розумінні (а також правової традиції англосаксонської правової сім'ї), яка з часом

трансформувалась у визнання спільних традицій та цінностей здійснення судочинства як гарантії дотримання прав, свобод та інтересів осіб та унеможливлення зловживання владою уповноважених суб'єктів владних. Рецепція у формі конвергенції реалізується в правових системах країн, для яких визнання спільного правового простору стало об'єктивно необхідним.

Наступною формою рецепції стандартів адміністративного судочинства, яку необхідно окремо проаналізувати, є визнання конвенційних положень або ж конвенційне закріплення стандартів. Дана форма логічно слідує з концепції формальної визначеності верховенства права і полягає у визнанні Україною як стороною положень угод, договорів та конвенцій, що в подальшому сприяє нормативному закріпленню положень даних актів. Особливої активності даний процес набув після проголошення незалежності Україною та поширився з безперервним процесом визнання демократичних засад розвитку.

Україна є активним учасником міжнародних відносин. З моменту здобуття незалежності нашою державою реалізовано кроки по входженню в економічний, політичний, соціальний та культурний простори Європи та світу. Як зазначає Петров Р. А., з 1991 року пріоритетною ціллю зовнішньої політики України стала інтеграція в міжнародні політичні та економічні структури і набуття членства в Раді Європи та Європейському Союзі (ЄС) [131, с. 1]. Слід погодитись також із думкою Петрова Р. А., що прагнення України отримати членство в ЄС має значний вплив на реформування української правової системи. Відповідно до Угоди про Партнерство і Співробітництво між ЄС і Україною та Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» Україна має поступово наближувати національне законодавство до права ЄС з метою подальшої політичної, правової та економічної інтеграції з ЄС. Однією зі складових цього процесу є ефективне функціонування української судової влади відповідно до визнаних європейських стандартів, або, як визначають європейські інституції та

науковці, «європеїзації» українських судів [131, с. 1]. Під «європеїзацією» української судової системи найчастіше розуміється послідовне застосування фундаментальних принципів міжнародного права і права ЄС, найкращих правових стандартів права ЄС українськими суддями. Проте, українська судова система піддається постійній критиці за неохоче застосування міжнародних і європейських правових стандартів [260].

Подібна «європеїзація» є наслідком укладення взаємних зобов'язувальних актів, якими виступають конвенції та угоди. В даному випадку можна також говорити про такі форми рецепції як використання методики створення нормативних актів або їхнього застосування та сприйняття і використання головних засад, ідей та категорій, накопичених попередніми системами права.

Відповідно до положенням статті 2 Закону України «Про міжнародні договори України» № 1906–IV від 29 червня 2004 року міжнародний договір України - укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо), а договори, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки укладаються від імені України [150].

Ми вже неодноразово згадували про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яку було урядами держав-членів Ради Європи – організації, заснованої у 1949 році. Даний документ набрав чинності для України 11 вересня 1997 року внаслідок ратифікації законом № 479/97–ВР від 17 липня 1997 року. Конвенція по суті є логічним історичним продовженням становлення інституту захисту та визнання прав людини в сучасному світі. Її прийняття було обумовлене післявоєнним відновленням світу та встановлення концепції тотального примирення,

особливу увагу у процесі якого було зосереджено на дотриманні прав людини. Ратифікувавши даний міжнародний акт Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватись усіх її положень, поступово доповнюючи ними власну систему права.

Преамбулою вищезазначеної Конвенції передбачено, що сторони:

- підтверджують свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать;

- сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації з прав людини;

- підтверджують, що відповідно до принципу субсидіарності, несуть основну відповідальність за захист прав і свобод, визначених цією Конвенцією та протоколами до неї, і що при цьому вони наділені свободою розсуду, яка підлягає наглядовій юрисдикції з боку Європейського суду з прав людини, створеного за цією Конвенцією [59].

Із зазначеного слідує, що, по-перше, Україна, приєднавшись до Конвенції, визнає загальні принципи демократизму та справедливості, а також верховенства права, по-друге, має спільні цінності та спільну спадщину правових традицій з іншими членами міжнародного акту.

Аналізуючи положення Конвенції слід зауважити їх наповненість стандартами як з галузей матеріального, так і процесуального права. Найважливішою в контексті досліджуваної тематики є положення статті 6 Конвенції «Право на справедливий суд». Відповідно до посібника, виданого Радою Європи, право на справедливий суд включає в себе цілу низку загальновизнаних стандартів, яких необхідно дотримуватись при здійсненні

судочинства, в тому числі і адміністративного. Зокрема, право на справедливий суд включає:

- право на суд та доступ до суду;
- право на правову допомогу;
- право на незалежний та безсторонній суд (з урахуванням критеріїв незалежності, таких як порядок призначення членів суду та термін їх повноважень; існування гарантій проти зовнішнього тиску і чи представляється орган незалежним);
- право на неупереджений суд з використанням суб'єктивного тесту, що вивчає персональні переконання і поведінку конкретного судді, з метою визначення чи існувало неупереджене або суб'єктивне ставлення судді у конкретній справі та об'єктивного тесту, який визначає чи суд, а також, серед іншого, його структура, забезпечила відповідні гарантії для виключення легітимних сумнівів стосовно його неупередженості;
- право на перегляд судового рішення;
- право на справедливий судовий розгляд (яке в свою чергу включає право на змагальність та рівність сторін з урахуванням принципу справедливого балансу між сторонами, адміністрування доказів, обґрунтоване судові рішення);
- право на публічне слухання (тобто право на публічний розгляд справи);
- право на винесення судового рішення, що підтверджує право на публічний характер проваджень, яке захищає сторони від таємного виконання правосуддя без контролю суспільства;
- право на розумний строк розгляду справи з урахуванням спеціальних критеріїв [138].

Нормативним інструментарієм вторинної рецепції також можна визнати положення Закону України «Про правонаступництво України» № 1543–ХІІ від 12 вересня 1991 року. Даний закон був необхідним для подальшої легалізації усіх положень, укладених в тому числі міжнародних

договорів, та повноважень окремих, діючих на той час органів влади колишньої УРСР після проголошення Україною незалежності. Положенням статті 3 даного закону передбачено, що закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України. А положенням статті 7, що Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки [151].

Пряме застосування конвенційних норм у межах національного законодавства також передбачене і закріплене положенням Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3488–IV від 23 лютого 2006 року, який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України [147].

Варто також зазначити, що передбачені положення таких міжнародних актів, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (яким, зокрема, закріплено принцип рівності усіх перед судами і трибуналами, доступ до правосуддя, право на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом) [113], та Загальної декларації з прав людини (якою закріплено право кожної людини на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Право на публічний розгляд справи справедливим та безстороннім судом) [66].

Таким чином, процес укладення міжнародних договорів та приєднання до них впливає на визначення стандартів адміністративного судочинства. До того ж, їх дотримання додатково гарантується як інституційно, так і законодавчо.

Ще однією специфічною формою рецепції стандартів адміністративного судочинства є врахування рекомендацій та висновків окремих міжнародних органів, серед яких варто відзначити особливу роль Венеціанської комісії. Як зазначається постійним представництвом України при Раді Європи, Україна активно співпрацює з Комісією для удосконалення національного законодавства у відповідності до європейських стандартів. За роки свого існування Венеціанська Комісія підготувала понад 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів та законів України [208].

Прикладом рецепції ціннісних позицій як основи роботи спеціального консультативно-дорадчого органу - Комісії – може бути висновок Венеціанської комісії схвалений на 84-му пленарному засіданні (Венеція, 15-16 жовтня 2010) щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження». Так, Комісією пунктом 15 висновку передбачається, що «зміни до КАСУ, внесені Законом № 2181 в основному стосуються судового контролю над адміністративними, нормативно-правовими та індивідуальними актами вищих органів влади в Україні» [32]. Відповідно, рекомендації, що передбачені у висновку Комісії, враховуються у подальшому в законотворчому процесі України та впливають на правильне розуміння стандартів адміністративного судочинства (в даному випадку того, який передбачає можливість оскарження рішення суду), що в свою чергу впливає на його реалізованість та можливість практичного застосування.

Слід також зазначити окремі положення Спільного висновку № 801/2015 Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального Директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-І) щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до

Закону «Про Вищу раду юстиції України» від 23 березня 2015 року, прийнятий Венеціанською комісією на її 102-му пленарному засіданні (м. Венеція, 20 - 21 березня 2015 року). Зокрема, пунктом 13 даного висновку передбачається, що «...Венеціанська комісія також наголошувала, що найбільш серйозну критику спричиняє сама Конституція. Таким чином, Комісія рекомендувала змінити Конституцію, маючи на увазі, що відповідно до європейських стандартів реформа судової системи буде неповною без усунення недоліків, які походять з положень Конституції. Венеціанська комісія наголошувала, що конституційні зміни повинні в основному стосуватися виключення ролі політичних органів з процесів призначення та звільнення суддів з посад і зниження їх ролі в утворенні судів та формуванні складу Вищої ради юстиції, значну частину членів якої повинні становити судді, обрані своїми колегами, усунення ролі Верховної Ради України у скасуванні суддівської недоторканності, впровадження в Конституцію принципів, що впливають з Європейської конвенції з прав людини, таких як право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом... Враховуючи вищевикладене, Венеціанська комісія і Директорат схвалюють рішучість української влади внести зміни до Конституції з тим, щоб гарантувати повну відповідність української судової системи європейським стандартам, що стосуються незалежності судових органів. Дійсно, Закон, що розглядається у цьому Спільному висновку, базується на чинній Конституції, яка унеможливило фундаментальні зміни в судовій системі, а тому автори законопроектів були змушені зберегти ряд негативних моментів існуючої системи, які Венеціанська комісія критикувала у своїх попередніх висновках» [188].

На наш погляд, враховуючи той факт, що подібні зауваження Венеціанської комісії беруться до уваги українською владою при врегулюванні конкретних суспільних відносин, шляхом прийняття нових або внесенням змін до чинного законодавства, дане запозичення досвіду та позицій Венеціанської комісії може розглядатися у якості непрямої рецепції,

оскільки, крім іншого, Комісія додатково посиляється у якості обґрунтування власних доводів на низку міжнародних актів, які визначають стандарти незалежності, неупередженості, чесності і професіоналізму судової влади, які є її основними цінностями. Серед таких актів, зокрема, останнім аналізованим висновком визнаються:

- доповідь щодо призначення суддів, прийнятій Венеціанською комісією на її 70-му пленарному засіданні (м. Венеція, 16–17 березня 2007 року) (CDL-AD (2007)028);

- доповідь про незалежність судової системи – частина I: незалежність суддів, прийнятій Венеціанською комісією на її 82-му пленарному засіданні

Рекомендація CM/Rec (2010)12 Комітету міністрів Ради Європи державам- членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов’язки (що замінила Рекомендацію Rec (94)12 Комітету міністрів державам-членам про незалежність, ефективність і роль суддів);

- Європейська хартія про статус суддів (прийнятій на багатосторонній зустрічі щодо статусу суддів у Європі, організованій Радою Європи 8–10 липня 1998 року);

- Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів;

- Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо принципів і правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та неупередженості;

- Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства;

- Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя та поваги до незалежності судової влади;

- Бангалорські принципи поведінки суддів 2001 року зі змінами, внесеними на засіданні голів верховних судів у форматі круглого столу, що відбулося в Палаці миру в Гаазі 25–26 листопада 2002 року;
- Велика хартія суддів (Основні принципи), прийнятій у м. Страсбурзі 17 листопада 2010 року);
- Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 29 листопада та 13 грудня 1985 року;
- Київські рекомендації ОБСЄ/БДПЛ щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та в Середній Азії (23–25 червня 2010 року) [188].

Стосовно закріплення стандартів судочинства, які застосовуються надалі галузево, варто навести приклад неодноразового наголошення Венеціанською комісією на стандарті незалежності суду та єдності цієї судової системи у правозастосуванні. Що особливо цікаво, вітчизняні суди посиляються на відповідні пункти доповідей та висновків Комісії як на джерело підтвердження своїх доводів та обґрунтувань у справі. Наприклад, ухвалою Другого апеляційного адміністративного суду від 17 квітня 2023 року у справі за позовом фізичної особи до Головного управління Пенсійного фонду України в Полтавській області про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання вчинити певні дії, Суд зазначає, що «Венеціанська комісія зауважила, що «у системі забезпечення незалежності суддів вищі суди забезпечують єдність судової практики на всій території країни через свої рішення по окремих справах (пункт 71 Доповіді Венеціанської комісії «Європейські стандарти в сфері судочинства систематичний огляд» (Висновок від 3 жовтня 2008 року № CDL-JD (2008)002). Незалежність у структурі судової системи; Доповідь Венеціанської комісії щодо незалежності судової системи: незалежність суду (Висновок від 16 березня 2010 року № CDL-AD (2010)004)». Крім того Суд посиляється також на висновок Консультативної ради європейських суддів,

де зазначено, що однакове та уніфіковане застосування закону обумовлює загальнообов'язковість закону, рівність перед законом та правову визначеність (пункт 1 Висновку № 20 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі судів у забезпеченні єдності застосування закону від 10 листопада 2017 року) [209].

Використання висновків Венеціанської комісії, а також передбачення в чинному законодавстві України конвенційних положень, може розглядатися у якості процесу «гармонізації законодавства», що регулює здійснення адміністративного судочинства. Учені по-різному розкривають суть поняття «гармонізація». Перш за все необхідно зазначити, що поняття гармонізації в межах діючої системи права пов'язують із його вдосконаленням та наближенням до права ЄС.

Гуменюк В. С. визначає зміст гармонізації як процесу зближення національної правової системи та її підсистем з правовою системою Європейського Союзу та вимогами міжнародно-правових норм і стандартів [54, с. 74]. Гармонізацію пропонується розуміти в якості економічно необхідного процесу співробітництва нашої держави з Євросоюзом, який спрямовано на створення сприятливих умов для доступу наших виробників та провайдерів послуг до спільного ринку ЄС та ринків країн, які визнають стандарти організації. Крім того, цей процес створює правові засади для появи нормативного середовища, наближеного до вже наявного в країнах—членах Союзу, тим самим допомагаючи залучити бізнесменів із країн—членів європейських інтеграційних об'єднань до активнішої діяльності в Україні. Їхня присутність на вітчизняних теренах покликана сприяти економічному розвитку держави, а також залученню іноземних інвестицій в українську економіку [40].

Бірюкова Н. М. пов'язує поняття гармонізації з правовою інтеграцією та зазначає, що гармонізація є способом зближення законодавства України із законодавством Європейського Союзу. Науковиця вдало підкреслює, що «гармонізація законодавства відіграє ключову роль у здійсненні інтеграції, а

також у напрямку розвитку співпраці з Європейським Союзом. Гармонізація – поряд з уніфікацією, один з методів правової інтеграції, суть якої полягає у перетворенні правових норм шляхом приведення їх до єдиного знаменника. Гармонізація – більш м'який метод правової інтеграції, вона протікає на основі зближення внутрішньодержавного права з якоюсь законодавчою моделлю. Гармонізація не має на увазі одноманітності, а ґрунтується на зближенні законодавства різних держав. Разом з тим, надзвичайно складно дати загальне визначення гармонізації як процесу, який протікає у рамках правової інтеграції в Європі» [20, с. 391].

В даному випадку визначення гармонізації за смисловим наповненням близькі до визначень правової інтеграції. Проте, це не означає тотожність даних понять. Термін гармонізація, що слідує з аналізу науково-теоретичних джерел, є похідним від терміну правової інтеграції, який може розглядатися як стадія або ж елемент процесу рецепції стандартів адміністративного судочинства. Гармонізація ж, не зважаючи на схожість мети та принципів реалізації процесу, є похідним явищем від правової інтеграції і набуло піку практичного поширення після створення спільного політичного, економічного, соціального та правового простору Європейського Союзу.

Малишева Н. зазначає, що гармонізація законодавства України і ЄС надзвичайно важлива для процесу правової інтеграції та формування загальноєвропейських підходів до праворозуміння, стандартів і принципів права. Проте ні в міжнародно-правовій теорії, ні в сучасній правотворчій практиці до останнього часу не приділялося належної уваги теорії гармонізації законодавства, з'ясуванню базових понять і підходів, хоча прикладні аспекти гармонізації законодавства є актуальними й широко досліджуються в зарубіжній науці, особливо у праві ЄС [105, с. 88], з чим варто погодитись і що свідчить про базовість та основоположність принципів і стандартів для існування уніфікованої правової системи. Інша група науковців вважає, що у міжнародно-правових документах, чинних для України, в одних випадках мова йде про гармонізацію законодавчих,

нормативно-правових і методологічних документів, а в інших – про взаємне визнання документів, стандартів, гармонізацію процедур. На підзаконному рівні термін «гармонізація» вживається переважно для визначення відповідності нормативно-правових актів і методичної документації вимогам директив ЄС, стандартам *acquis* ЄС тощо. Водночас не виключається його використання для характеристики відповідності національних правил міжнародним, структури та принципів побудови окремої галузі національного законодавства вимогам законодавства ЄС тощо. Таким чином, на законодавчому рівні поняття «гармонізація» вживається для відображення певного процесу чи дій у межах конкретної сфери відносин для досягнення результату узгодженості відповідних правил, процедур, актів або їх частин, проте без чіткого визначення ступеня і механізму такого узгодження [19, с. 242]. Останнє здебільшого відображає практичну проблему гармонізації, яка виражається у відсутності на законодавчому рівні інструментарію впровадження.

На думку професора О. Люхтерхандта гармонізація фактично означає «узгоджене співіснування і чинність таких норм, як юридичні принципи, комплексні правові інститути, а також окремі юридичні правила і приписи, що походять із різних джерел права», що відбувається в межах різних систем правопорядку, які не залежать одна від одної (наприклад, між міжнародним або європейським правом та правом України) [101, с. 57–58].

Окреслені підходи до змісту поняття гармонізації свідчать про спільні його риси зі змістом поняття рецепції та сучасним розумінням останнього. Наближення процесуального законодавства України до правової системи ЄС, яке на сьогодні отримало назву «гармонізація», можна вважати однією із сучасних форм рецепції стандартів адміністративного судочинства.

В межах дослідження форм рецепції близьким до поняття гармонізації є адаптація законодавства України. Законом України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21 листопада 2002 року № 228–IV

схвалено однойменну Концепцію, розділом 1 якої визначено, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу - це поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу [149]. Тобто, аналізуючи дане положення можна зробити висновок, що впровадження є однією з форм рецепції законодавства ЄС, яке відповідно до даного закону складається з:

- Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року, Договору про заснування Європейського товариства по атомній енергії 1957 року, Єдиного європейського акта 1986 року, Маастрихтського договору 1992 року, Амстердамського договору 1997 року, Ніццького договору 2000 року, з наступними змінами та доповненнями;
- регламентів, директив, рішень та інших актів нормативного характеру, які приймаються інститутами Європейського Союзу;
- міжнародних договорів, однією із сторін яких є Європейське співтовариство (Європейський Союз);
- рішень Суду Європейського співтовариства, в яких дається офіційне тлумачення відповідних правових норм [149].

Широкий масив законодавства, впровадження якого відбувається внаслідок адаптації, свідчить про тривалість та складність даного процесу, що додатково обґрунтовується різними видами актів. Варто зауважити, що знову ж таки велике значення надається цінностям, закріпленим на рівні актів ЄС, що очевидно з законодавчого закріплення складових державної політики України щодо адаптації законодавства, яку визнано елементом правової реформи в Україні, яка спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу при нормопроєктуванні, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституційного, науково-освітнього, нормопроєктного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України [149].

Пархоменко Н. М. визначає адаптацію (лат. *adapto* – пристосовую) як процес пристосування до умов, які змінюються; у міжнародному праві адаптація є процесом приведення національного законодавства до норм і стандартів міжнародного права шляхом удосконалення національного законодавства (внесення змін і доповнень, прийняття нових нормативно-правових актів), укладання або приєднання до міжнародних договорів [126, с. 338]. Дане визначення за суттю є досить близьким з такими дефініціями як «уніфікація» та «універсалізація», які розглядалися у даній роботі вище.

Цікавими є роздуми професора Проневича О. С. з приводу адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Так, науковець зазначає, що юридико-лінгвістичний аналіз україномовного тексту Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами свідчить про відсутність уніфікованого категоріально-термінологічного позначення процесу зближення законодавства України із законодавством ЄС. Зокрема, сторони Угоди одночасно оперують спорідненими категоріями «зближення» (ст. 51, 76), «приблизна адекватність законів» (ст. 51), «адаптація» (ст. 63, 77), «наближення» (ст. 60), «встановлення еквівалентних норм» (ст. 68). У науковому середовищі також відсутня єдина думка, що призвело до одночасного синонімічного використання термінів «адаптація законодавства», «гармонізація законодавства», «наближення законодавства» тощо [155, с. 370]. Це говорить про схожість термінів адаптація, гармонізація, рецепція, уніфікація.

Схожу позицію викладено Рекомендаціях для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС, де зазначено, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС вимагає узгодження українського законодавства із правом Європейського Союзу. У цьому відношенні використовується ряд різних термінів як у самій Угоді про асоціацію, так і в різних політичних документах (документах ЄС чи двосторонніх документах, укладених між Україною та ЄС). Найчастіше це такі поняття, як «гармонізація», «узгодження», «наближення». Крім того, Угода про

асоціацію накладає на Україну зобов'язання «поступово досягати сумісності національного законодавства», «адаптувати своє законодавство», «узгоджувати своє законодавство» [253, с. 9].

Також зазначається, що відповідно до розділу II Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18.03.2004 № 1624-IV, адаптація законодавства визначена як планомірний процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* – у перекладі французькою мовою «надбання (добробок, здобуток) Співтовариства», тобто правової системи Європейського Союзу, що охоплює акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики і політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [155, с. 370]. Тобто, адаптація офіційно визнається як процес наближення, переймання іншого досвіду (в даному випадку досвіду ЄС).

Варто погодитись з думкою Проневича О. С., що адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу є ґрунтованим на міжнародній угоді планомірним процесом (комплексу односторонніх заходів) узгодження (зближення, наближення, пристосування, перетворення, приведення у відповідність до) нормативно-правових актів держави-реципієнта з європейськими стандартами (ідеалами) правового регулювання окремих видів суспільних відносин (правової регламентації пріоритетних сфер). Варто усвідомлювати, що про механічний юридико-формальний процес «правового запозичення» не йдеться, оскільки держава-реципієнт як повноправний член Ради Європи та низки інших європейських інституцій (програм) безпосередньо дотична до розробки і ствердження міжнародних та європейських принципів, норм і стандартів [155, с. 370].

Усі вищезазначене дозволяє стверджувати, що загальні положення угод між Україною та ЄС, акти, які визначені законом як законодавства, що є

предметом адаптації, є сучасною формою рецепції європейського досвіду та цінностей, в тому числі і у сфері адміністративного судочинства.

Юридична наукова література та положення законодавства містять ще один важливий термін для розуміння сучасних форм рецепції – імплементація. М. Антонович визначає імплементацію через зв'язок міжнародного та національного права, зазначаючи, що поняття «імплементація міжнародно-правових актів» є досить широким і включає імплементацію міжнародно-правових норм як на міжнародному, так і на національному рівні. Крім того, можна говорити про імплементацію міжнародно-правових актів у національне законодавство та у судову практику держав [7, с. 33].

П. М. Рабінович розглядає імплементацію в контексті захисту прав людини і громадянина. Так, науковиць зазначає, що імплементація міжнародних правових стандартів є напрямом діяльності держави у вигляді системи юридичних засобів реалізації охорони і захисту прав у тій чи іншій державі, створених міжнародними організаціями та самою державою [158, с. 20]. На наш погляд, зазначена позиція відображає звужений підхід до визначення поняття «імплементація», оскільки розглядає лише один із можливих варіантів його прояву.

Досить цікавим є аналіз практичної реалізації імплементації та мети, яка полягає у забезпеченні дієвості міжнародних (краще було б зазначити – наднаціональних) стандартів. Зокрема, Чижмарь В. Ю., аналізуючи процеси імплементації виборчих стандартів, робить висновок, що така імплементація відбувається двома основними способами, шляхом рецепції або трансформації. Автор зазначає, що завдяки рецепції відбувається текстуальне повторення змісту прийнятого міжнародною спільнотою акту/норми в національному законодавстві держави без їх змін, тобто це фактичне повторення змісту норм міжнародного права відповідними актами національного права, та трансформація, яка являє собою спосіб імплементації, який пов'язаний із переробкою тексту міжнародно-правового

акту відповідно до засад національної правової системи і прийняття на цій основі норм внутрішнього права [218, с. 133–135].

Таким чином, сучасне розуміння рецепції провокує пошук нових наукових підходів до визначення форм рецепції стандартів адміністративного судочинства. Враховуючи той факт, що головне місце в системі стандартів адміністративного судочинства належить верховенству права та справедливості, аналіз їх відображення та впровадження в національну правову систему відіграє ключову роль, хоча і дещо узагальнює особливості процесуальних форм рецепції.

Серед специфічних, притаманних сучасному стану розвитку міжнародної та національної правових традицій, варто виділити такі особливі форми рецепції стандартів адміністративного судочинства: конвергенція, яка об'єктивно виникає на етапі формування нових спільних цінностей між сторонами, які запозичують нові правові істини, що можуть трансформуватися у формальні правові джерела та є наслідком рецепції римського права в класичному розумінні, яка з часом трансформувалась у визнання спільних традицій та цінностей здійснення судочинства як гарантії дотримання прав, свобод та інтересів осіб та унеможливлення зловживання владою уповноважених суб'єктів владних, що свідчить про тісний зв'язок даної форми рецепції з поняттям правової інтеграції; визнання конвенційних положень або ж конвенційне закріплення стандартів, що слідує з концепції формальної визначеності верховенства права і полягає у визнанні Україною як стороною положень угод, договорів та конвенцій, що в подальшому сприяє нормативному закріпленню положень даних актів (варто відзначити також наявний інституційний та нормативний механізм, що забезпечує існування даної форми рецепції стандартів); гармонізація та адаптація, які є основою для подальшої імплементації необхідних положень актів законодавства ЄС в межах європейського вектору розвитку України та її правової системи.

Висновки до розділу 2

1. Варто підсумувати, що в сучасному правовому вимірі рецепція права повинна сприйматися по-іншому, не зважаючи на застарілі підходи у її розумінні. Рецепція є більш ширшим та об'ємнішим процесом, ніж буквальне перенесення правових приписів іншої країни до системи права конкретної країни, а полягає у значно змістовнішому переосмисленні існуючих норм права та моралі, які трансформуються під впливом історичного розвитку суспільних відносин відносно суспільного запиту. Особливо важливим є те, що для сучасної науки адміністративного права виникає потреба у ґрунтовному переосмисленні змісту та ролі даного процесу, що викликано необхідністю розширення його меж при тлумаченні та розумінні.

2. З'ясовано, що тісний зв'язок з поняттям рецепції права у сфері адміністративного судочинства мають загальні поняття, які характеризують розвиток правових систем. Так, на процес рецепції впливає акультурація права, яка впливає на безперешкодність у процесі застосування рецепції права та стан впровадження якої залежить від гнучкості та відкритості правової системи реципієнта (що не характерне для розвитку діяльності адміністративних судів протягом тривалого періоду часу для України); універсалізація права, яка спрямована на встановлення єдиної системи цінностей та основ в межах різних систем, приводячи їх (системи) таким способом у відповідність та підтверджуючи і закріплюючи між ними усталені зв'язки.

У процесі рецепції стандартів адміністративного судочинства важливу роль відіграють цінності права та правова ідеологія, яка в свою чергу виступає відображенням правових цінностей, які впливають на формування і стан розвитку правової системи, її рівень відкритості чи закритості, а відповідно і формують підстави та умови для рецепції права. З'ясовано, що стандарти адміністративного судочинства, які закріплені на рівні норм актів національного та зарубіжного права, є результатом еволюції правової свідомості, яка розвивалася під впливом змін у антропологічному

філософському сприйнятті права, сприйнятті людини з урахування ціннісної компоненти.

3. Для системи стандартів адміністративного судочинства важливо розуміти, що рецепція виступає у ролі способу акультурації законодавства та системи права загалом. Акультурація права, яка має наслідком його універсалізацію, відображає релевантні часи підходи стосовно цінності права як суспільного регулятора, дослідження якого є особливо важливим при становленні системи загальних засад здійснення захисту прав приватних осіб від незаконних дій суб'єктів владних повноважень. Акультурація через процеси та стадії рецепції формує нову систему правової ідеології у країні, відображаючи настрої та рівень дотримання прав людини, яка визнається найвищою соціальною цінністю. Відповідно, акультурація, а саме процес її реалізації, можливий за умови панування суспільної зацікавленості у рецепції та залежить від рівня гнучкості правової системи, яка в свою чергу залежить від різноманітних політико-державних тенденцій розвитку.

Дослідження рецепції права залежить також від рівня взаємодії правових систем, зв'язки між якими можуть бути реалізовані на двох рівнях: національному та міждержавному. При чому, в обох випадках можна вести мову про рецепцію як спосіб покращення законодавства та правової системи загалом. Для формування та дотримання стандартів адміністративного судочинства виокремлення двох рівнів є важливим та необхідним з огляду на потребу у забезпеченні їх дотримання на міжнародному рівні при визнанні міжнародною спільнотою та організаціями рівня дотримання прав, свобод та інтересів приватних осіб.

4. Визначено, що рецепція права відображає процеси універсалізації, уніфікації та акультурації права, сприяє його змістовному наповненню за умови готовності правової системи до таких змін, а також виступає додатковим індикатором необхідних змін в суспільно-правовому регулюванні, оскільки необхідність у рецепції є підтвердженням існування правової ситуації, яка потребує зовнішнього втручання.

Що стосується конкретних форм рецепції стандартів адміністративного судочинства, то варто зазначити, що їх можна поділити на наступні групи: форми, що відображають право як глобалізаційний регулятор; форми, що наповнюють право як систему діючого законодавства; форми, що відображають право як доктрину. Наведене групування форм рецепції набуває свого реального втілення найбільше у розумінні права як формального джерела, тобто легалізованого акту, що містить правові норми. Відповідно, можна стверджувати, що форми рецепції права впливають на зміст нормативно-правового акту. Особлива роль у процесі рецепції стандартів адміністративного судочинства відведена аксіологічним формам.

5. Варто також зробити висновок, що для системи стандартів адміністративного судочинства характерним є наявність особливих гібридних форм рецепції, які в науці та теорії права можуть розцінюватись як окремі правові явища. Так, до особливих форм рецепції запропоновано віднести конвергенцію права, яка може тлумачитись як сучасна форма рецепції права, яка об'єктивно виникає на етапі формування нових спільних цінностей між сторонами, в даному випадку – країнами, які запозичують нові правові істини, що можуть трансформуватися у норми права; визнання конвенційних положень або ж конвенційне закріплення стандартів – форма, що логічно слідує з концепції формальної визначеності верховенства права і полягає у визнанні Україною як стороною положень угод, договорів та конвенцій, що в подальшому сприяє нормативному закріпленню положень даних актів; врахування рекомендацій та висновків окремих міжнародних органів; гармонізація законодавства, що регулює здійснення адміністративного судочинства, що є похідним явищем від правової інтеграції і набуло піку практичного поширення після створення спільного політичного, економічного, соціального та правового простору Європейського Союзу; імплементація правових приписів, яка полягає у імперативному або добровільному запозиченні; адаптація законодавства, яка

є сучасною формою рецепції європейського досвіду та цінностей, в тому числі і у сфері адміністративного судочинства.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕЦЕПЦІЇ СТАНДАРТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

3.1 Міжнародні стандарти адміністративного судочинства та шляхи їх реалізації в Україні

Наявність міжнародного критерію розмежування стандартів адміністративного судочинства свідчить про їх основоположний характер на рівні всіх існуючих держав. Аналіз та вивчення, визначення основних характеристик та специфіки міжнародних стандартів дозволяє чіткіше сформулювати уявлення про національну систему здійснення адміністративного судочинства. В контексті рецепції права взаємодія міжнародного та національного рівнів законодавства та правових систем (у широкому розумінні) має визначальне значення, оскільки два зазначених рівні перебувають у тісному постійному зв'язку, доповнюючи та розвиваючи один одного.

Міжнародні стандарти по-різному піддаються науковому тлумаченню ученими. На думку В. Бринцева, стандарти в правовому аспекті слід розуміти установлені міжнародно-правовими актами мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані всі держави в процесі національної законотворчості [25, с. 51].

На думку С. М. Ляхівненко, говорячи про міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій, варто зазначити, що:

- а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як універсальних, так і в регіональних правових актах;
- б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства;

в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій;

г) вони фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права;

г) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права;

д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти;

е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права [102, с. 667].

Слід визнати справедливою думку О. В. Київець, що сьогодні в міжнародному праві *de facto* створена та успішно функціонує ціла система стандартів, які регламентують різноманітні аспекти міжнародних відносин. Частина з них належить до пріоритетних сфер регулювання суспільних відносин. Для подальшого вдосконалення правової системи України та її входження в європейський правовий простір особливого значення набувають саме європейські правові стандарти. Це потребує активного вивчення основних сфер правового регулювання, насамперед у діяльності Європейського Союзу та Ради Європи із запровадження та дотримання європейських стандартів, що регулюють найважливіші сфери суспільних відносин [73].

Відповідно до позиції, яку висловлює В. Бобкова, міжнародні стандарти мають важливе значення і повинні втілюватися на національному рівні незалежно від форми їх закріплення. Однак для цього національне судоустрійне і процесуальне законодавство повинні створювати відповідні передумови, закріплюючи посилання на такі загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Одночасно вітчизняний законодавець має вживати додаткових заходів щодо гармонізації національного правового поля із міжнародними стандартами судової влади [12, с. 137].

Заслуговує на увагу і інша позиція, відповідно до якої, більшість міжнародних норм у галузі судового права — це норми, які без спеціального внутрішнього законодавства не спроможні гарантувати індивіду його права і свободи навіть за умов проголошення їх частиною правового поля держави, тому важливе значення для застосування цих норм у правоохоронній діяльності має їх імплементація до національного законодавства [173, с.119].

Аналізуючи запропоновані підходи до визначення змісту поняття міжнародних стандартів, можна зробити проміжний висновок про наступний дуалізм у їх розумінні та інтерпретації:

1. міжнародні стандарти варто розуміти як обов'язкові правила поведінки, орієнтири для розвитку національних та регіональних правових систем, які автоматично стають частиною таких правових систем;
2. міжнародні стандарти є відображенням дії «м'якого права», несуть суто рекомендаційний характер та можуть бути гарантовані лише за наявності факту імплементації в національну правову систему.

Відтак виникає питання про визнання рівня обов'язковості міжнародних правових норм. Для розкриття даного аспекту необхідно звернутись до теоретичних основ розуміння терміну *jus cogens*.

Зокрема, Афанасенко С. І., аналізуючи імперативні норми міжнародного права, зазначає, що норми *jus cogens* виникали на початку в первісному суспільстві, на основі міжплемінних та міжродових формувань. Основною передумовою їх виникнення була наявність відмінностей в вірі, звичаях, наявності чи відсутності певних видів товарів, встановлених правилах поведінки в цілому. Необхідність даних норм, виникає разом з поняттям у суб'єкта відносин поняття цілісності системи даних відносин, усвідомлення наявності цілого кола та роду контрагентів, суб'єктів між якими необхідно створювати певні економічні та політичні зв'язки. Саме з такою метою створювалися і виникали норми *jus cogens*. Саме вони втілюють загальні поняття суб'єктів міжнародного права про співіснування. Автор також зазначає, що на відміну від інших міжнародно – правових норм, норми

jus cogens мають більшу юридичну силу, довший процес створення і всі знову прийняті міжнародні норми повинні їм відповідати. Порівняно з більшістю міжнародно – правових норм, які мають зазвичай два етапи створення, імперативні норми створюються в три етапи: узгодження волі суб'єктів міжнародного права відносно правил поведінки; узгодження волі суб'єктів щодо надання даному правилу поведінки вищої юридичної сили в даній правовій системі; надання суб'єктами міжнародного права згоди на юридичну обов'язковість узгодженого правила поведінки. Неможливість зміни чи скасування імперативних норм, а також загальнообов'язкове їх дотримання та побудова, формує особливий їх статус. Більшість імперативних норм міжнародного права є «*Erga Omnes*» тобто установлюють зобов'язання щодо усієї спільноти держав [9, с. 135–136].

У звіті Робочої групи з питань «Фрагментації міжнародного права» комісії з міжнародного права ООН концепція *jus cogens* тлумачиться передусім як інструмент розв'язання конфліктів між різними нормами міжнародного права. У документі зазначається, що імперативні норми обумовлюють таке:

- якщо угода цілком або її окреме положення суперечить імперативній нормі міжнародного права, то угода або положення, якщо воно може бути виокремлено з тексту угоди, мають вважатись недійсними;
- якщо норма міжнародного звичаєвого права або резолюція міжнародної організації суперечить правилу *jus cogens*, то така норма або резолюція мають вважатись недійсними;
- якщо імперативній нормі міжнародного права суперечить будь-яка спеціальна норма міжнародного права, перша має пріоритетний характер [247].

Якщо порівнювати правове поле дії норми *jus cogens* та стандартів судочинства, то можна зробити такі висновки:

- стандарти судочинства походять від створеної об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens*;

- норми *jus cogens* є загальними по відношенню до встановлення інших галузевих стандартів, в тому числі і стандартів судочинства.

Інше питання, чи є на сьогодні, в умовах глобалізаційного розвитку правових систем світу, поняття справедливості та верховенства права новими втілення норм *jus cogens*.

Таким чином, вплив міжнародного права на формування національного важко недооцінювати. Учені зазначають, що в епоху глобальних перетворень, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави, об'єктивно необхідністю виступає вдосконалення законодавства і практики його реалізації. Формування в державах збалансованого, ефективно діючого законодавства з гармонійно взаємопов'язаними і взаємообумовленими галузями і інститутами неможливо без усвідомлення загальносвітових інтеграційних процесів. Тому правову систему держави в даний період не можна розглядати поза зв'язком з іншими національними правовими системами та з міжнародним правом [201, с. 3].

Отже, міжнародне право є результатом розвитку «локальних» правових систем, які об'єднувались з метою загальної ідеї, взаємно інтегруючи свої положення. Міжнародне право як наднаціональне виникало виходячи з необхідності встановлення наддержавних договірних зобов'язань, приводячи у відповідність до них положення актів інших локальних правових систем.

Розвиток системи стандартів залежить від рівня розвитку самої системи права, оскільки остання створює умови для реалізації та закріплення даних стандартів. Міжнародна система, як і національна, має свої особливості формування. В даному випадку варто зазначити два підходи-концепції до визначення міжнародно-правової системи: «солідаристська» (*solidarist concept*) концепція, суть якої полягає у тому, що її представники беруть за основу визначення міжнародного права факт існування міжнародного співтовариства. Із цієї точки зору норми міжнародного права впливають з вимог міжнародного співтовариства і спрямовані на реалізацію цілей, які постають перед людством; «волютаристська» (*voluntarist concept*)

концепція, яка вона розглядає всі норми права, включно і норми міжнародного права, як продукт волі суверенних держав [201, с. 6]. Слід підкреслити, що волютаристська концепція міжнародного права є різновидом юридичного позитивізму, оскільки позитивістський підхід передбачає, що право є результатом діяльності держави і забезпечується державним примусом. Волютаристська концепція міжнародного права передбачає, що норма цього права не може зобов'язувати державу, якщо вона не погодилася з нею. Ця концепція переважала в міжнародному праві в період між двома світовими війнами, причому радянська теорія міжнародного права значною мірою спиралася на цю концепцію. Найбільш популярним визначенням міжнародного права є на сьогодні позитивістське визначення, згідно з яким міжнародне право є самостійною системою права, що складається з юридично обов'язкових принципів і норм, які регулюють відносини між державами і суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення мирного співіснування та міжнародного співробітництва [201, с. 6–7].

Тобто, «солідаристська» теорія передбачає, що замість держав, як суб'єктів міжнародного права, самі норми міжнародного права формуються об'єднаним суб'єктом – людством, коли ж «волютаристська» теорія відстоює позицію, що міжнародне право є результатом спільної діяльності держав.

Цікавим є те, що у сучасній теорії та практиці волютаристська концепція міжнародного права піддається критиці з огляду на факт існування в рамках міжнародного права таких правових явищ, як загальні принципи права, основні права та обов'язки держав, основні принципи міжнародного права та імперативні норми міжнародного права (*jus cogens*), оскільки ці явища мають об'єктивний характер, тобто є обов'язковими для держав незалежно від їхньої згоди (волі) [201, с. 7], таким чином надаючи міжнародному праву загальновизнане значення та світову роль, яка не залежить від волі суб'єктів.

Позитивістська концепція передбачає наявність комплексу нормативних актів, в яких зосереджені визнані або ж світовим товариством, або ж окремими державами-учасниками міжнародних відносин правові норми. В даному випадку дані правові норми будуть об'єднані в межах міжнародних договорів. Положенням статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів передбачено, що для цілей цієї Конвенції договір означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, у двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування [33].

Як зазначає Рагуліна К. А., міжнародний договір є однією з форм вираження норм міжнародного права. Норми, які містяться у договорі, базуються на угоді сторін. Угода в такому разі не є різновидом договору, а способом створення норм міжнародного права, тобто способом, за допомогою якого держави-учасниці міжнародного договору знаходять для себе взаємоприйнятні рішення, що дають можливість створити правила поведінки. Для договору це компроміс сторін, пов'язаний з поступкою один одному в процесі переговорів з приводу укладення договору. Сама ж угода, на думку авторки, виступає у ролі відповідної переконаності в обов'язковості правила поведінки. Таким чином, вплив міжнародного права на національне здійснюється не безпосередньо, а опосередковується волею держави, яка одночасно є і учасником міжнародно-правових відносин, і територіальним сувереном [159, с. 33].

Тобто, міжнародний договір виступає одним із джерел міжнародного права, який у формалізованому вигляді містить визнані сторонами правила поведінки. Проте, аналізуючи джерела міжнародного права, міжнародний договір не є єдиним з них. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН містить перелік джерел, які застосовує Суд, вирішуючи спори, які йому передані. Так, до джерел також належать:

- міжнародні конвенції, як загальні так і спеціальні, що встановлюють правила, які визнані державами-сторонами спору;
- міжнародний звичай, як доказ всезагальної практики, визнаної як правової норми;
- загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- в окремих випадках - судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй, як допоміжний засіб для визначення правових норм [195].

Отже, загальні принципи права визнані формально у даному документі як джерело міжнародного права, а отже є частиною правових систем держав. З наведеного можна зробити ще один висновок, що в розрізі стандартів окремої галузі права – в даному випадку адміністративного судочинства, міжнародне право є джерелом міжнародних стандартів з одного боку як формалізоване джерело, коли стандарти закріплені в конкретних нормативних актах – угодах, з іншого – стандарти можуть існувати поза межами позитивістської концепції права та бути об'єктивно визнаними учасниками міжнародних відносин.

Слід відзначити, що в науці відсутнє єдине визначення міжнародних стандартів судочинства. На думку Почанської О. С., міжнародні стандарти визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу особистості, в тому числі його юридичний захист і відповідні правочинності та обов'язки державних органів й посадових осіб [144, с. 186]. Міжнародні стандарти у сфері правосуддя можуть бути визначені як загальновизнані, універсальні мінімальні вимоги, які встановлені та визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила, критерії, рішення, висновки) для ефективного функціонування як держави в цілому, так і судової влади зокрема [36, с. 49].

Таким чином, міжнародні стандарти є загальними та універсальними по відношенню до всієї системи правосуддя та функціонування судової влади. Вони формують основу для подальшого розвитку системи стандартів

кожного окремого виду правосуддя, містять уніфікуючі положення, які втілюють світовий правовий досвід, традиції, загальні уявлення про справедливість та право.

Зважаючи на всеохоплюючий та загальний характер міжнародного права, основні міжнародні стандарти адміністративного судочинства закріплені у низці міжнародно-правових актів. Аналіз міжнародних стандартів судочинства, в тому числі і адміністративного, варто почати з дослідження змісту положень Загальної декларації з прав людини. Так, декларацією закріплено:

- принцип рівності перед законом і судом;
- презумпція невинуватості;
- право на справедливий суд та судовий розгляд;
- право на відкритий судовий розгляд незалежний і компетентним судом;
- право на законний суд та законне судове рішення [66].

Дані засади мають загальний характер і стосуються всіх видів судочинства, що відображає суть, значення, роль та зміст міжнародних стандартів.

Наступним документом є вже згадуваний Статут міжнародного Суду ООН. Так, документ не містить чіткого переліку принципів ведення судочинства, які визнані всіма сторонами, тобто державами-членами ООН, проте, окремі стандарти закріплені в окремих положеннях статей, зокрема, стаття 46 містить вимогу про публічний розгляд справи за загальним правилом; закріплено стандарт змагальності сторін, що слідує з положень статей 49, 52; закріплено також право та порядок на перегляд рішення (стаття 61); стандарт законності рішення (статті 56-60) тощо [195].

Резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року схвалено «Основні принципи щодо незалежності правосуддя». Як передбачено вступом документу, «у своїй резолюції про Основні принципи, яка наводиться нижче, Конгрес

рекомендував їх для використання в межах національної, регіональної та міжрегіональної діяльності, закликав Комітет профілактики злочинності та боротьби з нею розглянути питання про ефективне впровадження їх у першу чергу. Конгрес просив Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй вжити належних заходів для забезпечення максимально широкого розповсюдження Основних принципів і підготувати доповідь про їх здійснення. В своїй резолюції 40/146 від 13 грудня 1985 року Генеральна Асамблея вітала Основні принципи і запропонувала урядам дотримуватися їх та брати до уваги в межах свого національного законодавства і практики» [124]. Загалом даний акт направлений на усунення розбіжностей у розумінні загальних принципів здійснення правосуддя та невідповідності між уявленням про ці принципи і фактичним становищем. Генеральна Асамблея також зазначає, що «при організації і відправленні правосуддя в кожній країні слід керуватися цими принципами і ... докладати зусиль для повного втілення їх у життя, враховуючи, що норми, які стосуються здійснення функцій судді, мають бути націленими на те, щоб забезпечувати суддів можливістю діяти відповідно до цих принципів» [124].

Перелік основ, які становлять зміст незалежності судових органів, включає в себе:

1. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її.
2. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин.
3. Судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції.

4. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами.

5. Кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні утворюватися трибунали, що не застосовують встановлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів.

6. Принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін.

7. Кожна держава-член повинна надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції [124].

Окрім того передбачається обов'язок суддів поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів; обов'язок мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну добору кваліфікацію в галузі права та питання організації притягнення суддів до відповідальності [124].

Першою світовою конференцією по незалежності правосуддя, проведеною у Монреалі у 1983 році було схвалено Монреальську універсальну декларацію про незалежність правосуддя. Для стандартів адміністративного судочинства. На наш погляд, дуже вдало визначено мету і функції суддів:

- об'єктивне відправлення правосуддя між громадянами та між громадянином та державою;
- сприяння, у межах судових функцій, дотримуваттю та досягненню принципу захисту прав людини;
- гарантування безпеки життя усіх людей та верховенства права [115].

Окрім того передбачено, що судді, як особи, є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонук, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин; у процесі прийняття рішень, судді є незалежними від своїх колег по суду та вищих посадових осіб. Жодна ієрархічна структура суддівства і жодна різниця у ранзі чи класі суддів ніяким чином не можуть ставати на перешкоді праву судді на вільне винесення вироку; кожна особа має право на швидкий і ефективний розгляд справи у звичайних судах або суддівських трибуналах на законних підставах в межах судової компетенції; судді є незалежними від виконавчих і законодавчих органів держави тощо [115].

Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 № 2006/23 було схвалено досить важливий документ в частині забезпечення функціонування судової влади у світі, а саме – Бангалорські принципи поведінки суддів, які базуються на Загальній декларації з прав людини, в якій визнається як основоположний принцип надання в рівній мірі кожній особі права на розгляд її справи, що пов'язана зі встановленням її прав та обов'язків, а також з питанням її винуватості у скоєнні кримінального злочину, незалежним судом, на засадах справедливості та безсторонності, на відкритому судовому засіданні у встановленому законом порядку; на положеннях Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що гарантує рівність всіх громадян перед судом, а також право кожної особи на своєчасний розгляд її справи, що пов'язана зі встановленням її прав та обов'язків, а також з питанням її винуватості у скоєнні кримінального злочину, компетентним та незалежним судом на засадах справедливості та безсторонності, на відкритому судовому засіданні у встановленому законом порядку [13]. Зводом принципів також передбачено, що в їх основу беруться згадані вище основні принципи і права також, які в подальшому визнаються чи дістають відображення в місцевих актах з прав людини, національних конституціях, статутному та загальному праві, судових звичаях та традиціях

[13], що свідчить про широке тлумачення ролі загальних принципів права у формуванні стандартів судочинства.

Досить цікавою є система побудови Бангалорських принципів, коли кожному стандарту кореспондує спосіб його реалізації і застосування:

1. Незалежність, яка є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах.

Даний принцип реалізується через професійне виконання суддею своєї функції, виходячи з власної оцінки фактів та відповідно до свідомого розуміння закону, не зважаючи при цьому на будь-які зовнішні впливи, стимули, тиски, загрози чи втручання, прямі або непрямі, хоч би від кого вони йшли і хоч би якими були їхні причини; незалежність судді стосовно суспільства в цілому і стосовно конкретних сторін судової справи, в якій суддя повинен винести рішення; відсутність зв'язків судді з виконавчою та законодавчою гілками влади і відсутність дій під їхнім впливом тощо.

2. Неупередженість, яка є необхідною умовою належного виконання суддею своїх обов'язків і знаходить вияв не лише у змісті рішення, але й у ході судового процесу, що передуює винесенню рішення.

Даний принцип реалізується через обов'язки судді не виявляти особистої прихильності, неупередженості або упередженості; обов'язок судді дбати про те, щоб його поведінка – як у залі суду, так і поза ним – сприяла збереженню і поглибленню переконання суспільства, адвокатів і сторін судового процесу у неупередженості судді й судових органів; обов'язок судді вести себе таким чином, щоб звести до мінімуму випадки, які можуть стати підставою для відсторонення його від розгляду справи або від винесення рішення; обов'язок судді взяти самовідвід від участі в будь-якому процесі, коли для нього неможливе винесення неупередженого рішення у справі або коли сторонньому спостерігачеві може видатись, що суддя не здатен винести неупередженого рішення тощо.

3. Чесність і непідкупність, які є необхідними умовами належного виконання суддею своїх обов'язків.

Даний принцип реалізується через обов'язок судді дбати про те, щоб його поведінка була бездоганною з точки зору стороннього спостерігача, а дії та поведінка судді повинні підтримувати впевненість громадськості у чесності й непідкупності судових органів.

4. Дотримання етичних норм, які визнаються обов'язковими в будь-якій сфері діяльності судді.

Даний принцип реалізується через недопущення суддею порушень етичних норм і поведінки, яка може видатись неетичною, в будь-якій сфері своєї діяльності, дотримання вимог щодо заінтересованості у справі, при дотриманні принципу свободи висловлення, віросповідання, участі у зборах і асоціаціях, за умови обов'язку судді дбати про те, щоб своєю поведінкою підтримувати високий статус посади судді, а також безсторонність і незалежність судових органів тощо.

5. Рівність у ставленні до всіх осіб, чиї справи розглядаються в суді, яка є необхідною умовою належного виконання суддею своїх обов'язків.

Даний принцип реалізується через усвідомлення суддею різноманітності суспільства і відмінності, створювані силою-силенною джерел, до числа яких, серед інших, належать раса людини, її колір шкіри, стать, релігія, національне походження, каста, інвалідність, вік, сімейний стан, сексуальна орієнтація, соціально-економічне становище та інші подібні причини; через обов'язок недопущення при виконанні своїх професійних обов'язків суддею словами чи поведінкою прихильності або упередженості до будь-якої особи або групи осіб, беручи до уваги підстави, що не стосуються суті справи тощо.

6. Компетентність і старанність, які є передумовами належного виконання суддею своїх обов'язків.

Даний принцип реалізується через постійне самовдосконалення професійного рівня суддей, які повинні докладати розумних зусиль для

збереження і вдосконалення власних знань, умінь та особистих якостей, необхідних для належного виконання ним своїх професійних обов'язків, користуючись з цією метою навчальними засобами та іншими можливостями, які повинні бути доступними суддям за умови контролю з боку судових органів. Суддя також повинен бути поінформованим про суттєві зміни в міжнародному законодавстві, включаючи міжнародні конвенції та інші документи, що встановлюють норми в сфері прав людини тощо [13].

Загалом дані принципи відображають етичну складову поведінки суддів, виступаючи таким чином додатковим джерелом для формування стандартів судочинства, оскільки вони не передбачають процесуальний порядок безпосередньо, а стосуються більше внутрішньої організації, поведінкової складової здійснення правосуддя. Основною проблемою етики суддів є їх відносність та вираження в кожній конкретній ситуації, тому передбачення на міжнародному рівні зводу правил сприятиме здійсненню неупередженого та справедливого правосуддя.

Варто також відзначити, що проявом запозичення міжнародних стандартів здійснення правосуддя є затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року Кодекс суддівської етики, преамбулою якого визначено, що його зміст відповідає міжнародним актам у сфері правосуддя, які аналізувались вище, зокрема: Конвенції про захист прав і основоположних свобод, за якою кожен має право на незалежний і справедливий суд, Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, Основним принципам щодо незалежності судових органів, схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Рекомендаціям щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів, схваленим резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1989 року, Бангалорським принципам поведінки суддів, схвалених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, Європейській хартії про закон щодо статусу суддів та

Рекомендації CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам відносно суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [168].

Спільним надбанням світу варто визнати і положення Загальної (Універсальної) хартії судді, ухваленої 17 листопада 1999 року Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань). Зі змісту Хартії можна зрозуміти, що правосуддя повинно ґрунтуватися на таких стандартах:

- незалежність судді, яка є важливою умовою для неупередженого судочинства, що відповідає вимогам закону, є неподільною та охороняється на національному та міжнародному рівні усіма інституціями чи органами влади. До того ж, незалежність судді гарантує право кожного на справедливий та чесний розгляд справи у суді, в умовах відкритого слухання та розумного строку незалежним та неупередженим судом;

- незалежність суду, яка полягає у відсутності зв'язків з іншими гілками влади так, що кожен суддя повинен мати можливість здійснювати свої повноваження без суспільного, економічного, політичного тиску;

- законність, яка передбачає здійснення суддями своїх повноважень лише на підставі та з урахуванням закону;

- особиста незалежність суддів, що полягає у самостійності суду вирішувати справи, за винятком думки вищого суду з конкретної справи;

- неупередженість та стриманість, які реалізуються через поведінку суддів, які повинні ставитися з повагою до суду та усіх учасників процесу;

- ефективність, що пов'язана з вчасністю здійснення правосуддя;

- заборона займатися іншою діяльністю, публічною чи приватною, оплатною чи безоплатною, якщо вона не є повністю сумісною з його обов'язком та статусом судді та неможливість судді бути призначеним на іншу посаду без його згоди;

- безпека офісу, що полягає у неможливості затримання чи переміщення з офісу, за винятком випадків, передбачених законом та тільки на підставі рішення дисциплінарного органу, а також у гарантії забезпечення

необхідним на все життя або на певний строк для того, щоб не піддавалась небезпеці його незалежність;

- вимоги до обрання судді на посаду, які повинні відповідати об'єктивним і прозорим критеріям і базуватися суто на його професійній кваліфікації;

- неможливість притягнення до цивільною чи кримінальної відповідальності, якщо це впливає на незалежність судді;

- гарантія невторчання керівництва та суддівським корпусом та процедури винесення дисциплінарних стягнень у незалежність судді;

- право суддів входити у асоціації з метою обговорення професійних питань, особливо питань суддівського статусу, професійної етики, справедливості тощо;

- гарантія достатньої винагороди судді для забезпечення своєї економічної незалежності;

- гарантія підтримки від інших органів влади для забезпечення судових органів необхідними засобами та обладнанням для чіткого та вдалого функціонування [65].

Дані принципи нетипово відображають систему стандартів здійснення правосуддя та по-різному, багатовекторно тлумачать незалежність суду, яка може проявлятися у незалежності самого судді (що в свою чергу пов'язана з принципами розумності та ефективності правосуддя) та незалежності судового органу.

Резолюцією 2004/32 Комісії ООН з прав людини «Цілісність судової системи» 2004 року також передбачається, що кожній людині процесі здійснення правосуддя гарантуються такі права та стандарти:

- справедливий суд;
- рівність;
- публічний розгляд справи;
- законний розгляд справи компетентним, незалежним та неупередженим судом чи трибуналом;

- право на розгляд справи законним судом [244].

Наступним актом, зміст якого слід проаналізувати для продовження дослідження міжнародних стандартів судочинства, є Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA), які прийняті провідними діячами в галузі правосуддя в LAWASIA а також суддями з Азії та тихоокеанського регіону в Пекіні в 1995 році, та схвалені на засіданні ради LAWASIA в 2001 році.

Даний акт передбачає наступні стандарти судочинства:

1. Незалежність суддів та визнання судової системи є однією з найцінніших інституцій в суспільстві.

Пунктом 3, зокрема, передбачено, компоненти незалежності суддів:

- a) Судді повинні приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-якого втручання, прямого або непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин;
- b) Судді мають юрисдикцію, пряму або шляхом перегляду, над усіма питаннями правового характеру [129].

В даному аспекті цікавим є те, що принцип незалежності суддів є формоутворюючим для принципу верховенства права.

Окрім того передбачені цілі та функції суддів, які включають:

- a) гарантування безпеки життя усіх людей та верховенства права;
- b) сприяння, у межах судових функцій, дотриманню та досягненню принципу захисту прав людини;
- c) об'єктивне відправлення правосуддя між громадянами та між громадянином і державою [129].

Останній пункт є надважливим для формування системи стандартів адміністративного судочинства, оскільки даний акт є чи не єдиним, який на міжнародному рівні передбачив принцип, що стосується взаємовідносин громадянина та держави та закріпив необхідність об'єктивного відправлення правосуддя у відносинах між суб'єктом публічним та приватним.

Інші положення тез стосуються правил прийому на посаду судді, строку його перебування на посаді, звільнення судді, умов роботи та оплати праці, юрисдикції, адміністративних питань роботи судів та надзвичайних ситуацій.

Важливим є також передбачений припис, що «Деякі обмеження незалежності суддів допустимі в періоди значної суспільної небезпеки, але тільки тимчасово, на період який вимагає ситуація та на умовах, передбачених законом, у суворій відповідності до міжнародно визнаного мінімуму, та може бути питанням судового розгляду. У таких надзвичайних ситуаціях держава має гарантувати, що цивільні особи, звинувачені у кримінальних порушеннях будь-якого характеру, заслуховуються звичайними судами (для цивільних осіб), які можуть при необхідності бути розширені за рахунок додаткових компетентних громадських суддів. Адміністративне затримання осіб без звинувачення підлягає перегляду звичайними судами шляхом *habeas corpus* (перегляду судом законності арешту) або подібних процедур» [129].

З наведеного слідує два висновки:

- що незалежність суддів не є абсолютном, об'єктивно існуючим в умовах правового простору, а може підлягати окремим обмеженням за настання конкретних обставин;
- що переважна більшість міжнародних стандартів судочинства направлені на цивільну та кримінальну юрисдикцію судів, що в науці та історії права частіше в межах досліджень пов'язували з захистом прав особи.

Що стосується адміністративної юрисдикції, то міжнародні акти, які містять стандарти судочинства, здебільшого абсолютно узагальнено описують спільні уніфіковані правила проведення судового процесу та організації діяльності суддів та суду.

Фактично, перелічені акти дублюють положення про загальновизнані стандарти правосуддя, що з одного боку, створює ілюзію обмеженості цих стандартів, але з іншого свідчить про їх базовий та неоспорюваний характер.

Велика кількість стандартів та різні підходи до їх тлумачення зумовлюють необхідність у їх певній класифікації.

Зокрема, на думку О. Саленко, структурувати загальновизнані міжнародні стандарти у сфері судоустрою і статусу суддів за критерієм їх ієрархії можна на такі види:

- базові універсальні міжнародні стандарти, закріплені в основоположних документах, що визначають стандарти правової держави, в тому числі щодо функціонування, ролі і статусу судової влади, а також гарантій незалежності суддів. На міжнародному рівні такими документами є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, а на європейському рівні, відповідно, – Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (Рада Європи), Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року (Європейський Союз), яка є аналогічним із Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод міжнародним договором, прийнятим у межах Європейського Союзу з урахуванням новітніх тенденцій розвитку інституту основних прав за підсумками XX сторіччя;

2) галузеві міжнародні стандарти у сфері судочинства. Так, загальносвітову систему галузевих міжнародних стандартів у сфері судочинства становлять Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями № 40/32 та № 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та від 13 грудня 1985 року, Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя 1983 року, Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, Загальна (Універсальна) хартія судді, схвалена Міжнародною асоціацією суддів 17 листопада 1999 року, Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів Юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA), прийняті провідними діячами в галузі правосуддя в LAWASIA, а також суддями з Азії та тихоокеанського регіону в

Пекіні в 1995 році та схвалені на засіданні ради LAWASIA в 2001 році, висновки, прийняті Першою експертною комісією Міжнародної асоціації суддів тощо [176, с. 266–267].

Надаючи визначення міжнародним стандартам здійснення правосуддя, авторка зазначає, що це міжнародні правові норми та принципи, закріплені в міжнародних нормативно-правових актах (загальносвітового чи європейського рівня) обов'язкового або рекомендаційного характеру, які встановлюють стандарти, критерії, якими повинні керуватися суб'єкти міжнародного права (держави) під час формування та забезпечення умов для роботи своїх судових систем, законодавчого визначення основ взаємовідносин судів з органами законодавчої й виконавчої влади, а також вимог до поведінки суддів, їх відбору, призначення, просування по службі, відповідальності тощо [176, с. 268].

Варто погодитись із зазначеним у частині того, що це орієнтири для держав як суб'єктів міжнародного права у процесі формування судової влади та здійснення правосуддя і створення моделі взаємодії органів судової влади з органами виконавчої та законодавчої. Це не завжди свідчить про загальнообов'язковий характер стандартів, а лише формує подальші орієнтири розвитку.

На думку П. А. Рудика, міжнародні та європейські стандарти судочинства слід розмежовувати. Так, автор зазначає, що під міжнародними стандартами слід розуміти установлені міжнародно-правовими актами (документами) певні мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами і принципами, котрих зобов'язані дотримуватися у процесі законотворчої діяльності всі держави. А під «європейськими стандартами» слід розуміти типові норми і принципи, котрі закріплені в основних документах Європейського Союзу та Ради Європи і котрих мають дотримуватися всі їхні держави-члени. Для країн, котрі претендують набути членства в ЄС, обов'язковим є застосування стандартів його установчих документів, а для України – ще й норм, зафіксованих в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС.

Дотримання таких міжнародних і європейських стандартів судами демократичних країн світу і Європи сприятиме забезпеченню єдності судової практики, чого вимагають міжнародні документи ООН та інституції ЄС і Ради Європи [174, с. 74].

Науковець також пропонує таким чином поділяти міжнародні стандарти у сфері правосуддя на такі види:

- 1) базові загальновизнані міжнародні стандарти (обов'язкові міжнародні правові стандарти);
- 2) спеціальні міжнародні стандарти у сфері правосуддя (стандарти, котрі мають рекомендаційний характер).

До першої групи можна віднести базові загальновизнані міжнародні стандарти, закріплені в документах ООН про права людини, котрі тісно пов'язані з правосуддям і до яких належить, зокрема, право кожного на справедливий суд. До другої групи міжнародних стандартів у сфері правосуддя можна віднести «Основні принципи незалежності судових органів», схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., «Бангалорські принципи поведінки суддів» від 19 травня 2006 р., схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. № 2006/23, низку Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам-членам та Висновків Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи тощо. Це міжнародні стандарти рекомендаційного характеру, тобто так званого «м'якого» права [174, с. 75].

В. Бабкова пропонує наступну класифікацію міжнародних стандартів у сфері судочинства, яка базується на положеннях, різних за юридичною силою, суб'єктах прийняття і сферою застосування міжнародно-правових актів:

- загальні (інституціональні) стандарти судової влади;
- судоустрійні стандарти;
- стандарти статусу суддів;

- процесуальні стандарти.

Дані положення, на думку ученої, виступають для національного законодавства як принципів, засадничі, керівні й основоположні, тобто на них повинна будуватися і відповідно до них – розвиватися і удосконалюватися галузь судового права України [12, с.142].

Україна є повноправним суб'єктом міжнародного права, тому будучи членом міжнародних організацій, визнає дію закріплених стандартів. Основною умовою дії даних стандартів є уніфікація та приведення у відповідність національного права до системи дії норм права міжнародного. В даному випадку усі, розглянуті у розділі 2 даного дослідження, сучасні форми рецепції, можуть бути дієвим інструментом узгодження міжнародного та національного права, незалежно від того, чи формалізовані вони.

Основним інструментом для України, який забезпечує визнання міжнародних стандартів, є внутрішнє законодавство, а саме закон України «Про міжнародні договори України» № 1906–IV від 29 червня 2004 року, яким передбачено порядок укладення міжнародних договорів, їх види, уповноважені суб'єкти та їх повноваження [150]. Особливий порядок визнання дійсності договорів для правового поля України – ратифікація, яка відповідно до закону здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору [150]. Частиною 2 статті 9 вищезазначеного закону передбачається, що ратифікації підлягають міжнародні договори України, окрім інших: політичні (про дружбу, взаємну допомогу і співробітництво, нейтралітет), територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, мирні; що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [150].

На наш погляд, процедура ратифікації, тобто офіційного визнання міжнародного нормативно-правового акту частиною національного законодавства, є найдієвішим гарантуючим способом імплементації

міжнародних стандартів, який не прив'язаний до особливостей норм права, що відносяться до *soft law*.

Таким чином, міжнародні стандарти, на наш погляд, є системоутворюючими елементами міжнародної правової системи, які вміщують у своєму змісті висхідні положення традицій, звичаїв, уявлень людства про правопорядок та законність, закріплені на рівні правової свідомості та міжнародних нормативно-правових актів, які можуть бути частиною правових національних систем за умови визнання даних стандартів національними органами кожної конкретної держави.

Головним джерелом міжнародних стандартів виступають міжнародні договори та угоди, хартії, конвенції та інші акти, які прийняті в установленому порядку для підтримки світового правопорядку та судоустрою. Не зважаючи на це, *jus cogens* як імперативні норми міжнародного права, які існують не залежно від волі держав, також впливають на формування стандартів організації і здійснення судової влади. Зі стандартами судочинства норми *jus cogens* співвідносяться як загальне та спеціальне, коли стандарти судочинства походять від створеної об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens* та відповідають їй. Варто також відзначити, що вплив *jus cogens* на національні правові системи відбувається в тому числі через запозичення правового досвіду, який визнаний світом як адекватний та необхідний для підтримки правопорядку, а отже має місце рецепція права.

Залишається відкритим питання визнання таких стандартів судочинства як справедливість та верховенство права новими втіленням норм *jus cogens*, що формують базис для розвитку національних галузевих стандартів судочинства.

Загальноутворюючий характер міжнародних стандартів не дозволяє виділяти конкретно стандарти адміністративного судочинства, що пов'язано з різними тенденціям розвитку даної сфери відносин та побудови специфічних унікальних процедур кожною державою.

Класифікація міжнародних стандартів судочинства на рівні міжнародного закріплення може бути запропонована наступним чином:

- загальні принципи права, що характеризують правовий статус особи;
- загальні принципи права, що обумовлюють співіснування суб'єктів міжнародного права;
- галузеві стандарти, які деталізують порядок існування судової влади у державі;
- стандарти, які визначають питання судоустрою;
- процесуальні стандарти реалізації судочинства;
- стандарти, які визначають статус суддів.

3.2 Європейські стандарти адміністративного судочинства та шляхи їх реалізації в Україні

Необхідність дослідження європейських стандартів судочинства пояснюється перш за все політичними тенденціями розвитку України її та поступовим повноцінним входженням до європейського правового простору. Ми вже неодноразово в межах даного дослідження звертались до положень Угоди про асоціацію України та ЄС та інших нормативно-правових актів, які визначають спільні напрями розвитку українсько-європейських відносин. Даний структурний підрозділ роботи матиме змістовне зосередження на основних стандартах функціонування судової влади в межах ЄС, а також на тих стандартах адміністративного судочинства, які імplementовані у вітчизняну систему права або потенційно будуть її наповнювати.

Теоретичне осмислення європейських стандартів судочинства характеризується плюралізмом думок та наукових підходів. Європейські стандарти судочинства часто розглядаються в межах дослідження міжнародних стандартів, підкреслюючи їх наднаціональний характер. До того ж, саме формулювання – «європейський стандарт» часто ототожнюється із визнаними принципами дотримання прав та свобод людини і громадянина

та організації функціонування міждержавного утворення – Європейського Союзу.

Європейські стандарти адміністративного судочинства розглядаються як передумова функціонування судової системи України [227]. Дослідник Л. А. Луць загальноновизнані європейські правові стандарти визначає як єдині, типові принципи й норми, які зафіксовані в основних джерелах права регіональних міждержавно-правових систем та є мінімальними правовими вимогами щодо правових систем держав-учасниць [99, с. 175]. Варто також погодитись, що Міжнародні та європейські стандарти також можна вважати деонтологічними засадами та нормами, що мають дозвільний, заборонний, зобов'язальний і рекомендаційний характер та призначені для гуманізації суспільних відносин, утвердження законності й правопорядку в кожній державі світу [17, с. 366].

Коршунова Н., досліджуючи міжнародні та європейські стандарти державної політики, приходить до висновку, що міжнародні та європейські стандарти формалізовано в джерелах міжнародного, європейського права (договорах, деклараціях, конвенціях, пактах, положеннях, угодах тощо) на рівні принципів, норм, рекомендацій, характеристик. Стандарти виражають прагнення міжнародного співтовариства максимально скоординувати політику, засоби й методи діяльності та безпосередньо діяльність суб'єктів міжнародного права [90, с. 362].

Заборода С. М., досліджуючи міжнародні та європейські стандарти, наділяє їх наступними ознаками:

- такі стандарти розроблені державами світу в межах міжнародних і європейських міждержавних організацій;
- такі стандарти регламентують міжнародне співробітництво держав загалом та визначених ними окремих суб'єктів (конкретних органів держави, місцевої влади, профспілкових організацій, громадських об'єднань, фізичних осіб та інших);

- такі стандарти містять у собі спільно розроблені державами підходи й міжнародно-легальні принципи становлення, формування та функціонування певних публічних і приватних інститутів на території конкретних держав;

- за своєю правовою сутністю такі стандарти належать до міжнародних і європейських документів спеціального порядку;

- такі стандарти впливають на загальносвітовий правовий розвиток, адже не лише стандартизують підходи держав до регламентації важливих соціальних проблем, а й сприяють розвитку їхнього національного законодавства та правових систем [64].

Для системи функціонування судочинства, в тому числі і адміністративного, перелічені ознаки мають вагому значення, оскільки, по-перше, змістовне наповнення стандартів прив'язується до системи функціонування публічних інститутів у державі, яким і є суд, а по-друге, дані стандарти направлені на розвиток міждержавних відносин, що є основою для функціонування Європейського Союзу. З точки зору розвитку національних правових систем, європейські стандарти направлені на вдосконалення та приведення у відповідність перших.

В межах системи стандартів ЄС варто виокремити загальні принципи співіснування держав та ті принципи, які гарантують охорону та захист прав, свобод людини і громадянина, а також стандарти правосуддя. Слід справедливо погодитись з думкою, що застосовуючи європейські стандарти в сфері судоустрою й статусу суддів, необхідно враховувати наступне: стандарт повинен бути регламентований нормами міжнародного права й закріплений у законодавстві України; може бути обов'язковим чи рекомендаційним; наявність єдиного підходу щодо змісту цього стандарту забезпечуватиме єдність судової практики. Також важливо відмітити, що дослідження європейських правових стандартів у будь-якій сфері неможливе без розгляду правової системи, оскільки вони формуються в конкретній правовій системі й зумовлені її розвитком. Європейські стандарти

взаємодіють з галуззю права, до якої вони належать, зокрема, й з правовою системою взагалі. Європейські стандарти судоустрою й статусу суддів стосуються законодавчих положень, які регулюють ці інститути судочинства, а також системи національного законодавства про судоустрій і статус суддів та системи національного права в цілому [11, с. 355].

У цьому прослідковується симбіоз наднаціональної правової системи ЄС та системи національного права країн-членів Союзу, в тому числі і України, яка вже має зобов'язання з адаптації та гармонізації законодавства.

У публікації, присвяченій європейським та міжнародним стандартам у сфері судочинства, підготовлених в рамках Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя», пропонується наступна детальна класифікація стандартів:

1. стандарти судової системи:
 - загальні принципи незалежності суддів;
 - стандарти, що гарантують етику та поведінку судді;
 - стандарти кар'єрного просування суддей;
 - стандарти підготовки суддів;
 - стандарти суддівського самоврядування;
 - стандарти організації судів та зв'язків з громадськістю;
 - стандарти інформаційного управління в судовій системі;
2. стандарти здійснення правосуддя:
 - стандарти доступу до правосуддя та правової допомоги;
 - стандарти ефективності судового процесу;
 - стандарти виконання судових рішень;
 - окремі питання правозастосування;
 - стандарти взаємодії судової влади з адвокатурою та прокуратурою;
 - стандарти оцінювання якості правосуддя [62].

Така деталізація свідчить про необхідність врегулювання та формального унормування всіх можливих аспектів практичної реалізації правосуддя в ЄС та відображає зв'язки судової влади з іншими суб'єктами держави та громадянського суспільства.

Усі перелічені види стандартів можна об'єднати єдиним спільним знаменником, який відображає тенденцію розвитку правових систем ЄС та України: стандарти справедливого правосуддя, що повною мірою відображає європейські та світові цінності діяльності суду та захисту прав людини, яка визнана найвищою соціальною цінністю.

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, що схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 та вже втратила чинність було передбачено, що серед першочергових реформ, які необхідно впровадити, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення - справедливого їх відновлення в розумні строки. Судова система України та суміжні правові інститути існують для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [206].

Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, схваленою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 закріплено, що даним документом визначено основні засади та напрями подальшого сталого функціонування та розвитку системи правосуддя з урахуванням кращих міжнародних стандартів та практик. А незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів

держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права. Удосконалення системи правосуддя сприятиме утвердженню правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення - справедливого їх відновлення у розумні строки [207].

Тобто, європейські стандарти є одним із напрямів розвитку та вдосконалення правової системи забезпечення справедливого правосуддя в Україні, що підтверджується і закріпленими результатами стратегії: ефективне функціонування системи судоустрою України, органів суддівського врядування і самоврядування, подальше впровадження принципу верховенства права, забезпечення незалежності інститутів правосуддя від будь-якого політичного впливу та їх підзвітність суспільству, продовження впровадження міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу [207], а одним із завдань стратегії щодо удосконалення системи правосуддя є забезпечення координованості та збалансованості процесу удосконалення з урахуванням подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу [207].

Використання терміну «європейські стандарти» в межах національної системи права свідчить про визнання Україною цінностей співтовариства. Відповідно, цінності, трансформовані у стандарти та принципи, є результатом рецепції судових процедур та досвіду інших країн.

На думку Войтовича І., «європейські стандарти справедливого суду» є усталеним у сучасній теорії адміністративного судочинства та може застосовуватися як узагальнена назва системи закріплених у законодавстві Європейського Союзу правових норм, що встановлюють права особи в адміністративному судочинстві та гарантують їх реалізацію, а також сформованих на їх основі правових звичаїв. В юридичній літературі поняття

та система європейських стандартів справедливого суду традиційно пов'язуються зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., буквальне тлумачення якої свідчить про застосовність закріплених нею стандартів виключно до цивільного та кримінального судочинства. Водночас дослідження сформованої Європейським судом з прав людини практики дозволяє стверджувати про можливість застосування ст. 6 Конвенції й в адміністративному судочинстві [37, с. 188–189].

Окрім практики Європейського суду з прав людини, яку в межах даного дослідження пропонується розглянути у наступному підрозділі роботи, загальні стандарти судочинства та галузеві стандарти закріплені на рівні і інших конвенційних приписів.

Основним правовстановлюючим джерелом закріплення європейських стандартів в судочинства виступає Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, стаття 6 якої гарантує право на справедливий суд, що означає право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [59]. До того ж, частиною другою статті 6 гарантується презумпція невинуватості.

Європейські стандарти справедливого суду та право на справедливий суд є узагальненими поняттями, які в себе включають низку інших

стандартів стосовно забезпечення діяльності судів, здійснення правосуддя буквально та спектр тих прав особи, які є невідчужуваними. Тобто, можна говорити про те, що європейські стандарти справедливого суду є надбанням правової думки європейської спільноти, яка є узгодженою з європейською практикою здійснення правосуддя. Усі деталізуючі стандарти є похідними від концепції справедливого судочинства.

Практичним посібником зі статті 6 Конвенції, який було підготовлено Радою Європи, визначено, що право на справедливий суд включає в себе наступні складники:

1. Групу стандартів, що гарантують право на суд:
 - Право на суд і доступ до суду (з урахуванням його повноти та обмежень);
 - Відмова від права на суд (принципи та умови такої відмови);
 - Право на правову допомогу (стандарти надання правової допомоги та критерії визначення ефективності наданої правової допомоги).
2. Інституційні стандарти права на справедливий суд:
 - Стандарти суду як інституції (межі юрисдикції, критерії повноти юрисдикції суду, виконання рішення суду);
 - Законність суду;
 - Незалежність і безсторонність суду (загальні питання, що стосуються незалежності і безсторонності, стандарти незалежного суду, стандарти неупередженого суду);
3. Процесуальні стандарти права на справедливий суд:
 - Поняття та зміст справедливості (основні принципи справедливості, сфера застосування, стандарти змагальності процедури, стандарти рівності сторін, стандарти доказування, стандарти обґрунтованості судового рішення);
 - Стандарти, що забезпечують публічне слухання справи та винесення судового рішення;

- Стандарти тривалості судових процедур (стандарти визначення тривалості процедур та стандарти оцінки розумності строку розгляду справи) [138].

До положень Конвенції, а саме – її практичного застосування та тлумачення, пропонуємо повернутись згодом при аналізі практики Європейського суду з прав людини. Проте, вважаємо за необхідне зазначити, що наведена вище деталізація свідчить про те, що в черговий раз підтверджується позиція, запропонована в даній роботі, що принцип справедливості є всеосяжним та таким, що існує поза межами закріплених, формалізованих принципів здійснення судочинства. Справедливість більше виступає у ролі ідеалу, а. передбачені в межах локальних правових систем стандарти лише підлаштовуються під загальні вимоги справедливості та прагнуть виповідати їй.

Хартією Європейського Союзу про основоположні права (далі – Хартія), яка набула юридичної сили з прийняттям Лісабонського договору у 2009 році, закріплено основні права та свободи людини та громадянина-держав, які є членами співтовариства. Вдало зазначають фахівці, що перші шість розділів Хартії закріплюють гарантії фундаментальних суспільних цінностей: розділ I «Гідність» (стаття 1-5), розділ II «Свободи» (статті 6-19), розділ III «Рівність» (статті 20-26), розділ IV «Солідарність» (статті 27-38), розділ V «Права громадян» (статті 39-46), розділ VI «Правосуддя» (статті 47-49). Важливо також відмітити, що Хартія є первинним джерелом права ЄС (primary EU law source) на рівні з договором про заснування Європейських Співтовариств та Європейського Союзу та додатками до нього. Держави-підписанти Хартії зв'язані прецедентною практикою Суду Європейського Союзу, яка є ще одним механізмом захисту прав людини. Окремо чітко передбачено, що Хартія проголошує рівність громадян перед законом, забороняється будь-яка дискримінація за такими ознаками як генетичні особливості, мова, політичні чи будь-які інші переконання, приналежність до національних меншин, майнового стану чи народження,

закріплюється правило, що жодна держава не має пріоритету над іншою, а природні відмінності, такі як чисельність, населення та різні структури, слід розглядати лише відповідно до принципу рівності [213].

Положенням статті 47 закріплено право на ефективний засіб правового захисту та на справедливий судовий розгляд, що означає, що кожна людина, чийі права та свободи, гарантовані законодавством Європейського Союзу, порушені, має право на ефективний засіб правового захисту перед судом відповідно до умов, встановлених цією статтею. Кожна людина має право на справедливий та відкритий судовий розгляд у відповідні терміни незалежним і неупередженим судом, раніше створеним законом. Кожен має мати можливість отримати пораду, захист та представництво. Правова допомога надається тим, кому не вистачає ресурсів, оскільки така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Положенням статті 48 фіксується гарантування дії презумпції невинуватості та права на захист, що в свою чергу означає, що кожна людина, яка була притягнута до відповідальності, буде вважатися невинною доти, доки не буде доведено її провину відповідно до закону. Гарантується повага до прав на захист кожного, кому пред'явлено обвинувачення [213].

Наступним актом, який слід проаналізувати, є Європейська Хартія про закон «Про статус суддів» 1999 року. Пояснювальною запискою до даної Європейської Хартії передбачено, що мета Хартії - визначити зміст будь-якого закону про статус суддів, ґрунтуючись на завданнях, що мають бути досягнуті: забезпечити компетентність, незалежність та неупередженість, яких громадськість має право очікувати від судів та суддів, яким довірено захист їхніх прав. Таким чином, цей закон не є самоціллю, а скоріше засобом досягнення того, щоб особи, чийі права мають захищатися судами і суддями, мали необхідні гарантії ефективності такого захисту [130].

Актом визнається те, що сприяння незалежності суддів є необхідною умовою для зміцнення верховенства права та для захисту особистих свобод у демократичних державах, фіксуються офіційно для всіх європейських

держав положення, спрямовані на забезпечення найкращих гарантій компетентності, незалежності та неупередженості суддів, закріплено прагнення досягти того, щоб закони про статус суддів різних європейських держав взяли до уваги положення Хартії з метою конкретного забезпечення найкращого рівня гарантій [61].

Хартією передбачено:

- Відбір, призначення на посаду та початкова підготовка суддів;
- Призначення на посаду та неможливість переведення суддів;
- Підвищення по службі суддів;
- Відповідальність суддів;
- Винагорода за працю та соціальний захист суддів;
- Припинення перебування на посаді суддів [61].

Тобто, даний акт фіксує стандарти організації діяльності суддів, деталізує їх та фіксує на рівні обов'язкового документа ЄС. Проте, тією ж пояснювальною запискою, згадуваною вище, фіксується, що «положення цієї Хартії не є фактично обов'язковими, ми представляємо їх як оптимальний засіб забезпечення того, аби вищезазначених цілей було досягнуто» [61]. Таким чином, ці стандарти можна віднести до організаційних, тобто, таких, що забезпечують діяльність судової влади.

Хартія у преамбулі посилається на ще один важливий документ з точки зору забезпечення функціонування ефективного судочинства – Рекомендацію CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалену Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року на 1098 засіданні заступників міністрів. Окрім положення статті 6 Конвенції, зазначено, що дана Рекомендація базується і на прецедентному праві Європейського суду з прав людини, а також на висновках Консультативної ради європейських суддів (CCJE), діяльності Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) та Європейській хартії про закон «Про статус суддів» (994_236), підготовлених в рамках багатосторонніх зустрічей Ради Європи. Дія

Рекомендації поширюється на кожну особу, яка здійснює судочинство, зокрема й осіб, на яких покладено вирішення конституційних питань [162].

Рекомендацією визнається та закріплюється:

1. Незалежність судової влади та рівень, на якому вона повинна гарантуватися. Рекомендацією фіксується, що незалежність суддів є похідною від більш узагальненої категорії - незалежності судової влади загалом, яка в свою чергу виступає основним принципом верховенства права. Гарантується необмеженість свободи суддів щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів.

2. Досить важливою гарантією є урівноваження прав та обов'язків приватних суб'єктів та суб'єктів влади. Так, у Рекомендації зазначено, юрисдикція судді повинна поширюватися на будь-яку особу, причетну до справи, у тому числі на державні органи або їх представників, що реалізує основне завдання адміністративного судочинства та становить основу його здійснення.

3. Передбачено обов'язковість гарантування незалежності суддів та судової влади Конституцією або в будь-якому випадку на найвищому правовому рівні держав-членів, коли положення законів (спеціальних) повинні встановлювати більш конкретні норми. Гарантується можливість звернення суддів до незалежних органів (ради суддів чи іншого органу) у разі загрози їх правового захисту.

4. Гарантується зовнішня незалежність суддів, яка надається в інтересах верховенства права та осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя. Закріплено, що незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права. Неупередженість та незалежність суддів є необхідними для гарантування рівності сторін перед судом.

5. Закріплена необхідність вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення поваги, захисту і сприяння незалежності та неупередженості

суддів, а також санкції проти осіб, які намагаються певним чином впливати на суддів.

6. Фіксується стандарт обґрунтованості та публічного оголошення судових рішень, із застереженням про те, що судді не зобов'язані роз'яснювати, якими переконаннями вони керувалися при прийнятті таких рішень. Гарантується перегляд рішень суддів у встановленому законодавством порядку.

7. Гарантується невтручання виконавчої та законодавчої влади у діяльність суддів, підкреслюється важливість суддівської діяльності з громадськими інтересами та довірою суспільства, засобами масової інформації.

8. Фіксується можливість займатися суддям діяльністю, яка не належить до їхніх офіційних функцій. Для уникнення фактичних або передбачуваних конфліктів інтересів така діяльність має бути сумісною з їх неупередженістю та незалежністю.

9. Що стосується внутрішньої незалежності суддів, то закріплено, що принцип незалежності судової влади означає незалежність кожного судді при здійсненні ним функцій прийняття судових рішень. У процесі прийняття рішень судді мають бути незалежними та неупередженими, а також мати можливість діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз або прямого чи непрямого втручання будь-яких органів влади, зокрема внутрішніх органів судової влади. Ієрархічна організація судової влади не повинна підривати незалежність суддів. Фіксується основи порядку розподілу справ між суддями суду та їх співорганізації і співпраці з судами вищих інстанцій.

10. Окремо передбачено порядок функціонування ради суддів, які забезпечують ефективне функціонуванню судової системи.

11. Закріплюється, що дієвість суддів та судової системи - необхідна умова для захисту прав кожної особи, виконання вимог ст. 6

Конвенції, правової визначеності та віри громадськості у верховенство права.

12. Закріплено, що дієвість - це прийняття якісних рішень упродовж розумного строку після справедливого розгляду справ. Судді зобов'язані забезпечувати ефективне управління справами, за які вони несуть відповідальність, включаючи виконання рішень, які входять до їх юрисдикції.

13. Окремі положенням Рекомендації направлені на встановлення основ ресурсного забезпечення функціонування судової влади, адміністрування судів, оцінювання ефективності діяльності суддів, статусу суддів [162].

На наш погляд, з точки зору стандартів адміністративного судочинства, пряме закріплення гарантії рівності приватних суб'єктів та органів влади, інших суб'єктів владних повноважень є результатом розвитку нормативно-правового забезпечення та фіксування на рівні наднаціональних документів основи, яка по суті гарантує можливість оскарження рішень суб'єктів влади.

Система європейського законодавства містить велику кількість актів, які регулюють стандарти здійснення судочинства. Враховуючи, що основні (базові) положення проаналізовано, варто навести запропоновану класифікацію даних актів:

1. Акти, що містять загальні стандарти незалежності суддів (до яких варто включити і вже описані міжнародні акти, не лише європейського рівня). До таких актів належать, зокрема: Європейська хартія про статус суддів (Рада Європи, 1998 р.), Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів), Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів, Велика хартія суддів. Консультативна рада

європейських суддів. Основоположні принципи (прийнята у Страсбурзі, 17 листопада 2010 року КРЄС (2010), Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) «Європейські стандарти в сфері судочинства — систематичний огляд» (3 жовтня 2008, CDL-JD (2008) 002), Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо незалежності судової системи, частина I: незалежність суду (прийнята Венеціанською комісією на 82-му пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 р.), Статут суддів в Європі (Європейська асоціація суддів) (1997) та інші [62].

2. Акти, що закріплюють стандарти етики та поведінки суддів. Зокрема, Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності та інші [62].

3. Акти, що закріплюють стандарти кар'єрного просування суддів. Зокрема, Висновок № 5 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо права та практики призначення суддів до Європейського суду з прав людини, Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо спеціалізації суддів, Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про оцінювання роботи суддів, якості правосуддя та повагу до незалежності судової влади (Страсбург, 24 жовтня 2014 р.) та інші [62].

4. Акти, що закріплюють стандарти підготовки суддів. Зокрема, Рекомендація Rec (2004) 4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці (ухвалена на 114-й сесії Комітету міністрів від 12 травня 2004 р.) Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо належної підготовки

та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях та інші [62].

5. Акти, що закріплюють стандарти суддівського самоврядування. Зокрема, Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства та інші [62].

6. Акти, що закріплюють стандарти організації роботи судів та суддів та їх зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації. Зокрема, Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах (прийнята Комітетом Міністрів 16 вересня 1986 р. на 399-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація № R (95) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо управління системою кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-ому засіданні заступників міністрів), Висновок № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та статті 6 Європейської конвенції з прав людини, Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільств» та інші [62].

7. Акти, що закріплюють стандарти інформаційного забезпечення діяльності суддів. Зокрема, Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб, Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам

судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів), Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів), Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-ому засіданні заступників Міністрів), Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій (прийнятий КРЄС на 12-ому пленарному засіданні (Страсбург, 7-9 листопада 2011 року) та інші [62].

8. Акти, що закріплюють стандарти доступу до правосуддя та правової допомоги. Зокрема, Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні), Резолюція (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів), Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації (прийнята Комітетом Міністрів 2 березня 1978 р. на 284-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення (прийнята Комітетом Міністрів 8 січня 1993 р. на 484-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація Rec (2005) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, що містить форму заяви на отримання правової допомоги за кордоном для використання відповідно до Європейської угоди про передачу заяв про надання правової допомоги (CETS

No 092) та Додаткового протоколу до неї (CETS No 179) (ухвалена Комітетом Міністрів 15 червня 2005 року на 930-му засіданні заступників міністрів) та інші [62].

9. Акти, що закріплюють стандарти ефективності судового процесу. Зокрема, Загальний коментар № 32, Стаття 14: Право на рівність перед судами і трибуналами і на справедливий судовий розгляд (Комітет з прав людини ООН, дев'яноста сесія, Женева, 9-27 липня 2007), Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 28 лютого 1984 р. на 367-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах (прийнята Комітетом Міністрів 7 лютого 1995 р. на 528-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини, Рекомендація Res (2004) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо вдосконалення національних засобів правового захисту (ухвалено на 114-й сесії Комітету Міністрів від 12 травня 2004 р.), Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів, Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень та інші [62].

10. Акти, що закріплюють стандарти здійснення кримінального правосуддя. Зокрема, Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 17 вересня 1987 р. на 410-ому засіданні

заступників міністрів) , Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту (прийнята Комітетом Міністрів 10 вересня 1997 р. на 600-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям (ухвалена Комітетом Міністрів 20 квітня 2005 року на 924-му засіданні заступників міністрів) та інші [62].

11. Акти, що закріплюють стандарти виконання судових рішень. Зокрема, Рекомендація Rec (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів), Рекомендація № Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів), Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі суддів у виконанні судових рішень (м. Страсбург, 19 листопада 2010 року), Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах (прийнята Комітетом Міністрів 21 січня 1998 р. на 616-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація № R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державами-членам щодо медіації в кримінальних справах (прийнята Комітетом Міністрів 15 вересня 1999 року на 679-ому засіданні заступників міністрів), Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами — приватними особами (ухвалена Комітетом Міністрів 5 вересня 2001 року на 762-ому засіданні заступників Міністрів), Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах (ухвалена Комітетом Міністрів 18 вересня 2002 року на 808-му засіданні заступників міністрів)

Керівні принципи для кращого виконання наявної рекомендації про медіацію в кримінальних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕРЕЈ) Страсбург, 7 грудня 2007 р. — СЕРЕЈ (2007) 13), Керівні принципи для кращого виконання наявних рекомендацій про медіацію в сімейних справах і медіацію в цивільних справах (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕРЕЈ), Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 14) Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (ЄКЕП-СЕРЕЈ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 15), Директива 2008/52/ЕС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21 травня 2008 р. та інші [62].

12. Акти, що закріплюють стандарти забезпечення ефективного застосування європейського та міжнародного права. Зокрема, Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних судів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права та інші [62].

13. Акти, що закріплюють стандарти взаємодії суддів з адвокатурою та прокуратурою. Зокрема, Рекомендація № R (2000) 21 Комітету міністрів державам-учасникам про свободу професійної діяльності адвокатів, Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, Висновок № 12 (2009) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) та висновок № 4 (2009) Консультативної ради європейських прокурорів КРЕП до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо взаємовідносин між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві, КРЕС (2013) 4 15 листопада 2013 Консультативна Рада Європейських Суддів (КРЕС) Висновок № (2013) 16 Про відносини між суддями та адвокатами, прийнятий на 14-му пленарному засіданні КРЕС (м. Страсбург, 13-15 листопада 2013 р.) та інші [62].

14. Акти, що закріплюють стандарти оцінювання якості правосуддя. Зокрема, Контрольний перелік на тему сприяння правосуддя та судам, ухвалений СЕРЕJ на 11-му пленарному засіданні (Страсбург, 2 – 3 липня 2008 р.), Європейська комісія з ефективності правосуддя (ЄКЕП), Інструкція із проведення опитування щодо рівня задоволеності користувачами якістю судових послуг у державах-членах Ради Європи та інші [62].

Дана класифікація слідує із вже запропонованою класифікації закріплених європейських стандартів судочинства, яку наведено вище. Вважаємо за необхідне зупинитись на окремих з них більш детально та особливу увагу приділити стандартам, що закріплені на рівні актів, які регулюють порядок здійснення правосуддя, оскільки більшість організаційних стандартів, які стосуються організаційного управління, зв'язків з громадськістю, суддівського самоврядування, підготовки та кар'єрного просування суддів дублюються у переважній кількості актів.

Досить вагомим європейським стандартом можна визнати закріплений на рівні Рекомендації № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам- членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини, прийнятої Комітетом Міністрів на 694-му засіданні заступників міністрів 19 січня 2000 року [163] принципу *restitutio in integrum*, більш відомого як відновлення порушеного правового стану, який існував до порушення. Враховуючи те, що в порядку адміністративного судочинства має місце спір між суб'єктами, які однозначно мають різний правовий статус, одна із сторін якого суб'єкт владних повноважень, тобто суб'єкт уособлення державної влади, державної волі, то закріплення даного стандарту повніше гарантує приватній особі досягнення позитивного рішення у справі на свою користь.

Саме приклад закріплення даного принципу на рівні європейського акту свідчить про рецепцію права, при чому *restitutio in integrum* стосується відновлення порушеного матеріального становища, а для системи стандартів

адміністративного судочинства важливим є також відновленням порушеного правового стану, тобто, відновлення нематеріальних прав, що може стосуватися в першу чергу відміни окремих противоправних адміністративних, виконавчих чи законодавчих актів. Окремо позитивним було б передбачити та забезпечити подальший розвиток даного стандарту в частині відновлення не лише порушеного матеріального становища, а й компенсації, наприклад, за упущену вигоду, спричинену таким порушенням.

Також слід визнати, що вагома кількість актів містить положення, які регулюють питання доступу до правосуддя та урівноважують законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. Так, наприклад, у Резолюції (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів), яка регулює питання доступу до правосуддя з метою усунення перешкод економічного характеру і забезпечення незабезпеченим і малозабезпеченим особам більших можливостей здійснення їхніх прав в державах-учасниках доцільно гарантувати рівні умови надання безоплатної правової допомоги громадянам держав — членів Ради Європи і тим іноземцям, щодо яких така рівність умов є найбільш обґрунтованою, Комітет Міністрів рекомендує урядам держав-учасниць надавати, на тих же умовах, що власним громадянам, безоплатну правову допомогу по цивільних, господарських і адміністративних справах, незалежно від характеру суду, який здійснює юрисдикцію [160], а у Висновку № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо спеціалізації суддів зазначено, що окрім юрисдикцій можуть існувати також відмінності в статусах суддів, що в свою чергу може ускладнити адміністрування та доступ до правосуддя [31].

Окремо слід проаналізувати Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи від 13 грудня 2004 року № Rec(2004)20 «Про перегляд адміністративних актів судами». Досліджуючи питання стандартів адміністративного судочинства неможливо оминати увагою і основоположні

принципи функціонування публічної служби. Як справедливо зазначають автори посібника «Принципи адміністративного права у відносинах між особами та органами публічної влади», підготовленого Радою Європи, під час здійснення повноважень органи публічної влади повинні забезпечити баланс між індивідуальними інтересами та інтересами суспільства, якому вони служать, іншими словами — задовольнити «публічний інтерес». Адміністративне право регулює відносини щодо здійснення повноважень органами публічної влади і передбачає контроль за таким здійсненням. У деяких державах є спеціальні адміністративні провадження та створено адміністративні суди, які вирішують спори, що виникають у зв'язку зі здійсненням повноважень органами публічної влади, тоді як в інших державах такі спори розглядаються судами загальної юрисдикції. У багатьох випадках також передбачено позасудовий перегляд рішень, ухвалених органами публічної влади. Враховуючи привілейоване становище органів публічної влади у демократичних суспільствах і публічний характер їхньої діяльності, природно, що верховенство права є основним джерелом багатьох принципів, наведених у цьому посібнику. Верховенство права гарантує, що всі (приватні особи та органи публічної влади) підпорядковуються закону; що є принцип юридичної визначеності та що кожен знає про свої права та обов'язки, які захищаються законом; що органи публічної влади не можуть діяти в свавільний спосіб; що належне застосування норм закону забезпечується незалежною й безсторонньою судовою владою, чиї рішення виконуються; що права людини, насамперед принципи рівності й недискримінації, поважаються. Такі принципи, разом із тим, надають органам публічної влади правову свободу розсуду під час ухвалення ними рішень, яку вони повинні мати з метою справедливого й ефективного вирішення публічних справ [4, с. 7–8].

Рекомендацією № Rec(2004)20 передбачено, що обов'язковою умовою досягнення мети забезпечення здійснення ефективного та без зволікань

публічного адміністрування є пошук балансу між законними інтересами всіх сторін відносин. Окрім того передбачено і наступне:

- Усі адміністративні акти мають бути предметом судового розгляду. Такий перегляд може бути прямим або у вигляді винятку. Судові органи повинні мати можливість розглядати будь-які порушення закону, включаючи відсутність компетенції, процедурні порушення та зловживання владою.

2. закріплено принцип доступу до судового розгляду, який полягає у наступному:

- Судовий перегляд має бути доступним принаймні для фізичних та юридичних осіб щодо адміністративних актів, які безпосередньо зачіпають їхні права чи інтереси. Держави-члени заохочуються перевірити, чи не слід також відкривати доступ до судового перегляду асоціаціям або іншим особам і органам, уповноваженим захищати колективні інтереси чи інтереси громади.

- Фізичні та юридичні особи можуть бути зобов'язані вичерпати засоби правового захисту, передбачені національним законодавством, перш ніж звернутися до судового перегляду. Тривалість процедури звернення за такими засобами правового захисту не повинна бути надмірною.

- Фізичним та юридичним особам має бути наданий розумний період часу для початку судового розгляду.

- Вартість доступу до судового перегляду не повинна бути такою, щоб перешкоджати зверненню. Правова допомога повинна бути доступна особам, які не мають необхідних фінансових ресурсів, якщо цього вимагають інтереси правосуддя.

3. Закріплено принцип незалежності і неупередженості судової влади, який полягає у наступному:

- Судовий розгляд має здійснюватися судом, створеним законом, незалежність і неупередженість якого гарантуються відповідно до положень Рекомендації № R (94) 12.

- Суд може бути адміністративним судом або частиною звичайної судової системи.

4. Закріплено право на справедливий розгляд справи з урахування наступних компонентів:

- Час, протягом якого трибунал приймає своє рішення, має бути розумним у світлі складності кожної справи та процедурних кроків або відстрочок, які приписуються сторонам, з дотриманням принципу змагальності.

- Між сторонами процесу повинна бути рівність сторін. Кожна сторона має мати можливість представити свою справу, не ставлячись у не вигідне становище.

- Якщо національне законодавство не передбачає винятків у важливих випадках, адміністративний орган повинен надати суду документи та інформацію, що стосуються справи.

- Судочинство повинно мати змагальний характер. Усі докази, прийняті судом, у принципі, повинні бути доступні сторонам з метою змагальності.

- Розгляд має бути відкритим, за винятком виняткових обставин, а вирок має бути проголошений публічно та бути обґрунтованим.

- Рішення суду, який переглядає адміністративний акт, повинно, принаймні у важливих випадках, підлягати оскарженню до вищого суду, якщо тільки справа безпосередньо не передана до вищого суду відповідно до національного законодавства.

5. Фіксується принцип ефективності судового розгляду:

- Якщо суд визнає, що адміністративний акт є незаконним, він повинен мати повноваження, необхідні для виправлення ситуації, щоб вона відповідала закону. Зокрема, він повинен мати право принаймні скасувати адміністративне рішення та, якщо необхідно, повернути справу до адміністративного органу для прийняття нового рішення, яке відповідає рішенню. Він також повинен бути компетентним вимагати від адміністративного органу, у разі необхідності, виконання обов'язку.

- Суд також повинен мати юрисдикцію присуджувати судові витрати та компенсацію у відповідних випадках [263].

Право приватних суб'єктів оскаржувати акти адміністративних органів також закріплене у Рекомендації № Rec(2003)16, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів «Про виконання адміністративних і судових рішень у сфері адміністративного права», якою передбачено, що держави-члени повинні забезпечити відповідну законодавчу базу для забезпечення виконання приватними особами адміністративних рішень, які були доведені до їх відома відповідно до закону, незважаючи на захист їхніх прав та інтересів з боку судових органів. Окрім того, закріплено, що:

- якщо законом не передбачено, що оскарження рішення тягне за собою автоматичне його призупинення, приватні особи повинні мати можливість звернутися до адміністративного або судового органу з проханням призупинити виконання оскаржуваного рішення, щоб забезпечити захист своїх прав та інтереси. Цю можливість слід використовувати в розумні часові рамки, щоб уникнути непотрібного блокування дій адміністративних органів і забезпечити правову визначеність. При цьому, вирішуючи запит про призупинення, адміністративний орган і, якщо це не виключено законом, судовий орган повинні брати до уваги суспільні інтереси та права та інтереси третіх осіб.

- передбачена можливість примусового виконання судового рішення адміністративним органом, яке можливо реалізувати за умови наявності таких гарантій:

- примусове виконання має бути прямо передбачено законом;
- приватним особам, щодо яких має бути виконане рішення, повинна бути надана можливість виконати адміністративне рішення протягом розумного строку, за винятком термінових належним чином обґрунтованих випадків;

- застосування та обґрунтування примусового виконання повинні бути доведені до відома приватних осіб, щодо яких має бути виконане рішення;
- заходи впливу, включаючи будь-які супутні грошові санкції, мають поважати принцип пропорційності;
- приватні особи повинні мати можливість оскаржити виконавче провадження до судового органу з метою забезпечення захисту своїх прав та інтересів.

Виконання судових рішень щодо адміністративних органів також передбачене даною Рекомендацією. Зокрема, передбачається, що:

- держави-члени повинні забезпечити виконання судових рішень адміністративними органами протягом розумного періоду часу. Для повного виконання цих рішень їм необхідно вжити всіх необхідних заходів відповідно до законодавства;
- у випадках невиконання адміністративним органом судового рішення слід передбачити відповідну процедуру для домагання виконання цього рішення, зокрема через судову заборону або примусовий штраф;
- держави-члени повинні забезпечити притягнення адміністративних органів до відповідальності, якщо вони відмовляються або нехтують виконанням судових рішень. Державні службовці, відповідальні за виконання судових рішень, також можуть бути притягнуті до індивідуальної відповідальності в порядку дисциплінарного, цивільного або кримінального провадження, якщо вони не виконують їх [262].

Практичного значення європейські стандарти судочинства, в тому числі і адміністративного, набувають у рішеннях Європейського суду з прав людини, які будуть проаналізовані далі. На даному етапі варто зазначити, що більшість положень європейських актів регулюють питання, особливості та складники незалежності судової влади та суддів, що свідчить про високий рівень зацікавленості європейської спільноти у саме даному напрямку функціонування судової влади. Систематизуючи та групуючи проаналізовані акти можна прийти до висновку, що їх поділ, окрім запропонованого за

сферами регулювання, можна здійснити на підставі критерію охоплення сфери та обов'язковості, відповідно акти ЄС, що містять стандарти судочинства варто поділяти на акти обов'язкового характеру та акти рекомендаційного характеру, до яких відносяться рекомендації, висновки, кодекси поведінки тощо.

Усі зазначені у даному структурному підрозділі роботи акти містять посилення на загальновизнані права та свободи людини і громадянина, закріплені в Загальній декларації прав людини, а також Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Оскільки дані акти не були прийняті інституціями ЄС, варто вести мову про конвенційне закріплення основних стандартів адміністративного судочинства, а положення зазначених актів варто розцінювати у якості *ius gentium*.

Аналіз актів ЄС, які містять стандарти здійснення судочинства, дозволяє прийти до висновку, що право на справедливий суд та такі поняття, як справедливість, верховенство права є центральними і ключовими для всієї системи стандартів. Дані поняття є досить широкими та об'ємними за значенням, що свідчить про їх неоднакове тлумачення та мультиваріанте застосування, що в подальшому відображається у рішеннях Європейського суду з прав людини. Крім того, зрозуміло, що закріплення даних положень на рівні актів ЄС свідчить про історичну особливості процесу правової уніфікації правових систем та є наслідком рецепції загальних уявлень про право та справедливість.

Система стандартів адміністративного судочинства не виокремлюється в межах положень проаналізованих актів, тому можна стверджувати, що проаналізовані стандарти стосуються усіх видів предметної юрисдикції. Проте, позитивним для вітчизняного законодавства може бути доповнення системи національних стандартів адміністративного судочинства положенням про *restitutio in integrum*.

3.3 Практика Європейського суду з прав людини в контексті реалізації стандартів адміністративного судочинства України

Одним із інструментів наближення України до європейського правового простору є врахування практики Європейського суду з прав людини, який є єдиним органом Ради Європи, який надає офіційне тлумачення положень Конвенції.

Як зазначає Герасимів О. Ю., узгодження національного законодавства з європейськими стандартами прав людини є однією з необхідних умов інтеграції України в європейський правовий простір. Оскільки правова система України належить до континентальної правової сім'ї, то основним джерелом національного права є закони та інші нормативно-правові акти, тому з-поміж юридичних гарантій прав і свобод людини саме їм належить визначальна роль у забезпеченні таких прав і свобод. З огляду на зазначене, саме від якості таких джерел позитивного права залежить стан і інших правозахисних гарантій. Цим і зумовлюється те, що серцевиною дослідження останніх має бути, насамперед, з'ясування ефективності нормативно-правових правозахисних гарантій [42, с. 1].

Таким чином, очевидним є зв'язок між практикою ЄСПЛ та правозастосовною практикою у вітчизняному правовому вимірі. На думку Герасимів О. Ю., існують особливі механізми впливу практики ЄСПЛ на вдосконалення національних нормативно-правових правозахисних гарантій залежно від певної форми такого впливу: а) реальний вплив у прямій формі забезпечується зовнішніми (діяльність ЄСПЛ та Комітету Міністрів Ради Європи) та внутрішніми (нормативно-правові приписи, що діють в кожній державі-члені Ради Європи) засобами; б) усі інші види реального впливу забезпечуються доброю волею самих держав-учасниць Конвенції, зокрема, у випадку України, насамперед через її Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» щодо проведення експертизи законопроектів та періодичних перевірок чинних нормативно-правових актів щодо відповідності Конвенції та практиці ЄСПЛ; в)

превентивний вплив стосовно можливих аналогічних порушень конвенційних прав і свобод у майбутньому може забезпечуватися ще в процесі поточної комунікації відповідної держави з ЄСПЛ у зв'язку з підготовкою до розгляду ним певної справи; г) зарубіжний вплив забезпечується лише доброю волею та ініціативою іншої держави, яка прагне узгодити своє правозахисне законодавство з європейськими стандартами прав і свобод людини [42, с. 10].

Національна правова система визнає практики ЄСПЛ джерелом права, що закріплено положенням статті 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477–IV: суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [147].

Г. Юровська вважає, що використання практики ЄСПЛ дозволяє посилити аргументацію правових позицій Конституційного суду України, сприяє тлумаченню, аналізу змісту та значенню використаних конституційних положень, законодавчих приписів, котрі перевіряються на належний рівень конституційності [237, с. 130]. Дана думка є дещо узагальненою по відношенню до функціонування адміністративного судочинства, проте, не може бути проігнорованою, на наш погляд, оскільки відповідність нормативно-правового забезпечення адміністративного судочинства також залежить від оцінки його конституційності.

На думку науковців (О. І. Соболев, Р. С. Южеч), рішення ЄСПЛ є обов'язковими для України у якості джерела права для подальшого правозастосування, оскільки це є необхідним етапом для пристосування правосуддя України до законодавства ЄС, зокрема прийняття нормативних актів, які базуються на нормах права ЄС, а правова система України не може ігнорувати рішення ЄСПЛ, які є дієвим інструментом гарантування захисту прав, свобод та законних інтересів особи [186, с. 53].

Слід навести і погляд С. В. Шевчука, який вважає, що визнання практики ЄСПЛ джерелом права в Україні зумовлено також міркуваннями

практичної доцільності, оскільки, за зауваженням Венеціанської комісії «За демократію через право», за умови обмеженості державних ресурсів набагато краще витратити фінанси на проведення необхідних реформ, які допоможуть запобігти порушенням Конвенції, аніж сплачувати справедливую сатисфакцію тим особам, які вже страждають від таких порушень [221, с. 456–457].

Пашинська В. досліджує рішення ЄСПЛ з точки зору їх впливу на національну правову систему шляхом імплементації окремих положень таких рішень та зазначає, що можливі напрямки впливу рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію Конвенції у національну правову систему, національне законодавство та правозастосовчу практику України знаходять свій прояв у безпосередньому виконанні рішень, їх забезпеченні шляхом вжиття заходів індивідуального та загального характеру, а також застосуванні практики Суду щодо України та інших держав у сфері законодавства, адміністративній практиці та національними судами під час здійснення правосуддя [156, с. 135], відводячи таким чином судовій владі особливу роль у визнанні європейських стандартів судочинства.

На думку А. О. Селіванова, створюване ЄСПЛ право є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип «*ratio decidendi*» («підстава для вирішення»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн – учасниць Конвенції [177, с. 2].

З появою такого підходу можна відмітити, що питання правозастосування може бути ускладнене, оскільки стає незрозумілим, чи усі рішення ЄСПЛ є джерелом права для вітчизняної судової системи, чи лише ті, учасником яких є Україна. Тому варто взяти до уваги позицію, що необхідність застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ у здійсненні правосуддя національними судами є очевидною за умови наявності в українському законодавстві прогалин у регулюванні прав людини та основоположних свобод, які визначені у Конвенції та протоколах до неї.

Окрім цього, практика ЄСПЛ є необхідною для реалізації основних принципів Конвенції, оскільки чинному законодавству вони не відомі (наприклад, «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція» тощо) [5, с. 285], а практика ЄСПЛ відіграє важливу роль у процесі реформування правосуддя, оскільки сприяє наближенню національної правової системи до європейських стандартів з прав людини. Чинне законодавство не може повноцінно забезпечувати захист особи чи встановити справедливність, якщо воно належно не виконується. На основі вже наявних сьогодні рішень ЄСПЛ судді можуть правильно зрозуміти норму закону та доцільно її застосовувати, що слугуватиме покращенню забезпечення прав людини, правильному розумінню та виконанню Конвенції в Україні [217, с. 46].

Практику ЄСПЛ теоретично здебільшого пов'язують із правозастосуванням у частині дотримання прав та свобод людини і громадянина, проте, процесуальні стандарти здійснення судочинства так чи інакше оцінюються судом та мають значення для формування системи національних стандартів. Застосування практики ЄСПЛ є частиною процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС, і як було з'ясовано раніше, відповідно є частиною сучасного втілення рецепції права.

Порушення прав та свобод людини, які закріплені у Конвенції та протоколах до неї є підставою для звернення особи до ЄСПЛ. Згідно з положенням статті 19 Конвенції, Європейський суд створений для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї, а згідно з положенням статті 32 Конвенції, юрисдикція Європейського суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї та які передаються на його розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47 Конвенції [59].

Що є особливо важливим в контексті дослідження стандартів адміністративного судочинства, то це факт можливості звернення особи до ЄСПЛ лише зі скаргами, предмет яких перебуває у сфері відповідальності

суб'єкта владних повноважень (наприклад: парламенту, суду, прокуратури тощо) однієї з цих держав. Суд не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних інституцій. Відповідно, Суд не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів. Суд також не може безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, дія або бездіяльність якого спричинила порушення [137]. Саме у даному аспекті прослідковується зв'язок між стандартами адміністративного судочинства та практикою застосування ЄСПЛ.

Варто детальніше розглянути окремі категорії справ, які містять елементи реалізації стандартів адміністративного судочинства. Оскільки Конвенція містить базовий рівень стандартів дотримання прав людини та на мінімальному рівні забезпечує права особи у судовому процесі, порушення її положень не може обмежуватись лише порушенням статті 6 про справедливий суд. До того ж, як вже було з'ясовано, справедливість розгляду справи є досить широким поняттям, що включає в себе і інші складові стандартизованих вимог до судового процесу.

Наприклад, положенням статті 13 Конвенції передбачено право на ефективний засіб правового захисту: «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [59].

Положення статей 17 та 18 Конвенції стосуються обмеження чи зловживання правами, що також може мати місце в процесі спору, який надалі стає спором на розгляді в ЄСПЛ, а саме: Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції (стаття 17 «Заборона зловживання правами»), Обмеження,

дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені (стаття 18 «Межі застосування обмежень прав») [59]. Також закріплюється обов'язкова сила рішень ЄСПЛ положенням статті 46 Конвенції, яка передбачає, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами», а контроль за виконанням рішення передається Комітету Міністрів [59].

Войтович І., суддя Херсонського адміністративного суду, зазначає, що системний аналіз ст. ст. 6, 13 і 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., міжнародно-правових актів Ради Європи і практики Європейського суду з прав людини до числа європейських стандартів справедливого суду, що підлягають застосуванню в адміністративному судочинстві, дозволяє віднести: 1) право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження; 2) право на доступ до суду; 3) право на справедливий судовий процес, яке містить у собі дві групи гарантій: інституційні (розгляд адміністративної справи судом, створеним на підставі закону; незалежність, неупередженість і компетентність суду) та процесуальні (справедливість і публічність розгляду справи; її розгляд упродовж розумного строку; процесуальна рівноправність сторін); 4) обов'язкова сила рішень та їх виконання [37, с. 190].

В цілому ми погоджуємось з таким підходом, оскільки він в повній мірі відображає ті стандарти адміністративного судочинства, що застосовуються в адміністративному процесі. Разом з тим слід справедливо відмітити, що в межах судового розгляду ЄСПЛ справ акцент ставиться на усіх тих конвенційних правах та свободах, що закріплені Конвенцією, протоколами до неї та актами Ради Європи, без розмежування за предметною юрисдикцією.

Цікавою для аналізу є також позиція Цвіркуна Ю., який досліджуючи європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час

вирішення публічно-правових спорів зазначає, що узагальнюючи практику застосування адміністративними судами України ЄКПЛ (Конвенції – прим. автора) та протоколів до неї, а також правові позиції ЄСПЛ, можемо констатувати, що суди адміністративної юрисдикції при ухваленні рішень, здебільшого, застосовують норми Конвенції, які гарантують право на справедливий суд (стаття 6), право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13), право на захист власності (стаття 1 Першого протоколу до ЄКПЛ) [216, с. 80]. Дослідник також зазначає, що основні вимоги, які закріплені у Конвенції щодо зазначених питань Суд виклав як у рішеннях, ухвалених проти України, так і проти інших держав – учасниць Конвенції. При цьому адміністративні суди України регулярно беруть до уваги та посилаються на практику ЄСПЛ, викладену в різних справах: щодо застосування положень статті 6 Конвенції (справи «Ашингдейн проти Сполученого Королівства», «Кутіч проти Хорватії», «Волков проти України» та ін.); щодо вимоги про безсторонній та незалежний суд (справи «Де Куббер проти Бельгії», «Совтрансавто-Холдинг» проти України» та ін.); щодо обов'язковості судового рішення, яке набрало законної сили (справи «Горнсбі проти Греції», «Юрій Миколайович Іванов проти України» та ін.); щодо права на ефективний засіб правового захисту, який закріплено у статті 13 Конвенції (справи «Голдер проти Сполученого Королівства», «Афанасьєв проти України» та ін.). Окрім зазначеного, адміністративні суди враховують практику ЄСПЛ, викладену в рішеннях щодо вимог, передбачених у статті 1 Протоколу 1 до Конвенції, положення якої спрямовані на захист від будь-якого посягання на право особи мирно володіти своїм майном (справи «Кечко проти України», «Ромашов проти України» та ін.) [216, с. 80].

Реалізація принципу, закріпленого положенням статті 6 Конвенції, не обмежується лише тими стандартами, що перелічені вище. Цвіркун Ю. вдало підкреслює, що не слід відкидати прецедентну практику ЄСПЛ. Зокрема, ЄСПЛ розкриває зміст принципу верховенства права, який є основою справедливого судочинства і який адміністративні суди України

застосовують з урахуванням судової практики ЄСПЛ, через формулювання вимог, які він виводить з цього принципу, таких як: захист від свавілля, що означає, що втручання у права людини повинно підлягати ефективному контролю. Щонайменше це має бути судовий контроль, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури (справа «Класс та інші проти Німеччини»). У зв'язку із судовим контролем важливою є вимога про доступ до суду. Серед іншого, вона означає, що з юрисдикції судів не можна вилучати будь-які позови, так само не можна надавати певним категоріям осіб імунітети від судових позовів (справа «Фаєд проти Сполученого Королівства»). Також наведене стосується, на думку науковця, вимоги про невтручання законодавчої влади у здійснення правосуддя. Втручання з боку законодавчого органу в процес здійснення правосуддя з метою вплинути на вирішення судом спору є недопустимим (справа «Агудімос та судноплавна компанія «Сефаллоніан скай» проти Греції»); вимоги юридичної визначеності, відповідно до якої, зокрема, остаточне рішення суду у вирішеній ним справі не може піддаватися сумніву, що у свою чергу зобов'язує державу та будь-який орган виконувати судові розпорядження чи рішення, у тому числі й ухвалені проти держави чи органу [216, с. 80].

Це, на наш погляд, підкреслює та підтверджує фундаментальність верховенства права як ідеї, концепції, межі якої чітко визначеними бути органічно не можуть, оскільки пристосування до конкретних правовідносин вимагає нових форм тлумачення засадничих принципів.

В свою чергу Бондаренко А. робить висновок, що проаналізувавши прецедентну практику Європейського суду з прав людини можна прийти до висновку, що майже з усіх обставин справ, що розглядаються судом, вбачається, що порушення права заявника відбувається в результаті недосконалості або прогалин, які містяться в законодавчих актів чи взагалі відсутності належного нормативно-правового акту. Незважаючи на певні недоліки та прогалини у вітчизняному законодавстві, все ж варто зробити

висновок про позитивний вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на захист прав та свобод людини в адміністративному судочинстві України. На сьогодні напрямки вдосконалення адміністративного судочинства є: 1) побудова та реалізація адміністративно-правових відносин на основі поваги, довіри та законності; 2) здійснення адміністративного судочинства на засадах демократичних принципів; 3) застосування Європейської конвенції та використання прецедентної практики Європейського суду з прав людини при вирішенні публічно-правових спорів [21, с. 244–245].

Тобто, застосування рішень ЄСПЛ у якості джерельної бази в межах національної правової системи дозволяє вирішувати не лише питання про право, а й бути у ролі індикатора недосконалостей національної правової системи, яка може не містити відповідної правової норми, що призводить до подальшого порушення суб'єктивних прав осіб.

Слід також звернути увагу на кількість судових справ в ЄСПЛ проти України. Так, Уповноважена у справах Європейського суду з прав людини Маргарита Сокоренко розповіла, що Україна займає третє місце серед держав-учасниць Ради Європи за кількістю звернень до ЄСПЛ. За її словами, на кінець жовтня 2022 року за оновленою статистикою є 10 750 заяв проти України, які очікують свого розгляду [241].

Планом діяльності Міністерства юстиції України, як органу, одним із завдань якого є забезпечення захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про стан виконання рішень Європейського суду з прав людини, що передбачено пунктом 4-3 частини 3 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 [143], закріплено цілі, досягнення яких забезпечить ефективний захист прав людини і держави. Ціллю № 1 даної державної політики України визначено

«Виконання рішень Європейського суду з прав людини», якою передбачено наступне: «Існування в Україні структурних, системних проблем призводить до констатації Європейським судом з прав людини (далі - ЄСПЛ) порушень прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Станом на 30.06.2021 Україна знаходиться на третьому місці серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, що перебувають на розгляді в ЄСПЛ. У 2020 році на виконання рішень ЄСПЛ, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України, з державного бюджету України було сплачено кошти у сумі 24,8 млн гривень. Процес виконання рішення ЄСПЛ має комплексний характер, складається з низки послідовних заходів, до виконання яких залучаються різні органи державної влади України, причетні до порушення, та може бути достатньо тривалим у часі у зв'язку з необхідністю внесення змін до чинного законодавства, покращення адміністративної та судової практики тощо. З метою забезпечення взаємодії органів державної влади для повного та ефективного виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України постановою Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2020 року № 258 утворено Комісію з питань виконання рішень ЄСПЛ, одним з головних завдань якої є розроблення механізмів усунення системних і структурних проблем, констатованих у рішеннях ЄСПЛ у справах проти України, та запобігання виникненню таких проблем у майбутньому» [143].

Аналізуючи офіційну інформацію Міністерства юстиції України стосовно рішень щодо України, винесені ЄСПЛ, можна навести наступну структуру закріплених порушуваних прав, розгляд яких може мати місце в порядку адміністративного судочинства:

1. Порушення статті 6 Конвенції «Право на справедливий суд»:
 - порушення права на виконання рішення суду протягом розумного строку;
 - порушення права на доступ до суду;
 - порушення права на безсторонній та незалежний суд;

- порушення права на справедливий судовий розгляд;
- справи, що стосуються перегляду (скасування) остаточного судового рішення;

- порушення права на суд, встановлений законом;
- порушення презумпції невинуватості;
- порушення права на обґрунтованість судових рішень;
- порушення права на публічний судовий розгляд.

2. Порушення статті 13 Конвенції «Право на ефективний засіб юридичного захисту».

3. Порушення статті 3 Першого протоколу Конвенції «Право на вільні вибори».

4. Порушення права на справедливу сатисфакцію [169].

З огляду на необхідність виявлення специфічних рис правозастосування та його особливостей в адміністративному судочинстві вважаємо за необхідне проаналізувати окремі судові рішення ЄСПЛ у справах не лише проти України.

Насамперед пропонуємо звернутись до тлумачення верховенства права ЄСПЛ, почавши з викладення положень Доповіді про правовладдя Венеціанської Комісії (Дослідження № 512/2009, Страсбург, 4 квітня 2011 року, № CDL-AD(2011)003rev, ухвалено на 86-му пленарному засіданні Комісії, 25-26 березня 2011 року). У даній Доповіді зазначаються такі складові правовладдя, які є застосовним як до публічних органів, так і до приватних осіб:

- доступність приписів права (у тому значенні, що вони мають бути дохідливими, чіткими й передбачними);
- проблеми щодо юридичних прав необхідно розв'язувати на підставі приписів нормативних актів, а не дискреції;
- рівність усіх перед приписами права;
- необхідність справедливого, розумного і правомірного здійснення влади;

- строго встановлена необхідність захисту людських прав;
- необхідність забезпечення наявності засобів розв'язання спорів без надмірних витрат коштів або не виправданого зволікання;
- необхідність забезпечення справедливих судових процесів;
- необхідність дотримання державою її зобов'язань як за міжнародним правом, так і за національним [57].

Пунктом 41 даної ж Доповіді в ході теоретичного аналізу було зазначено, що наразі можливий консенсус стосовно безумовних складників правовладдя, як і тих складників концепції *Rechtsstaat*, котрі є не лише формальними, а й матеріальними (*materieller Rechtsstaatbegriff*). Такими складниками є:

- законність, включаючи прозору, з'ясовну (поясненну) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права;
- юридична визначеність;
- заборона свавільності;
- доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;
- дотримання людських прав;
- недискримінація та рівність перед приписами права [57].

Таким чином, Венеціанська комісія імперативно встановлює рівність публічних та приватних суб'єктів у процесі здійснення правосуддя та забороняє свавілля, перевищення повноважень, дискрецію у ході судового вирішення справ, що досить позитивно можна оцінити у ході дослідження основ адміністративного судочинства.

Повертаючись до аналізу окремих положень рішень ЄСПЛ, слід навести окремі пункти Рішення ЄСПЛ у справі «Глова та Брегін проти України» (заяви № 4292/03 та № 4347/04, Старсбург, 28 лютого 2006 року). Обставини справи вказують на те, що у березні 2000 року заявниці подали два окремі позови до Заліщицького районного суду Тернопільської області

щодо стягнення з відділу освіти Заліщицької районної адміністрації несплаченої надбавки за вислугу років. 15 травня 2000 року суд виніс рішення на користь пані Глова і присудив 1015 грн 16 травня 2000 року суд виніс рішення на користь пані Брегін і присудив 1595 грн. 13 червня 2000 року Тернопільський обласний суд підтвердив обидва рішення суду першої інстанції. Рішення набули статусу остаточних, але були виконані тільки частково [190].

У березні 2003 року відділ освіти Заліщицької районної адміністрації подав клопотання до районного суду щодо зупинення виконавчих проваджень за рішеннями від 15.05.2000 року та 16.05.2000 року через відсутність бюджетних коштів та механізму погашення такої заборгованості вчителям. 22 квітня 2003 року суд задовольнив такі клопотання і вирішив зупинити виконавче провадження на період впровадження такого механізму. 24 червня 2003 року і 1 липня 2003 року обласний апеляційний суд залишив рішення від 22 квітня 2003 року без змін. Заявниці не подали касаційну скаргу до Верховного Суду України [190].

Таким чином, зафіксовано факт порушення Україною перед її двома громадянками їх права на отримання грошової надбавки за вислугу років, до того ж, обставини справи свідчать про триваюче невиконання Україною свого обов'язку з виплати. ЄСПЛ в даному випадку визнає порушення порушення п. 1 статті 6 та статті 13 Конвенції («Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [59]), тому, відповідно, визнає невиконання Україною рішень національних судів на користь заявниць, тому зазначає, якщо Уряд виплатить залишок заборгованостей за рішеннями, що належать заявницям, і це буде становитиме остаточний та повний розрахунок щодо їх вимог стосовно матеріальної шкоди та окремо суму моральної шкоди, а також пеню [190].

Схожу позицію викладено у Рішенні ЄСПЛ у справі «Жовнер проти України» (заява № 56848/00, Страсбург, 29 червня 2009 року). Відповідно до п. 3, заявниця скаржилася на невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 року, що визнає за нею право на надбавку за вислугу років [191]. Уряд України посилався як на підставу невиконання відсутність бюджетних коштів, про що ЄСПЛ зауважив, що дана підстава не може бути визнана законною (п. 49).

Пунктом 33 рішення ЄСПЛ передбачив, що право на судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Конвенції, також захищає і виконання остаточних та обов'язкових судових рішень, які у країні, яка поважає верховенство права, не можуть залишатися невиконаними, завдаючи шкоди одній із сторін (з відповідним посиланням на рішення у справі «Горнсбі проти Греції» (Hornsby c. Grece) від 19 березня 1997 року, Збірник рішень 1997-II, с. 510-511, параграф 40; рішення у справі «Ясіун'єне проти Литви» (Jasiuniene c. Lituanie), № 41510/98, параграф 27, від 6 березня 2003 р.; та рішення по справі «Руйану проти Румунії» (Ruianu c. Roumanie), № 34647/97, від 17 червня 2003 року). А пунктом 38 рішення ЄСПЛ передбачив, що Суд не може прийняти аргумент Уряду, що визначає таку відсутність як «виняткові обставини». Зокрема, Уряд не надав жодного доказу того, що виконання судових рішень у конкретних випадках за цих обставин могло б спровокувати серйозні проблеми суспільного порядку (див. «Імобіліаре Саффі» (Immobiliare Saffi), та «Меацці» (Meazzi); а також рішення «Сколо проти Італії» (Scollo c. Italie), від 28 вересня 1995 року, серія A N 315-C) [191].

Не зважаючи на те, що Суд вважає неможливість для заявниці домогтися виконання судового рішення, що вступило в законну силу, втручанням у її право на майно (п. 45) [191], фактично саме невиконання було спричинене бездіяльністю суб'єктів владних повноважень. Таким чином, тісний зв'язок між приватно-правовими та публічно-правовими відносинами прослідковується у рішеннях ЄСПЛ в частині причинно-

наслідкового зв'язку між порушеним правом (порушення права на майно відповідно до положення статті 1 Першого Протоколу до Конвенції).

На підтвердження останньої думки варто навести позицію, викладену у рішенні по справі «Феррадіні (Ferrazzini) проти Італії» (заява №44759/98) від 12 липня 2001 р., пунктом 27 якого Суд відзначив, що «за п'ятдесят років, що минули з часу прийняття Конвенції, відносини між особою та державою набули очевидного розвитку в багатьох сферах, при цьому державне регулювання дедалі більше поширюється у сфері приватноправових відносин. Це спонукало Суд зробити висновок, що провадження, які за національним правом класифікуються як частина «публічного права», можуть підпадати під сферу застосування «цивільної» частини ст. 6, якщо підсумок розгляду відповідної справи має вирішальне значення для приватних прав і обов'язків, коли йдеться, наприклад, про продаж землі, управління приватною клінікою, майнові інтереси, надання адміністративного дозволу стосовно умов професійної практики чи ліцензії на обслуговування алкогольними напоями... Крім того, дедалі більше втручання держави у сферу повсякденного життя людини, наприклад у питання її соціального захисту, вимагають від Суду аналізу наявності характеристик публічного права і приватного права перед тим, як робити висновок про класифікацію заявленого права як «цивільного»...» [193].

На наш погляд з наукової та прикладної точок зору досить вагоме значення має окрема думка, яка не збігається з позицією більшості, висловлена суддею Лоренценом, до якого приєдналися судді Розакіс, Бонелло, Стражницька, Бірсан та Фішбах у справі, описаній вище. Високоповажні судді зазначають, що вищевказана справа порушує важливе питання про те, чи застосовується положення пункту 1 статті 6 Конвенції, яке стосується цивільних обвинувачень, до проваджень, порушених з метою стягнення сум оподаткування [193]. Судді також зазначають, що Конвенція не містить визначення того, що мається на увазі під «цивільними правами і обов'язками». Хоча протягом років органи Конвенції вже неодноразово

постановляли рішення стосовно цього питання і неодноразово переглядали раніше встановлений принцип прецедентного права, таке визначення неможливо знайти в прецедентному праві. Органи Конвенції ухвалювали рішення щодо застосовності статті 6 у цьому відношенні залежно від конкретних обставин справи, хоча було визначено деякі важливі загальні елементи [193].

Судді вказують, що «Із збірника «Travaux Preparatoires», протоколів з підготовки Конвенції, у тому місці, де йдеться про статтю 6 Конвенції - безпосередньо пов'язану з положеннями статті 14 Пакту, - на мою думку, впливає таке: 1) намір авторів статті полягав у тому, щоб виключити зі сфери її застосування спори між фізичними особами та урядами стосовно більш загальних питань: головним чином з огляду на те, що в той час було важко забезпечувати чіткий поділ влади між, з одного боку, адміністративними органами, які здійснюють дискреційні повноваження, та, з іншого боку, судовими органами. 2) Не робилося жодного конкретного посилення на податкові питання, які, як правило, ґрунтуються не на дискреційному праві, а на застосуванні більш-менш чітких юридичних норм. 3) Після виключення застосовності статті 6 має відбуватися більш детальне вивчення проблем, які стосуються «здійснення правосуддя у відносинах між фізичними особами та урядами». Отже, 4) очевидно, до задумів авторів статті не входило виключення назавжди спорів у сфері адміністративної діяльності зі сфери застосування пункту 1 статті 6» [193].

Головне питання, яке порушують судді в межах викладеної окремої думки – це застосування критерію «цивільний» до справ у спорах приватних осіб з суб'єктами владних повноважень. Насправді, вважаємо дане питання вкрай важливим для розуміння реалізації стандартів адміністративного судочинства в межах практики ЄСПЛ, оскільки цивільний характер прав та обов'язків приватних осіб обумовлює підстави для порушення статті 6 Конвенції.

Судді наводять наступні категорії спорів між фізичними особами та урядами Суд досі визнавав такими, на які поширюється положення статті 6, яке стосується цивільних обвинувачень з наведенням конкретних прикладів справ:

- провадження щодо експропріації, рішень, пов'язаних із землеплануванням, дозволів на будівництво і, в більш загальному сенсі, рішень, які втручаються у право володіти майном;

- провадження, які стосуються дозволу, ліцензії чи іншого акта державного органу влади, який створює умову законності контракту між приватними особами;

- провадження, які стосуються анулювання державним органом влади чи зупинення ним права займатися певним видом професійної діяльності тощо;

- провадження, які стосуються обов'язку сплачувати внески в рамках програми громадської безпеки [193].

На наш погляд, широке та не чітке визначення положенням 6 Конвенції створює умови, за яких розгляд справ відбувається по-різному навіть в межах процесу в ЄСПЛ, оскільки неоднозначне тлумачення цивільного компоненту провокує його різне сприйняття. Аналізуючи думки суддів, можна припустити, що категорія цивільності порушених прав приватних осіб існує у розрізі протилежності категорії кримінального спору.

Вдалою аргументацією розширення поля застосування положення статті 6 Конвенції, на наш погляд, є аргументація, що наведена далі: «Стаття 6 Конвенції є процедурною гарантією, яка передусім надає право доступу до суду і право на судовий розгляд упродовж розумного строку. У цьому відношенні з часу створення Конвенції у сфері оподаткування відбулися справді важливі зміни. На той час у певних правових системах не було визначеності стосовно того, якою мірою суд може переглядати адміністративні рішення у фіскальних питаннях - якщо взагалі може, - але зараз визнано, принаймні у переважній більшості Договірних держав, що

спори стосовно фіскальних питань можуть вирішуватися у звичайних провадженнях судом чи судовим органом. Отже, важко зрозуміти, чому все ще треба надавати державам особливу прерогативу за Конвенцією у цій сфері і таким чином позбавляти позивачів у податкових провадженнях елементарних процедурних гарантій пункту 1 статті 6. Як видно, зокрема, з думки

судді Ресса, яка збігається з позицією більшості, існує явна потреба в наданні такої гарантії захисту - не в останню чергу проти тривалих проваджень, коли покладається обов'язок сплатити податки ще до остаточного вирішення спору стосовно законності податкового рішення. На мою думку, стаття 1 Протоколу № 1 не надає жодних підстав припускати, що задум її авторів полягав у тому, щоб надати державам право позбавити фізичних осіб будь-якої процедурної гарантії захисту у спрах стосовно податкових питань. Як можна виправдати вилучення зі сфери розгляду Суду процедурних прав, які гарантує пункт 1 статті 6 стосовно спорів, сутність яких безпосередньо пов'язана з цивільним правом (у цій справі - право на мирне володіння майном)? Таке тлумачення також суперечитиме прецедентному праву Суду, яке постійно розвивається і згідно з яким головні статті Конвенції, такі, як статті 2, 3 та 8, мають тлумачитися як такі, що покладають також процедурні обов'язки на державу» [193].

Рада Європи демонструє наступний підхід у визначенні змісту критерію «цивільності» пункту 1 статті 6 Конвенції:

«3. Поняття «цивільні права та обов'язки» не можна розглядати лише у контексті національного законодавства держави-відповідача; це «автономне» поняття Конвенції. Стаття 6 § 1 Конвенції застосовується незалежно від статусу сторін, виду законодавства, яке встановлює визначення для терміну «спір», а також органу влади, що має повноваження у даному питанні (Georgiadis v. Greece, (Георгіадіс проти Греції), § 34).

4. Однак положення щодо того, що автономні ідеї, що містяться у Конвенції, необхідно розглядати з урахуванням сучасних умов, не надає Суду права розглядати текст статті 6 § 1 як такий, у якому немає прикметника «цивільний» (разом із обмеженнями, які прикметник обов'язково встановлює для категорії «права та обов'язки», до якої застосовується стаття) (*Ferrazzini v. Italy* [GC] (Феррадзіні проти Італії) [ВП], § 30).

5. Застосування Статті 6 § 1 у цивільних правовідносинах, перш за все, залежить від наявності «спору». По-друге, спір має стосуватися «прав та обов'язків», які хоча б суперечливо, мають визнаватися національним законодавством. І нарешті ці «права та обов'язки» мають бути «цивільними» згідно із Конвенцією, хоча статтею 6 не передбачається їх особливий зміст у законодавстві держав-учасників Конвенції (*James and others v. United Kingdom* (Джеймс та інші проти Сполученого Королівства), § 81)» [138].

З наведеного можна зробити наступні висновки:

- дія статті 6 Конвенції не обмежена порушенням цивільних прав приватних осіб;
- положення статті 6 Конвенції поширюється і на спори за участю суб'єкта владних повноважень;
- стаття 6 гарантує перш за все доступ до суду (можливість оскарження рішення) та розумні строки розгляду справи та виконання рішення суду;
- розширене (на противагу виключно «цивільному») тлумачення сфери дії у просторі положення статті 6 Конвенції сприятиме формуванню релевантної прецедентної практики ЄСПЛ.

Посібником зі статті 6, підготовленим Радою Європи, Дослідницьким підрозділом Європейського Суду з прав людини, передбачено, яким чином до спорів за участю державних службовців застосовується стаття 6 § 1 [138, с. 9–10]. Надалі наводяться приклади та основні специфічні підстави застосування положення статті 6, зокрема:

- у справі Пеллегрін проти Франції, параграфами 64-71, Суд описав так званий «функціональний» критерій, який підлягав наступному обґрунтуванню ЄСПЛ: жодні спори між адміністративними органами та службовцями, які займають посади, пов'язані з участю у здійсненні повноважень, наданих публічним правом, не підлягають застосуванню пункту 1 статті 6, оскільки Суд має намір встановити функціональний критерій (див. пункт 64 вище). Усі спори щодо пенсій підпадають під дію статті 6 § 1, оскільки після виходу на пенсію працівники порушують особливий зв'язок між собою та владою; вони, а тим більше ті, хто має право через них, опиняються в ситуації, точно порівнянній із ситуацією найманих працівників за приватним правом, оскільки особливі відносини довіри та лояльності, які їх пов'язували з державою, перестали існувати, і працівник більше не може володіти частина суверенної влади держави» [242]. Параграфом 70 ЄСПЛ встановив, що «факти справи свідчать про те, що завдання, покладені на заявника ..., поклали на нього значні обов'язки у сфері державних фінансів, яка, насамперед, є сферою, у якій держави здійснюють суверенну владу. Це передбачало безпосередню участь у здійсненні повноважень, наданих публічним правом, і виконання обов'язків, спрямованих на захист загальних інтересів держави [242];

- у справі «Волков проти України» (заява № 21722/11, Страсбург, остаточне рішення 9 січня 2013 року), заявник скаржився на порушення його прав за Конвенцією під час його звільнення з посади судді Верховного Суду України. Зокрема, він стверджував за статтею 6 Конвенції, що: (i) його справа не розглядалася «незалежним та безстороннім судом»; (ii) провадження у Вищій раді юстиції (далі - ВРЮ) було несправедливим у зв'язку з тим, що воно не здійснювалося згідно з процедурою, передбаченою національним законодавством, яке закріплює низку важливих процесуальних гарантій, включаючи строки застосування дисциплінарних стягнень; (iii) Верховна Рада України (далі - парламент) ухвалила рішення про його звільнення на пленарному засіданні з порушенням правил використання

системи електронного голосування; (iv) його справа не розглядалась «судом, встановленим законом»; (v) рішення у його справі постановлялись без здійснення належної оцінки доказів, а важливі доводи, висунуті стороною захисту, не були належним чином розглянуті; (vi) відсутність у Вищого адміністративного суду України (далі - ВАСУ) достатніх повноважень для розгляду актів, ухвалених ВРЮ, суперечила його «праву на суд»; (vii) не дотримувався принцип рівності сторін. Заявник також скаржився на те, що його звільнення не відповідало статті 8 Конвенції і що у нього не було ефективних засобів юридичного захисту у цьому зв'язку, всупереч статті 13 Конвенції [192].

Судом було вирішено, що було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо:

- принципів незалежності та безсторонності суду;
- принципу юридичної визначеності та відсутності строку давності для провадження стосовно заявника;
- принципу юридичної визначеності та звільнення заявника на пленарному засіданні парламенту;
- принципу забезпечення особі «суду, встановленого законом»;
- порушення статті 8 Конвенції [192].

Прецедентна практика ЄСПЛ визнана обов'язковою національним законодавством України, про що вже неодноразово згадувалось у роботі. Зокрема, В. Палюк зазначає, що Конвенцію та рішення Суду необхідно застосовувати не у будь-якому випадку, а лише за наявності певних умов, зокрема: у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї; за наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї; для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких було внесено зміни або доповнення на підставі рішень Суду; для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції [125, с. 234].

З цього слідує, що реальне дотримання стандартів здійснення адміністративного судочинства впливає на фактичний стан функціонування судової влади та дотримання принципів існування демократичної держави, у якій панує верховенство права, що особливо є важливим для України в умовах боротьби за свою незалежність та територіальну цінність [233].

Наведені вище принципи свідчать про те, що в межах судового перегляду ЄСПЛ розглядаються питання, які безпосередньо стосуються сфери адміністративного судочинства. Проте, прецедентна практика ЄСПЛ дає підстави для застосування і інших положень з рішень ЄСПЛ, які в подальшому можуть бути застосовані в межах національного судочинства. Тобто, усі створені судом прецеденти з приводу застосування та порушення статті 6, 8 або ж 13 (чи інших) Конвенції, можуть мати місце у якості обґрунтування прийнятих судом рішень. До того ж, слід зазначити, що стандарти адміністративного судочинства реалізуються в межах практики ЄСПЛ через визначення категорії справ, які підпадають під розгляд адміністративними судами.

Питання реалізації стандартів адміністративного судочинства варто розглядати через застосування практики ЄСПЛ, тобто прецедентного права. За тривалий час існування Конвенції відбулась трансформація публічно-правових відносин та залежностей, дифузія ознак цих двох груп відносин. Тому, в окремих випадках, важко правильно проаналізувати, яким чином публічно-правові стандарти можуть реалізуватись в межах спорів із захисту цивільних прав та свобод осіб. На наш погляд, національним судам слід дотримуватись підходу, за якого категорія цивільності порушених прав приватних осіб існує у розрізі протилежності категорії кримінального спору, а статтю 6 визнавати процедурною гарантією, яка передусім надає право доступу до суду і право на судовий розгляд упродовж розумного строку з усіма подальшими елементами та висновками, що з цього об'єктивно сліднують.

Застосування рішень ЄСПЛ в адміністративному судочинстві додатково дозволяє правильно ідентифікувати протиріччя та прогалини національної правової системи, які призводить до порушення суб'єктивних прав приватних осіб, а також є частиною процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС, і як було з'ясовано раніше, відповідно є частиною сучасного втілення рецепції права.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження міжнародних та європейських стандартів адміністративного судочинства є логічним продовженням процесу з'ясування особливостей рецепції права в межах процесуальних норм. На сьогодні, враховуючи глобалізаційні процеси у світі, в тому числі і такі, що мають вплив на формування правових систем та систем права окремих держав, можна стверджувати про наявність певного дуалізму у їх розумінні та інтерпретації, а саме: міжнародні стандарти варто розуміти як обов'язкові правила поведінки, орієнтири для розвитку національних та регіональних правових систем, які автоматично стають частиною таких правових систем; міжнародні стандарти є відображенням дії «м'якого права», несуть суто рекомендаційний характер та можуть бути гарантовані лише за наявності факту імплементації в національну правову систему.

Дослідження міжнародних стандартів судочинства доречно проводити з урахуванням дії норм *jus cogens*, зв'язок яких зі стандартами судочинства прослідковується наступним чином: стандарти судочинства походять від створеної об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens* або ж норми *jus cogens* є загальними по відношенню до встановлення інших галузевих стандартів, в тому числі і стандартів судочинства. На наш погляд, допустимими є обидва підходи, які можуть реалізуватися залежно від конкретних обставин правової дійсності. Проте, в контексті дослідження стандартів адміністративного судочинства та особливостей їх транспозиції в межах правових систем в історичному аспекті, стандарти адміністративного

судочинства та норми *jus cogens* співвідносяться як загальне та спеціальне, коли стандарти судочинства походять від створеної об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens* та відповідають їй. Важливо визнати той факт, що вплив *jus cogens* на національні правові системи відбувається в тому числі через запозичення правового досвіду, який визнаний світом як адекватний та необхідний для підтримки правопорядку, а отже має місце рецепція права.

2. Вважаємо, що міжнародні стандарти є системоутворюючими елементами міжнародної правової системи, які вміщують у своєму змісті висхідні положення традицій, звичаїв, уявлень людства про правопорядок та законність, закріплені на рівні правової свідомості та міжнародних нормативно-правових актів, які можуть бути частиною правових національних систем за умови визнання даних стандартів національними органами кожної конкретної держави.

Враховуючи всеохоплюючий та загальноутворюючий характер міжнародних стандартів, пропонується наступна класифікація міжнародних стандартів судочинства:

- загальні принципи права, що характеризують правовий статус особи;
- загальні принципи права, що обумовлюють співіснування суб'єктів міжнародного права;
- галузеві стандарти, які деталізують порядок існування судової влади у державі;
- стандарти, які визначають питання судоустрою;
- процесуальні стандарти реалізації судочинства;
- стандарти, які визначають статус суддів.

3. Для виявлення закономірних процесів запозичення правового досвіду та традицій більш розвинутих правових систем проаналізовано систему стандартів адміністративного судочинства, які визнані в межах права ЄС, що впливає з євроінтеграційних процесів розвитку України.

Використання положень європейських стандартів адміністративного судочинства у вітчизняній правовій системі свідчить про перейняття правових традицій та досвіду, інтеграцію правових систем, їх узагальнююче розуміння та спричинення адаптаційних змін у правовому регулюванні, тобто процес рецепції права відбувається закономірно. З'ясовано, що найбільш узагальнюючим стандартом адміністративного судочинства в межах права ЄС є право на справедливий суд, яке в себе включає низку інших стандартів стосовно забезпечення діяльності судів, здійснення правосуддя буквально та спектр тих прав особи, які є невідчужуваними. Тобто, можна право на справедливий суд є надбанням правової думки європейської спільноти, що є узгодженим з європейською практикою здійснення правосуддя. Система стандартів адміністративного судочинства ЄС фактично може бути запропонована за аналогією запропонованій класифікації міжнародних стандартів. Значний масив нормативно-правових актів ЄС спрямовано на утвердження незалежності судової влади країн-членів ЄС та статусу суддів. Окремо може бути запропонованим їх поділ за сферами регулювання на підставі критерію охоплення сфери суспільних відносин та обов'язковості самих актів ЄС, відповідно стандарти судочинства варто поділяти на ті, які містяться в актах обов'язкового характеру та актах рекомендаційного характеру, до яких відносяться рекомендації, висновки, кодекси поведінки тощо.

Визначено, що право на справедливий суд в межах концепції адміністративного судочинства та його завдань найповніше реалізується через дію принципу *restitutio in integrum*, який стосується відновлення порушеного матеріального становища, а для системи стандартів адміністративного судочинства важливим є також відновленням порушеного правового стану, тобто, відновлення нематеріальних прав, що може стосуватися в першу чергу відміни окремих противоправних адміністративних, виконавчих чи законодавчих актів. Окремо позитивним було б передбачити та забезпечити подальший розвиток даного стандарту в

частині відновлення не лише порушеного матеріального становища, а й компенсації, наприклад, за упущену вигоду, спричинену таким порушенням, що до сьогодні залишається невирішеним нормативно в національній правовій системі.

4. Дослідження практики ЄСПЛ є необхідним в межах запропонованої тематики, що обумовлюється адаптаційними процесами розвитку вітчизняного законодавства, а відповідно є частиною сучасного втілення рецепції права, що підтверджує фундаментальність верховенства права як ідеї, концепції, межі якої чітко визначеними бути органічно не можуть, оскільки пристосування до конкретних правовідносин вимагає нових форм тлумачення засадничих принципів.

Аналіз практики ЄСПЛ в частині реалізації стандартів адміністративного судочинства дозволяє стверджувати, що інституціями ЄС та Ради Європи імперативно визнається рівність публічних та приватних суб'єктів у процесі правосуддя, встановлено заборону свавілля, перевищення повноважень, дискрецію у ході судового вирішення справ, що досить позитивно можна оцінити у ході дослідження основ адміністративного судочинства.

Найважливішою проблемою для реалізації стандартів адміністративного судочинства є неоднозначне та широке тлумачення положень статті 6, незважаючи на значний масив правозастосовної бази, що слідує із неоднозначного тлумачення цивільного компоненту.

5. Питання реалізації стандартів адміністративного судочинства варто розглядати через застосування практики ЄСПЛ, тобто прецедентного права. На сьогодні при застосуванні практики ЄСПЛ адміністративним судам необхідно враховувати, що трансформація публічно-правових відносин та їх дифузія, заміщення у розумінні значно розширюють правові основи для застосування положень окремих рішень. Саме тому, релевантним сучасному стану правової дійсності, на наш погляд, є підхід, відповідно до якого національним судам слід дотримуватись підходу, за якого категорія

цивільності порушених прав приватних осіб існує у розрізі протилежності категорії кримінального спору, а статтю 6 визнавати процедурною гарантією, яка передусім надає право доступу до суду і право на судовий розгляд упродовж розумного строку з усіма подальшими елементами та висновками, що з цього об'єктивно слідують. Відповідно, дія статті 6 Конвенції не обмежена порушенням цивільних прав приватних осіб; положення статті 6 Конвенції поширюється і на спори за участю суб'єкта владних повноважень; стаття 6 гарантує перш за все доступ до суду (можливість оскарження рішення) та розумні строки розгляду справи та виконання рішення суду; розширене (на противагу виключно «цивільному») тлумачення сфери дії у просторі положення статті 6 Конвенції сприятиме формуванню релевантної прецедентної практики ЄСПЛ.

ВИСНОВКИ

1. З'ясовано, що стандарт як правова категорія передбачає собою наявність ознаки константи та непорушності, іншими словами стандартом є те, що існує в праві об'єктивно, постійно та незалежно від кожного конкретного правового випадку. Стандарт також характеризується певним дуалізмом, коли з одного боку він формується в межах правової свідомості еволюційно та є реакцією учасників відносин на потребу у врегулюванні правових ситуацій, тобто виникає внаслідок суб'єктивного переосмислення та аналізу, є результатом вибору суб'єктів, а з іншого – будь-який стандарт існує *ipso facto*, що є предметом дослідження онтології права. Запропоновано розуміння стандарту як результату переосмислення права, його адаптації до конкретних суспільних відносин, як наслідок суб'єктивізації права з одночасною наявністю об'єктивного змісту та значення за рахунок визнання їх суспільною цінністю та результатом суспільної волі. Окрім того, запропоновано стандарти адміністративного судочинства вважати не лише формальним вираженням волі законодавця для регламентації того можливого поля поведінки суб'єктів-учасників правовідносин в адміністративному судочинстві за умови недопущення порушення базисних визнаних цінностей, а й ціннісною категорією, яка впливає на систему права зсередини, трансформуючи її та приводячи у відповідність до динаміки суспільних відносин.

Визначено, що вітчизняне законодавство не містить терміну «стандарти адміністративного судочинства», а обмежується нормативним поняттям засад судочинства та теоретичним поняттям принципів, які містяться в положеннях сукупності міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів. Це свідчить про складний та всеохоплюючий характер категорії стандартів адміністративного судочинства та їх широке тлумачення з огляду на можливості праворозуміння та правозастосування. Теоретико-правове розуміння стандартів адміністративного судочинства зводиться до того, що

сама дефініція «стандарти адміністративного судочинства» за своїм змістом та онтологічно є ширшою, ніж наведений перелік засад у статті 2 КАС України, оскільки в системі публічно-приватних відносин вкрай важливим є захист прав, свобод та інтересів приватних осіб, а буквальне тлумачення закону може призвести саме до такого обмеження, що є недотриманням завдання адміністративного судочинства та може створити ризики неефективного використання та недотримання гарантованого державою інструментарію захисту прав особи в адміністративному процесі.

2. На основі теоретико-прикладного аналізу визначено, що стандарти адміністративного судочинства реалізується через призму співвідношення публічного та приватного інтересу у суспільстві. Визначено, що стандарти адміністративного судочинства спрямовані на врівноваження балансу публічного та приватного, оскільки лише задовольняючи інтерес приватний, публічна воля може бути реалізована ефективно та релевантно суспільному запиту. Обґрунтовано, що стандарти адміністративного судочинства виступають у ролі формального нормативного базису функціонування адміністративного судочинства та забезпечують здійснення адміністративними судами правосуддя, гарантують потенційне дотримання і захист прав, свобод та інтересів приватних осіб в межах публічно-правових спорів.

Під стандартами адміністративного судочинства пропонується розуміти сукупність вимог, які закріплені в актах національного та міжнародного права, що регулюють діяльність системи правосуддя, адміністративних судів, процедури здійснення такими судами судочинства, організаційний та розпорядчий характер цих процедур, їх відповідність нормативно визначеним правилам та порядку, верховенству права та справедливості, а також гарантують права, свободи та інтереси приватних осіб в публічно-правових спорах. Стандарти адміністративного судочинства не обмежуються нормативною визначеністю, а є результатом та наслідком усвідомлення учасниками публічно-правового спору необхідності

досягнення найвищих моральних та ідеологічних цінностей для досягнення мети адміністративного судочинства.

3. При дослідженні генези стандартів адміністративного судочинства з'ясовано, що дані стандарти походять від реалізації ідеї верховенства права, тобто правовладдя, яка історично органічно формувалась суспільно-політичному просторі. На формування стандартів адміністративного судочинства вплинув також розвиток міжнародного визнання людини як найвищої соціальної цінності та її прав, що відображає прямий вплив визнання правового статусу особи та її свобод на закріплення на рівні закону основних стандартів здійснення правосуддя. Все зазначене поклало формальні основи для нормативного закріплення стандартів здійснення судочинства, в тому числі і адміністративного.

Визначено, що формування загальних ідей функціонування влади у державі та суспільстві, взаємодія інститутів держави, участь громадян у житті держави напряду залежать від рівня укоріненні та усвідомлення необхідності дотримання і ідеї справедливості, яка також є фундаментальним елементом здійснення правосуддя. Зазначене кореспондує основним завданням адміністративного судочинства, а отже стандарти адміністративного судочинства формуються під впливом емпіричного досвіду, раціонального знання суб'єктів правовідносин про те, що таке справедливість та правовладдя. З'ясовано, що на формування стандартів адміністративного судочинства впливає також ґрунтовне розуміння природи таких явищ, як верховенство права, рівність, законність, незалежність (які є базовими для системи правосуддя). Обґрунтовано, що історичні передумови розвитку процесів глобалізації та визнання прав людини найвищою соціальною цінністю відіграли значну роль на процесі формування комплексу засадничих умов функціонування судової влади. Її відокремленість, незалежність та неупередженість як імперативні вимоги функціонування з часом трансформувались в окремий інститут, який

покликаний забезпечити ті завдання адміністративного судочинства, які передбачені відповідними положеннями КАС України.

Визначено, що додатковими чинниками, які сприяли формуванню стандартів адміністративного судочинства, є тривале реформування адміністративної юстиції та зміна концепції державного управління на концепцію публічного адміністрування та людиноцентризму, а також євроінтеграційні процеси України, які виступають у ролі каталізатора змін у частині з'ясування значення та ролі стандартів адміністративного судочинства, що пояснюється значною кількістю імперативних та диспозитивних актів, зміст яких значно розширює праворозуміння висхідних положень та уявлень про верховенство права та справедливість, які в свою чергу формують основи для розуміння стандартів здійснення адміністративного судочинства.

4. Запропоновано визначати наступні етапи процесу формування стандартів адміністративного судочинства: визнання природних прав особи та їх місця в системі цінностей держави та суспільства, еволюційний розвиток інститутів громадянського суспільства, входження правового простору України в європейський та світовий, які містять загальновизнані стандарти та правила побудови відносин між суб'єктами, імплементація європейських стандартів здійснення судочинства та перманентне уособлення принципу верховенства права для реалізації завдань адміністративного судочинства.

5. З'ясовано, що систематизація стандартів адміністративного судочинства спрямована на їх упорядкування та визначення основних прогалів в частині нормативно-правового закріплення. Запропоновано при дослідженні питання систематизації стандартів адміністративного судочинства врахування їх сукупної (спільної) дії, а не автономної, за умови їх повноцінного дотримання при загальній єдності та взаємодії. Зроблено висновок про наявність ознак процесуальної діяльності в системі принципів

адміністративного судочинства, їх інституційність та функціональний поділ на загальні, організаційні, процесуальні.

Стандарти адміністративного судочинства є спеціальними галузевими стандартами, які пропонується систематизувати шляхом їх поділу на три великі групи: міжнародні стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки міжнародних актів в галузі захисту прав людини та правосуддя; європейські стандарти адміністративного судочинства, що містяться в положеннях низки європейських актів імперативного характеру та актів *soft law*; національні стандарти адміністративного судочинства, які в свою чергу поділяються на підгрупи: конституційні стандарти адміністративного судочинства; законодавчі стандарти адміністративного судочинства; галузеві стандарти адміністративного судочинства; процесуальні стандарти адміністративного судочинства.

6. В межах дослідження стандартів адміністративного судочинства рецепцію пропонується розглядати у ролі способу акультурації законодавства відповідно до новітніх підходів, які відображають інтеграційні, узагальнюючі тенденції розвитку правових систем та не мають прив'язки до поділу права на приватне та публічне. Рецепція як явище в процесі формування стандартів адміністративного судочинства залежить від умов взаємодії правових систем, ключову роль в якій відіграє акультурація, процес реалізації якої можливий за умови панування суспільної зацікавленості у рецепції та залежить від рівня гнучкості правової системи, яка в свою чергу залежить від різноманітних політико-державних тенденцій розвитку.

З'ясовано, що взаємодія правових систем як чинник рецепції може бути реалізована на двох рівнях: національному та міждержавному. Визначено, що рецепція права відображає процеси універсалізації, уніфікації та акультурації права, сприяє його змістовному наповненню за умови готовності правової системи до таких змін, а також виступає додатковим індикатором необхідних

змін в суспільно-правовому регулюванні, оскільки необхідність у рецепції є підтвердженням існування правової ситуації, яка потребує зовнішнього втручання.

При дослідженні форм рецепції стандартів адміністративного судочинства особлива роль відводиться реалізації аксіологічної функції права, яка в процесі правової еволюції трансформувалась в ціннісний складник стандартів, в тому числі і адміністративного судочинства. З'ясовано, що форми рецепції ідентифікуються за умови врахування дихотомії права, його дифузії, що означає універсальний та всезагальний характер стандартів, які можуть бути спільними як для приватного так і для публічного права.

7. Форми рецепції стандартів адміністративного судочинства запропоновано поділяти на наступні групи: форми, що відображають право як глобалізаційний регулятор; форми, що наповнюють право як систему діючого законодавства; форми, що відображають право як доктрину. Обґрунтовано особливу роль у процесі рецепції стандартів адміністративного судочинства відведена аксіологічним формам.

З'ясовано, що для системи стандартів адміністративного судочинства характерним є наявність особливих гібридних форм рецепції, до яких запропоновано віднести конвергенцію права, яка може тлумачитись як сучасна форма рецепції права, яка об'єктивно виникає на етапі формування нових спільних цінностей між сторонами, в даному випадку – країнами, які запозичують нові правові істини, що можуть трансформуватися у норми права; визнання конвенційних положень або ж конвенційне закріплення стандартів – форма, що логічно слідує з концепції формальної визначеності верховенства права і полягає у визнанні Україною як стороною положень угод, договорів та конвенцій, що в подальшому сприяє нормативному закріпленню положень даних актів; врахування рекомендацій та висновків окремих міжнародних органів; гармонізація законодавства, що регулює здійснення адміністративного судочинства, що є похідним явищем від

правової інтеграції і набуло піку практичного поширення після створення спільного політичного, економічного, соціального та правового простору Європейського Союзу; імплементація правових приписів, яка полягає у імперативному або добровільному запозиченні; адаптація законодавства, яка є сучасною формою рецепції європейського досвіду та цінностей, в тому числі і у сфері адміністративного судочинства.

8. Обґрунтовано необхідність дослідження міжнародних та європейських стандартів адміністративного судочинства, які впливають на національне нормативно-правове забезпечення. Зроблено висновок, що міжнародні стандарти варто розуміти як обов'язкові правила поведінки, орієнтири для розвитку національних та регіональних правових систем, які автоматично стають частиною таких правових систем та як правила поведінки, які є відображенням дії «м'якого права», несуть суто рекомендаційний характер та можуть бути гарантовані лише за наявності факту імплементації в національну правову систему.

З'ясовано, що вагому роль в межах дослідження міжнародних стандартів судочинства відіграють норми *jus cogens*, зв'язок яких зі стандартами судочинства прослідковується наступним чином: стандарти судочинства походять від створеної об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens* або ж норми *jus cogens* є загальними по відношенню до встановлення інших галузевих стандартів, в тому числі і стандартів судочинства. Зроблено висновок, що в контексті дослідження транспозиції стандартів адміністративного судочинства, останні та норми *jus cogens* співвідносяться як загальне та спеціальне, коли стандарти судочинства походять від об'єктивної дійсності, створеної за умови дії *jus cogens* та відповідають їй як результату реципованого правового досвіду.

Запропоновано наступну класифікацію міжнародних стандартів судочинства: загальні принципи права, що характеризують правовий статус особи; загальні принципи права, що обумовлюють співіснування суб'єктів міжнародного права; галузеві стандарти, які деталізують порядок існування

судової влади у державі; стандарти, які визначають питання судоустрою; процесуальні стандарти реалізації судочинства; стандарти, які визначають статус суддів.

9. При дослідженні європейських стандартів адміністративного судочинства з'ясовано, що їх втілення в межах правової системи України є результатом перейняття правових традицій та досвіду, інтеграції правових систем, що свідчить про закономірний процес рецепції права. З'ясовано, що найбільш узагальнюючим стандартом адміністративного судочинства в межах права ЄС є право на справедливий суд, яке в себе включає низку інших стандартів стосовно забезпечення діяльності судів, здійснення правосуддя буквально та спектр тих прав особи, які є невідчужуваними. Досліджено, що переважна кількість нормативних актів ЄС, що регулюють питання стандартів судочинства, містять положення, які закріплюють основи незалежності судової влади країн-членів ЄС та статусу суддів. Запропоновано поділ стандартів судочинства ЄС на ті, які містяться в актах обов'язкового характеру та ті, що містяться в актах рекомендаційного характеру.

10. Обґрунтовано, що право на справедливий суд в межах концепції адміністративного судочинства та його завдань найповніше реалізується через дію принципу *restitutio in integrum*, який стосується відновлення порушеного матеріального становища, що є особливо важливим для реалізації завдання адміністративного судочинства. Перспективним позитивним кроком вдосконалення національної правової системи визнано передбачення та забезпечення подальшого розвитку даного стандарту в частині відновлення не лише порушеного матеріального становища, а й компенсації, наприклад, за упущену вигоду, спричинену таким порушенням, що до сьогодні залишається невирішеним нормативно.

11. При дослідженні практики ЄСПЛ з'ясовано, що найважливішою проблемою для реалізації стандартів адміністративного судочинства є неоднозначне та широке тлумачення положень статті 6, що слідує із

неоднозначного тлумачення цивільного компоненту. При дослідженні реалізації стандартів адміністративного судочинства в межах правозастосовної практики ЄС слід керуватись засадою, що гарантує імперативно визнану інституціями ЄС та Ради Європи рівність публічних та приватних суб'єктів у процесі правосуддя з урахуванням заборони свавілля, перевищення повноважень, дискреції у ході судового вирішення справ, що досить позитивно можна оцінити у ході дослідження основ адміністративного судочинства.

Запропоновано та обґрунтовано теоретичну концепцію, за якого національним судам слід дотримуватись підходу, за якого категорія цивільності порушених прав приватних осіб існує у розрізі протилежності категорії кримінального спору, а статтю 6 визнавати процедурною гарантією, яка передусім надає право доступу до суду і право на судовий розгляд упродовж розумного строку з усіма подальшими елементами та висновками, що з цього об'єктивно слідують. Зроблено висновки, що дія статті 6 Конвенції не обмежена порушенням цивільних прав приватних осіб; положення статті 6 Конвенції поширюється і на спори за участю суб'єкта владних повноважень; стаття 6 гарантує перш за все доступ до суду (можливість оскарження рішення) та розумні строки розгляду справи та виконання рішення суду; розширене (на противагу виключно «цивільному») тлумачення сфери дії у просторі положення статті 6 Конвенції сприятиме формуванню релевантної прецедентної практики ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони*. 2010 . Вип. 2. С. 87–92.
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за загальною редакцією О. М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
3. Адміністративне право України : навчальний посібник у 2-х томах за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1 Загальне адміністративне право. 2011. 320 с.
4. Адміністрування і Ви : посібник. Рада Європи. *Рада Європи* : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/handbook-administration-and-you/1680a06311> (дата звернення: 06.11.2023).
5. Андрійченко О. Практика Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 284–288.
6. Андріюк В. В. Співвідношення публічного та приватного права: динамічний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 39. С. 3–14.
7. Антонович М. Імплементція Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: крізь призму Комітету ООН з прав людини. *Право України*. 2004. № 8. С. 33–36.
8. Асірян С. Р. Концепція захисту прав людини в статуті ООН. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 11. С. 65–72.
9. Афанасенко С. І. Норми *Jus cogens*. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 134-137.
10. Бабенко А. М. Борисова О. О., Шаповалова О. І. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 3(44). С. 3–7.

11. Бабенко Г. О. Європейські стандарти судоустрою й статусу суддів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 353–356. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/63.pdf>
12. Бабкова В. С. Міжнародні стандарти як джерела судового права України. *Право України*. 2015. № 7. С. 136–143.
13. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 11.05.2023).
14. Бандура О. О. Аксіологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 45–55.
15. Бандура О. О. Антропологія права як складова філософії права (загальні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 102–110.
16. Бандура О. О. Деякі аспекти взаємного зв'язку цінностей та істини у праві. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 111–115.
17. Бандурка О. Міжнародні стандарти професійної діяльності юристів / О. Бандурка, О. Скакун // *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. С. 366
18. Баранчик П. О. Принципи адміністративного судочинства: теоретичний підхід до питання визначення та класифікації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2(1). С. 165–174.
19. Басенко Р. Р., Шаровара Р. І., Аванесям Г. Н. Теоретико-правові засади гармонізації законодавства України та Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. URL: http://lsey.org.ua/3_2022/55.pdf
20. Бірюкова Н. М. Гармонізація законодавства України і Європейського Союзу у сфері забезпечення ядерної безпеки. *Вчені записки*

Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. 2013. № 2–1 (Ч. 1). С. 390–395.

21. Бондаренко А. В. Особливості застосування рішень ЄСПЛ в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №7. С. 242–245.

22. Бояринцева М. Б. Діяльність адміністративного суду в умовах імплементації європейських принципів судочинства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук : 12.00.07 / ЗНУ. Запоріжжя, 2019. 30 с.

23. Бояринцева М. Принципи адміністративного судочинства в Україні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. С. 57–60.

24. Братасюк Н. Природно-правовий підхід у контексті сучасного правничого методологування. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 204–210.

25. Бринцев В. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків, 2010. 464 с.

26. Васильєв С. В. Механізм юридичної конвергенції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 17–22. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/4.pdf>

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь, 2002. 1440 с.

28. Верлос Н. В. Рецепція в конституційному праві: проблеми визначення доктринальної дефініції. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/478-Article%20Text-915-1-10 20210503.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/478-Article%20Text-915-1-10%20210503.pdf)

29. Верховенство права : доповідь CDL-AD(2011)003rev (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

30. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів. *Вища рада правосуддя* : веб-сайт.

URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_1_2001_2001_11_23.pdf (дата звернення: 15.06.2023).

31. Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо спеціалізації суддів. *Рада Європи* : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2> (дата звернення: 05.11.2023).

32. Висновок Венеціанської комісії щодо судово-правової реформи. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/19/5492776/> (дата звернення: 01.05.2023).

33. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 21.09.2023).

34. Відшкодування моральної шкоди, завданої державою. *Верховний Суд* : веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PR_EZ_Kravchuk_13_10_2021_1.pdf (дата звернення: 11.05.2023).

35. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів щодо прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.

36. Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47–50.

37. Войтович І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування в адміністративному судочинстві України. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні* : Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. С. 188–192.

38. Галюк Р. Г. Систематизація українського права: поняття та види : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.11. Харків: ХНУВС, 2015. 21 с.
39. Ганьба Б. Системний підхід у державно-правових дослідженнях. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2000. Вип. 35. С. 59–66.
40. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче* : веб-сайт. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3616/> (дата звернення: 21.10.2023).
41. Гаудер Пол. Верховенство права в реальному світі / пер. з англ.: Д. Вовк, В. Гончаров, К. Горобець та ін. ; кер. проекту Д. Лученко ; наук. ред Д. Вовк. Харків : Право, 20189. 392 с.
42. Герасимів О. Ю. Вплив практики Європейського суду з прав людини на вдосконалення правозахисного законодавства в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. : 12.00.01 / ЛНУ. Львів, 2020. 20 с.
43. Гладкий С. О. Правові цінності як практична проблема правового життя українського суспільства. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9729/1/Гладкий%20С.О..pdf>
44. Головатий С. Верховенство права: український досвід. Київ : Фенікс, 2006. С. 15–17.
45. Гомонай В. В. Рецепція права в умовах євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2012. Вип. 18. С. 9–12.
46. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. 207 с.
47. Гончарук С. Т. Адміністративний процес : навч. посіб. Київ : НАУ. 2012. 186 с.

48. Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону як один з основних принципів судочинства в Україні. *Право України*. 2002. № 4. С. 124–127.
49. Городовенко В.В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.
50. Гринько С. Д. Поняття та ознаки рецепції римського приватного права. *Часопис цивілістики*. 2012. Вип. 12. С. 74-78.
51. Грищук О. В., Добош З. А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 268 с
52. Грищук О.В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
53. Гудима Д. А. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 122–125.
54. Гуменюк В. В. Гармонізація та уніфікація законодавства України відповідно до стандартів Європейського Союзу. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 74–76.
55. Договір про Європейський Союз (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). *ЛІГА:ЗАКОН* : веб-сайт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu92338?ed=1992_02_07 (дата звернення: 16.04.2023).
56. Додаток до Рекомендації № R (80)2 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно здійснення адміністративними органами дискреційних повноважень. *Вища рада правосуддя* : веб-сайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf (дата звернення: 17.05.2023).
57. Доповідь про правовладдя. Страсбург, 4 квітня 2011 року. № CDL-AD(2011)003rev. *Венеційська комісія* : веб-сайт. URL:

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 17.07.2023).

58. Дослідження Венеціанської комісії № 711/2013 (Страсбург, 189 березня 2016 року) «Мірило правовладдя». № CDL-AD(2016)007. *Council of Europe. Venice Commission* : website. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) (дата звернення: 15.08.2023).

59. Європейська конвенція з прав людини. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.04.2023).

60. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) : Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович; Акад. прав. наук України, Наук.-дослід. ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. Львів : Астрон, 2002. 192 с.

61. Європейська Хартія про статус суддів. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf> (дата звернення: 14.07.2023).

62. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/EU_Standarts_book_web-1.pdf

63. Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 222 с.

64. Заброда С. М. Міжнародно-правові стандарти поліцейської діяльності щодо протидії насильству в сім'ї. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 161–168.

65. Загальна (Універсальна) хартія судді від 17 листопада 1999 року. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text (дата звернення: 12.05.2023).

66. Загальна декларація прав людини. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 14.06.2023).
67. Зайтай І. Рецепція зарубіжного права і порівняльне право. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 13–36.
68. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38–44.
69. Іванченко О. М. Методологічні засади універсалізації національного права. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2013. С. 529–538.
70. Іванченко О. М. Систематизація права: загальні засади, сутність, правова природа. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотова) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф.(Одеса, 17 верес. 2021 р. / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса : Фенікс, 2021. С. 142–148.*
71. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 38 с.
72. Качур В. О. Велика Хартія вольностей 1215 р. та її вплив на формування фундаментальних цінностей європейської правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 30–33.
73. Київець О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1 (5). URL: <http://eurolaw.org.ua/11-ukrainian-journal-of-european-studies/1-5-2012/44-2011-12-29-14-40-03>
74. Кіреєв Д. В. Адміністративна юстиція: сучасні підходи до визначення. *Форум права*. 2012. № 33. С. 287–291.
75. Ковалів М. В. Адміністративне судочинство : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 596 с.

76. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2017. № 18. С. 31–35.

77. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 174–184.

78. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.

79. Кодекс професійної етики судді : З'їзд суддів України. Кодекс від 24.10.2002. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0004415-02#Text> (дата звернення: 21.06.2023).

80. Козаков В. М. Основні принципи державного управління в Україні: соціально-ціннісний аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_12_10

81. Козюбра М. І. Дихотомія букви і духу права: виникнення проблеми, її аспекти та напрями вирішення. *Наукові записки*. 2008. Том 77. С. 3–8.

82. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права»*. 2012. № 3. С. 42–46.

83. Коломоєць Т. О. Принципи адміністративного права : монографія / Т. О. Коломоєць, П. О. Баранчик. Запоріжжя : Поліграфічний центр «Сору Art», 2012. 203 с.

84. Коментар до Кодексу суддівської етики від 4 лютого 2016 року. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/file/text/57/f469800n11.pdf> (дата звернення: 28.07.2023).

85. Конвергенція. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980)* : веб-сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/konverghenciija> (дата звернення: 14.09.2023).
86. Конституція України (редакція від 28.06.1996) : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
87. Конституція України зі змінами : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
88. Коровайко О. Проблеми регламентації засади рівності перед законом і судом у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 238–243.
89. Корчинський О. І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 185 с.
90. Коршунова Н. В. Міжнародні та європейські стандарти державної політики. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 360–370.
91. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
92. Крижевський А. В. Вплив рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права русі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 76. С. 30–36.
93. Кройтор В. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії та праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41–49.
94. Кузенко У. І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. № 9 (21). 2020. С. 36–42.
95. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу : монографія. Київ : Атіка, 2005. 352 с.

96. Кутенко В. П. Історико-філософська реконструкція концепції природного права в контексті аналізу перехідних суспільств : автореф. дис. на здобуття канд. філос. наук : 09.00.05. Київ, 2004.

97. Лінецький С. Адміністративна юстиція по-українськи: варіації на тему. *Юридичний журнал*. 2003. № 2. С. 26–36.

98. Лук'янова Г. Ю. Залежність комплементарності праворозуміння від гетерогенності джерел права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 3–12.

99. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис... .д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2004. 447 с.

100. Львова О. Л. Природне право: межі його буття та дії. *Правова держава*. 2010. Випуск 21. С. 101–110.

101. Люхтерхандт О. До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції*. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. 300 с.

102. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672.

103. Максимов С. І. Верховенство права: апофеоз розуму чи результат емоційного вибору? *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 120–133.

104. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. Київ : Праксіс, 2008. 344 с.

105. Малишева Н. Р. Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ,

жовтень 1998 р., Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. С. 87–92.

106. Малишева Н. Р. Обсяг та межі поняття «конвергенція правових систем» та його застосовуваність до сучасних еколого-правових відносин між Україною та ЄС. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/149189/60-63.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

107. Матвеев П. С. Правове розуміння та значення дихотомії права як основи правотворення. *Актуальні проблеми інноваційного розвитку кластерного підприємництва в Україні* : III Всеукраїнська науково-практична конференція. С. 135–138.

108. Мельник З.П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 20 с.

109. Мельник Р. С. Концепція людиноцентризму у сучасній доктрині адміністративного права. *Право України*. 2015. № 10. С. 157–165.

110. Миколаєць В. А. Генеза справ в адміністративному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Частина 2. С. 66–68.

111. Миколенко О. І. Адміністративне судочинство в структурі адміністративного процесу. *Держава і право*. 2006. Вип. 33. С. 186–191.

112. Мирза С. С. Основи римського права : альбом схем: наочний посібник. Одеса: ОДУВС, 2014. 167 с.

113. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 27.06.2023).

114. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри. Центр дослідження проблем верховенства права та

його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 144 с.

115. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя. *Вища рада правосуддя* : веб-сайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/monrealska_universalna_deklaraciya_pro_nezalezhnist_pravosuddya.pdf (дата звернення: 11.05.2023).

116. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. госібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

117. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Станом на 18 січня 2022. / за заг. ред. Журавльова Д. В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2022. 440 с.

118. Нестерович В. Ф. Роль та місце лобіювання у європейському інтегруванні України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 3. С. 32–42.

119. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 4. 941 с.

120. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс) : екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2004. 184 с.

121. Окрема думка судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Берназюка Я. О. на ухвалу Верховного Суду від 04 вересня 2020 року у справі №420/7281/19. *Zakon online* : веб-сайт. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91643649> (дата звернення: 05.04.2023).

122. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2002. 32 с.

123. Основи римського приватного права : навчально-методичний посібник / за ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019.

124. Основні принципи незалежності судових органів (схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13

грудня 1985 року). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 11.05.2023).

125. Палюк В. Чи можуть судді України у своїх рішеннях посилалися на рішення Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2005. № 3. С. 231м237.

126. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–342.

127. Пастушок Г. І. Значення основоположних цінностей римського права для формування традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 31–37.

128. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 208 с.

129. Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA) від 1 січня 1995 року. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j78#Text (дата звернення: 17.06.2023).

130. Перелік документів Ради Європи у сфері судочинства. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України* : веб-сайт. URL: <https://vkksu.gov.ua/page/perelik-dokumentiv-rady-yevropy-u-sferi-sudochynstva> (дата звернення: 14.07.2023).

131. Петров Р. А. Європеїзація української судової системи як складова євроінтеграційної політики України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149237999.pdf>

132. Петков С. В. Систематизація як основа вдосконалення чинних кодексів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 29. С. 4–6.

133. Писаренко Н. Б. Концептуальні основи адміністративного судочинства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 38 с.
134. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
135. Погребняк С. П. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 41–53.
136. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 10–14.
137. Порядок звернення до Євросуду з прав людини. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/poryadok-zvernennya-do-evrosudu-z-prav-lyudini> (дата звернення: 02.08.2023).
138. Посібник зі статті 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина). Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2013. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_ukr
139. Постанова Великої палати Верховного Суду у справі № 9901/34/19 від 14 березня 2019 року. *Zakon online* : веб-сайт. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81013341> (дата звернення: 05.04.2023).
140. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2019 року у справі № 234/3341/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419646> (дата звернення: 07.04.2023).
141. Постанова Верховного Суду від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169> (дата звернення: 07.04.2023).
142. Постанова Верховного Суду у справі № 750/6330/17 від 27 листопада 2017 року. *Verdictum* : веб-сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85964474> (дата звернення: 21.10.2023).

143. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України». *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

144. Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Supremația Dreptului*. 2018. № 2. С. 187–194.

145. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, та ін. Київ, 2009. 316 с.

146. Принцип рівності конституційних прав і свобод громадян України. *Конституційний Суд України* : веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/310-pryncyp-rivnosti-konstytuciynyh-prav-i-svobod-gromadyan-ukrayiny> (дата звернення: 21.02.2023).

147. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 30. Ст. 260.

148. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 15. Ст. 128.

149. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 29. Ст. 367.

150. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 50. Ст. 540.

151. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543–XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 46. Ст. 617.

152. Про судоустрій : Закон України від 07.02.2002 № 3018–III (станом на 01.09.2005). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 27–28. Ст.180.

153. Про судоустрій і статус суддів : Закон України 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

154. Проект Закону про забезпечення права на справедливий суд № 1656 від 26.12.2014. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1656&skl=9 (дата звернення: 01.08.2023).

155. Проневич О. С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як складова євроінтеграційного курсу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 59–69.

156. Пташинська В. П. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національну імплементацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 129–137. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50595902.pdf>

157. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Київ, 1994. 236 с.

158. Рабінович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.

159. Рагуліна К. А. Вплив міжнародних договорів на національне законодавство України: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 35. Том. 1. С. 32–36.

160. Резолюція 76 (5) Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів). *Верховний Суд* : веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rez_76_5_1976_02_18.pdf (дата звернення: 14.09.2023).

161. Рекомендація № R 81 (7) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. *Вища*

рада правосуддя : веб-сайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rekomendaciya_no_r_81_7.pdf (дата звернення: 15.08.2023).

162. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 14.08.2023).

163. Рекомендація № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text (дата звернення: 14.08.2023).

164. Решота В. В. Передумови формування адміністративного судочинства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 124–127.

165. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 01.06.2023).

166. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 2007 року у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text> (дата звернення: 21.06.2023).

167. Рішення Ради суддів України від 4 лютого 2016 року № 1. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001414-16#n7> (дата звернення: 27.06.2023).

168. Рішення XI чергового з'їзду суддів України «Про затвердження кодексу суддівської етики» від 22.02.2013). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 12.05.2023).

169. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini> (дата звернення: 11.05.2023).

170. Руденко О. М. Державне управління та державна служба в країнах ЄС в контексті європейської інтеграції України : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 68 с.

171. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 210 с.

172. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.07. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. 22 с.

173. Руденко М. Роль прокуратури у захисті прав та свобод людини і громадянина. *Юридичний журнал*. 2004. № 7. С. 119–121.

174. Рудик П. А. Основні міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері правосуддя та їх вплив на забезпечення єдності судової практики. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74–80.

175. Руженцева Є. О. Розмежування судових юрисдикцій при вирішенні земельних спорів : новели законодавства. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 3. С. 48–56.

176. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2014. С. 263–269.

177. Селіванов А.О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 7. С. 2–6.

178. Сердюк Є. В. Принципи адміністративно-правового забезпечення виборчих прав громадян в Україні. *Інформація і право*. 2014. № 2 (11). С. 72–78.

179. Сидоренко О. О. Вплив правової інтеграції на правові системи. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11273/4/Sidorenko_129-136.pdf

180. Ситар І. М. Акультурація у праві (теоретичні, культурологічні та антропологічні аспекти). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 164–169.

181. Скрипченко В. Гласність та відкритість судового процесу у системі принципів адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 121–125.

182. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9.

183. Смокович М. І. Проблеми розмежування судової юрисдикції та визначення компетенції адміністративних судів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 232 с.

184. Смокович М.І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. *Приватне та публічне право*. 2021. № 1. С. 48–53.

185. Собовий О. М. Правовий статус судді в адміністративно-деліктному провадженні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 220 с.
186. Соболев О. І., Южека Р. С. Сучасний вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток законодавства та судової практики України». *Південноукраїнський правничий часопис «Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення»*. 2020. № 1. С. 48–54.
187. Сокур О. В. Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 50–58.
188. Спільний висновок Венеціанської комісії й Директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Європи щодо закону «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до закону «Про вищу раду юстиції» України № 801/2015. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/cdl_ad_2015_007_2015_03_23.pdf
189. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № CDL-AD(2010)003 від 16 березня 2010 року. *Вища рада правосуддя* : веб-сайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/cdl_ad_2010_003_2010_04_16.pdf (дата звернення: 11.08.2023).
190. Справа «Глова та Брегін проти України» (Заяви № 4292/03 та № 4347/04). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_063#Text (дата звернення: 28.06.2023).
191. Справа «Жовнер проти України» (Заява № 56848/00). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text (дата звернення: 28.06.2023).
192. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 15.08.2023).
193. Справа «Феррадіні проти Італії» (Case of Ferrazzini v. Italy) (Заява № 44759/98). *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-

сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_167#Text (дата звернення: 28.06.2023).

194. Станік С. Р. Динаміка правової культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 1999. 16 с.

195. Статут Міжнародного Суду ООН. *Liga-zakon* : веб-сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS000472> (дата звернення: 30.07.2023).

196. Статут Організації Об'єднаних Націй. *United Nations* : web-site. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 22.07.2023).

197. Степаненко К. В. Впровадження європейських стандартів прав людини у правову систему України: теоретико-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 53–56.

198. Стефанюк В. С. Адміністративна юстиція як провідна форма судового захисту прав громадян. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Вид. дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

199. Стефанюк В.С. Поняття судового адміністративного процесу та його принципи в адміністративному праві. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 5. С. 49–53.

200. Теорія держави і права : підручник за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

201. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.

202. Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : монографія. Харків : Право, 2015. 224 с.

203. Трихліб К. О. Європейська інтеграція – основа зближення правової системи України та Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2013. Вип. 69. С. 54–61.

204. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їїніми державами-членами, з іншої сторони. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 30.07.2023).

205. Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998 № 810/98. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення: 30.07.2023).

206. Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20.05.2015 № 276/2015. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 20.06.2023).

207. Указ Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» від 11.06.2021 № 231/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#n10> (дата звернення: 20.06.2023).

208. Україна та Венеціанська Комісія. *Постійне представництво України при Раді Європи* : веб-сайт. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-ta-venecianska-komisiya> (дата звернення: 24.06.2023).

209. Ухвала Другого апеляційного адміністративного суду у справі № 440/6494/22 від 17 квітня 2023 року. *Опендатабот* : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/110260688-390b21197ff8d5ae6f64d613ba900b6d> (дата звернення: 14.05.2023).

210. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

211. Фонарюк О. Ю., Децик В. В. Рецепція як конституційно-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 82–87.
212. Харитонов Є., Харитонova О. Від осмислення рецепції римського права — до формування загальної теорії взаємодії правових систем. *Право України*. 2014. № 1. С. 274–297.
213. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. *Центр Громадянських Свобод* : веб-сайт. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yeuropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 14.07.2023).
214. Хаустова М. Г. Правова інтеграція – теоретичний аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Том 25. С. 192–203.
215. Хаустова М. Г. Тенденція універсалізації та уніфікації права як один із напрямів впливу глобалізації на національну правову систему. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_76
216. Цвіркун Ю. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3 (31). С. 76–83.
217. Цебенко С. Б., Красько С. А. Проблематика застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 61. Т. 1. С. 43–47.
218. Чижмарь В. Ю. Способи імплементації міжнародних виборчих стандартів в національне законодавство України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 131–137.
219. Чубоха Н. Співвідношення категорій «форма» та «джерело» права. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 105–110.

220. Шаганенко В. П. Роль та значення принципів права в системі права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 303–309.
221. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
222. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.
223. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.
224. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемчушенка. Київ : Феміда, 1996. 696 с.
225. Юрков Е. О. Вплив типології форм рецепції права на формування стандартів адміністративного судочинства. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету*. м. Київ, 17–18 жовтня 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 124–127. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-32>
226. Юрков Е. О. Диспозитивність сторін у справі як стандарти адміністративного судочинства. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 89–94. DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.12>
227. Юрков Е. О. Європейські стандарти адміністративного судочинства як передумова повноцінного функціонування судової системи України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3. С. 105–110. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.16>
228. Юрков Е. О. Незалежність суду та суддів як стандарт адміністративного судочинства. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice* : міжнародна наукова конференція, м. Влоцлавек, Республіка Польща, 2–3 серпня 2023. – Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 104-107. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-26>

229. Юрков Е. О. Право на публічний розгляд справи як стандарт адміністративного судочинства. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених* : IX Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених. м. Одеса, 15 грудня 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 135–137. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-37>

230. Юрков Е. О. Рецепція стандартів адміністративного судочинства України як спосіб адаптації законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 64. С. 71-74. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.14>

231. Юрков Е. О. Рецепція як пріоритетна умова трансформації адміністративного судочинства. *Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration* : міжнародна наукова конференція. м. Ченстохова, Республіка Польща, 1–2 листопада 2023 р. – Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 42–44. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-11>

232. Юрков Е. О. Роль рецепції публічного права в процесі вдосконалення адміністративного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 138–143. DOI <https://doi.org/10.32782/39221483>

233. Юрков Е. О. Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та в післявоєнний час. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи* : збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу, м. Харків, 17 березня 2023 р. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 220–223.

234. Юрков Е. О. Онтологічне значення рівності як стандарту адміністративного судочинства. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 95–101. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.12>

235. Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини як ідеологічна передумова перегляду змісту методів адміністративного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6. С. 82–89.

236. Юровська В. В. Методи адміністративного права: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 428 с.

237. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–130

238. Юхимюк О. М. Особливості застосування принципів права. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : Матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції. 26-27 січня 2012. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2012. С. 54–57.

239. Юхимюк О. М. Принципи права як ефективний регулятор суспільних відносин. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2246/1/konfNavs_2012.pdf

240. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. ... на здобуття наук. ступеня д.ю.н. : 12.00.01, 12.00.11. Харків, 2013. 474 с.

241. 25 років імплементації Європейської конвенції з прав людини: відбувся круглий стіл від НШСУ та проекту Ради Європи. *Юридична газета online* : веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/25-rokiv-implementaciyi-evropeyskoyi-konvenciyi-z-prav-lyudini-vidbuvsya-kruglii-stil-vid-nshsu-ta-p.html> (дата звернення: 06.05.2023).

242. CASE OF PELLEGRIN v. FRANCE. (Application no. 28541/95). *European Court of Human Rights* : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-58402%22%5D%7D> (дата звернення: 15.08.2023).

243. Cf. James W. Deskins, On the Nature of the Public Interest. *The Accounting Review*. 1965. № 40 (3). P. 76–81.

244. Commission on Human Rights Resolution 2004/32: Integrity of the Judicial System. *UNHCR. Refworld* : website. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/2004/en/12701> (дата звернення: 13.05.2023).

245. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A new EU Framework to strengthen the Rule of Law. *EUR-Lex* : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0158&from=EN> (дата звернення: 14.03.2023).

246. Eric De Brabandere. The Use of Precedent and External Case Law by the International Court of Justice and the International Tribunal for the Law of the Sea. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*. 2016. Volume 15. Issue 1. P. 24–55.

247. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising From the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission (58th session). United Nations. General Assembly. 2006. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l702.pdf

248. Fundamental Rights Report 2016. *European Union Agency for Fundamental Rights* : website. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-fundamental-rights-report-2016-2_en.pdf (дата звернення: 13.05.2023).

249. Gowder Paul. The Countermajoritarian Complaint. *Transnational Law and Contemporary Problems*. 2014. № 23. P. 7–33.

250. Gowder Paul. The Rule of Law against Sovereign Immunity in Democratic State. *Texas Law Review* : website. URL: <https://texaslawreview.org/wp-content/uploads/2019/04/93-Tex.-L.-Rev.-See-Also-247.pdf> (дата звернення: 23.02.2023).

251. Graham J., Amos B., Plumptre T. Principles for Good Governance in the 21st Century. Policy Brief № 15. Institute on Governance. 2013. 9 p. URL: <https://knowledgecirclesca.files.wordpress.com/2017/05/principles-for-good-governance.pdf> (дата звернення: 03.08.2023).

252. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (criminal limb). *European Court of Human Rights* : website. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

253. Guidelines for Ukrainian Governmental administration on approximation with EU law. 103 p. *EU–UA* : веб-сайт. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/a4u_legal_approximation_guidelines_en_2018.10.pdf (дата звернення: 26.09.2023).

254. Guido A. General Principles of Law. *Annual Survey of International & Comparative Law*. 2014. Vol. 1. Iss. 1. Article 2. *Golden Gate University School of Law* : website. URL: <http://digitalcommons.law.ggu.edu/annlsurvey/vol1/iss1/2> (дата звернення: 16.04.2023).

255. Hauriou M. An Interpretation of the Principles of Public Law. *Harvard Law Review*. 1918, Vol. 31, № 6 (Apr., 1918). P. 813–821. *JSTOR* : website. URL: <https://www.jstor.org/stable/1327706> (дата звернення: 25.05.2023).

256. Hertogh M. and others (eds). The Oxford Handbook of Administrative Justice. Oxford Handbooks; online edn. Oxford Academic. 2022. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190903084.001.0001>.

257. Kohen M., Schramm B. General Principles of Law. *Oxford Bibliographies* : website. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0063.xml> (дата звернення: 14.05.2023).

258. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23-24 October 2015) № CDL-AD(2015)027-e. *Council of Europe. Venice Commission* : website. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e) (дата звернення: 12.07.2023).

259. Petoft A. The Concept and Instances of General Principles of Administrative Law: Towards a Global Administrative Law. *Cuestiones constitucionales*. 2020. № 42, P. 309-355.

260. Petrov R., Kalinichenko P. The Europeanization of Third Country Judiciaries through the Application of the EU Acquis: The Cases of Russia and Ukraine. *International & Comparative Law Quarterly*. 2011. № 60. P. 325–353.

261. Principles of administrative law. Fifth Edition by David Philip Jones, Q.C. B.A.(Hons.) (McGill), B.C.L., M.A. (Oxon.) and Anne S. de Villars, Q.C. B.Sc. (Southampton), LL.B. (Alberta). 852 p.

262. Recommendation Rec(2003)16 of the Committee of Ministers to member states on the execution of administrative and judicial decisions in the field of administrative law. *Council of Europe* : website. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805df14f (дата звернення: 06.11.2023).

263. Recommendation Rec(2004)20 of the Committee of Ministers to member states on judicial review of administrative acts. *Council of Europe* : website. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805db3f4 (дата звернення: 06.11.2023).

264. Standard. *Oxford Learner's Dictionaries* : website. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/standard_1 (дата звернення: 06.04.2023).

265. The judicial interpretation of administrative justice with specific reference to roman v Williams. 1997. 32 p. URL: https://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/15612/dissertation_nemakwarani_ln.pdf?sequence=1&isAllowed=y

266. The Rule of Law: History, Theory and Criticism / ed. by Costa, Pietro and Zolo, Danilo. Springer : Dordrecht, 2007. 695 p.

267. The United Nations. Rule of Law Indicators. Implementation Guide and Project Tools. 1st edition. *United Nations Peacekeeping* : website. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/un_rule_of_law_indicators.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

268. Theodore M. Benditt. The Public Interest. *Philosophy and Public Affairs*. 1973. № 2 (3). P. 291-311.

269. What is Good Governance? United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. URL: <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Юрков Е.О. Європейські стандарти адміністративного судочинства як передумова повноцінного функціонування судової системи України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3. С. 105–110. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.16>.
2. Юрков Е.О. Онтологічне значення рівності як стандарту адміністративного судочинства. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 95–101. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.12>.
3. Юрков Е.О. Роль рецепції публічного права в процесі вдосконалення адміністративного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 138–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221483>.
4. Юрков Е.О. Рецепція стандартів адміністративного судочинства України як спосіб адаптації законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 64. С. 71–74. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.14>.
5. Юрков Е.О. Диспозитивність сторін у справі як стандарт адміністративного судочинства. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 89–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.12>.
6. Юрков Е.О. Рецепція як пріоритетна умова трансформації адміністративного судочинства. *Proceedings of the international scientific conference “Development trends in legal science and education of Ukraine in the context of European integration”*, Czestochowa, the Republic of Poland, November 1–2, 2023. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2023. P. 42–44. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-11>.

7. Юрков Е.О. Незалежність суду та суддів як стандарт адміністративного судочинства. *Proceedings of the international scientific conference “European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice”*, Wloclawek, Republic of Poland, August 2–3, 2023. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2023. Р. 104–107. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-334-7-26>.

8. Юрков Е.О. Вплив типології форм рецепції права на формування стандартів адміністративного судочинства. *II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського до 105-ї річниці від заснування університету*, м. Київ, 17–18 жовтня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 124–127. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-355-5-32>.

9. Юрков Е.О. Право на публічний розгляд справи як стандарт адміністративного судочинства. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених* : IX Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених, м. Одеса, 15 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 135–137. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-37>.

10. Юрков Е.О. Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та в післявоєнний час. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи* : збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу, м. Харків, 17 березня 2023 р. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 220–223.

11. Юрков Е.О. Рецепція та імплементація: порівняльна характеристика понять. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 415–417. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-111>.

12. Юрков Е.О. Відповідність змін в порядку визначення способів забезпечення адміністративного позову в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану стандартам адміністративного судочинства. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану : міжнародна науково-практична конференція, Науково-дослідний інститут публічного права, 17 травня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 271–272. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-395-1-80>.*

13. Юрков Е.О. До питання реалізації принципу офіційного з'ясування обставин у справі у порядку адміністративного судочинства. *Proceedings of the international scientific conference “Advances in law: the view of domestic and foreign scholars”*, Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2024. P. 174–176. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-493-1-44>.